

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rába György*: Utastársak • 1003
Wo die Zitronen blühen • 1003
Hadifoglyok éjszakája • 1004
- Kántor Péter*: Lósfaféta • 1005
- Nemes Nagy Ágnes*: Brüsszeli út (*Közéleti
Lengyel Balázs*) • 1007
- Határ Győző*: Ki kit egyen meg • 1019
Ügyem-fogytán • 1020
Pondróféreg trenódiája • 1020
Ahol a part szakad • 1021
- Kovács András Ferenc*: Kavafisz-átiratok • 1021
- Czesław Miłosz*: Philip Larkin költészete ellen • 1023
Robert Lowell költőhöz (*Gömöri György
fordításai*) • 1024
- Márton László*: Az igazság forrásvidéke • 1024
Engel Pál: Anyádvaloga monográfiája • 1045
Varga Éva: Szótáríró királyfiak • 1050
Kálnay Adél: Mesék, mesék, mesék • 1057
- Jhumpa Lahiri*: Mrs. Sen (*Greskovits Endre fordítása*) •
- Miklya Luzsányi Mónika*: Örökség • 1078
Tandori Dezső: A legördülő roló • 1085
Horváth Elemér: canis maior • 1090
a hortobágy poétája • 1090
lautréamont: poetica • 1091

- Nagy Gáspár:* Azt kérditek • 1091
Luca Anna: Merülj le • 1093
Szabó T. Anna: Fény • 1094
Fischer Eszter: Gyerekkönyveim felnőttszemmel • 1096
Boldizsár Ildikó: A felnőttszemmel való olvasásról • 1110

FIGYELŐ

- Bodor Béla:* Találtam egy könyvet. Példázattetralógia (Fekete István: Csí) • 1119
Kukorelly Endre „Ni ni ni be furcsa” (Emőd Tamás: Egy másik csillagon) • 1125
Lackfi János: Az azelőtti csönd (Gyórfy Ákos: A Csóványos északi oldala) • 1127
Arany Zsuzsanna: Egy elmélkedő emlékező (Patrick Leigh Fermor: Erdők s vizek közt. Esztergomtól Brassóig gyalogszerrel 1934-ben) • 1128
Lukácsi Margit: A látás atlasza (Daniele Del Giudice: Atlante occidentale – Nyugati atlasz) • 1132
Fülöp Endre: A konzervativizmus és az írás művészete (John Kekes: A konzervativizmus ésszerűsége) • 1135
Kicsi Sándor András: A beszédaktus-elmélet egy új változata (William P. Alston: Illocutionary Acts and Sentence Meaning) • 1138

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Rába György

UTASTÁRSAK

Akikkel együtt indultunk egy irányba
akiket ugyanaz a látvány hangolt föl
egy állomáson kendőt lobogtató asszony
esőben ernyő alatt palántázó kertész
robogó szerelvényünket dobáló fiú
duhajkodók belül a vaskeretben
leszálltak utastársaim jegyük lejárt
menet közben kiugráltak
akik meg újonnan ültek a fülkébe
mit se tudnak kőhajigálóról
nem pezdíti őket integetők emlékképe
panaszkodhatom a garázdákra meg se rezzennek
hiába idézgetek hiába emlékeztetek
arcuk foncsoravesztett tükör
uzsonnájuk csomagját bontogatják
lelkendező elbeszélésemre papírzörgés a válasz

WO DIE ZITRONEN BLÜHN

Mikor először neszeltem föl egy *signora*
ablakából zsinegen lógat ki egy kosarat
lestem hogy egy kesztyűs kéz virágot tűzzön
a háncsok közé és üzenetet húzzon ki
szőrös férfimancsban nem is volt hiány
de kenyeret vaját mozzarella pármái sonkát
zöldséget és egy palack Valpolicellát
egyengetett bele a garabolyba
a hétköznapi dinomdánom nyersanyaga máris
emelkedett röppent egy bérlakás édene felé
ez ott bizony nem a bevehetetlen lovagvár
nem havas kacsók hanem bütykös ujjak
tárják napvilágra a kaska titkát
azután amikor mámorosan szagolgattam
városszerte az utcák édeskés illatát
rá kellett ocsúdnom nem a tündérek
árasztják el balzsamos párával nyálkahártyámat

a hőségben gyakran váltogatott fehérneműk
tudósítottak gyakori találkozásairól a mosószerrel
mégis föllelkessedtem a latin föld a nagyszerű
trubadúridők gesztusával színezi a létfenntartást
a test működésének fonákjáról egy bűvös sziget
illúziójának testőr kíséretével részegít

HADIFOGLYOK ÉJSZAKÁJA

Gyökerükről lefűrészelve sorban
hanyatt dőlve fekszenek rönkök
nem hizlalja őket a föld az ég nedve
de álmukban is sustorognak
elringató fuvallatokról villámcsapásról
rókavadászatról a róka vadászatáról
a lenti világban zajló torlódó
tenyészetéről oltalmazó árnyékukról
csörtetésről kik mik voltak nem jártak utána
folyton nyújtózkodó rostjaik roppanásáról
ha fölébrednek mi vár rájuk
állhatnak útjelző intés oszlopául
kellhetnek még építmény cölöpéül
kéreg-felületükből főzhetnek gyógyteát
vitorlás gerinceként zsörtölődnek viharral
függőleges életek elhanyagolt kikötőben
zúzzák bár péppé izinkjeiket
alakváltott sorsuk hirdethet
bölcességet tragikus példát
s ha törzsükbe hasít az ébresztő
tán még akkor se körfűrészhez se gőzölőhöz
ám korhatag sudarukon levél nem ered már
borostyán se kúszik bizalommal

Kántor Péter

LÓSTAFÉTA

*„legszebb alkotás a séta
bár a földön nem hagy jelet
de a piramis rossz tréfa
teng percnyi ezeréveket”*

(W. S.)

A lóhalál, a lóhalál,
mindegy, szemből vagy háttal áll,
vagy netán oldalt oldalaz,
fület vakar vagy mit csinál,
hallgat, nyihog a lóhalál.

Gyia, gyia! – vágat velünk
kék kereszt, piros négyzetten,
zöld háromszögön zöld gyepen,
eltűnik, feltűnik megint
sárgán a sárga széleken.

A lóhalál, a lóstaféta,
irdatlan hosszú számsorok,
szivaccsal versenyez a kréta,
cet gyomrával Jónás próféta,
de legszebb alkotás a séta.

Komm her, geh weg, uram, oráng,
a keze ráng, a lába ráng,
felvitte a lázát a kréta,
a lóhalál, a lóstaféta,
a szemében is furcsa láng.

Egy fedél nélküli kométa
meg egy fedeles bumeráng,
gyia, gyia, a lóhalál
mindegy, szemből vagy háttal áll,
van filmünk és van kameránk.

Oráng, felveszel mindent gyorsan,
mielőtt összeesnél holtan,
felveszed, gyorsan leteszed
eleged, sokad, kevesed,
bár legszebb alkotás a séta.

Te legszebb alkotás, mi egyszer
folyópart, máskor réti zsálya,
tenger apálya és dagálya,
egék madara, fény, sötét,
végy öledbe és ne eressz el.

De elgurul, akár a borsó,
s volt-nincs, a pillanat elillan,
és pörög és forog az orsó,
amíg el nem törik a korsó,
hogy bírjam ki, hogy le se írjam?

Hogy zöldell és sárgáll a pálya,
a lóhalál, a lóstafféta,
kék kereszt, piros négyzet
szivaccsal versenyez a kréta,
s egy fedél nélküli kométa.

S a keze ráng, a lába ráng,
a szemében is furcsa láng,
mindegy, szemből vagy háttal áll,
fület vakar vagy mit csinál,
kit anya szült, mind bumeráng.

Oráng, sétáltasd meg a mát,
ne tépd ki minden szál haját,
ha kifordul a szeme, rossz jel,
ne lökd fel, ne üsd, ne taposd el,
és ne szorongasd a nyakát.

És szorongatja a nyakát,
beletapos, kilép belőle,
egy másik mesés legelőre,
siet előre, legelőre,
hol tejjel-mézzel folyik a lőre.

Gyia, oráng, edzem szemem,
hogy oda néztek s nem oda,
reális, szürreális elmém
a méreg – ellenméreg elvén,
a kettőt felváltva szedem.

Majd azt gyakorlom, lógni szépen,
mint kirakatba tett kabát,
ha netán felpróbálnak éppen,
ki-ki láthatja önmagát –
s hogy legszebb alkotás a séta.

Nemes Nagy Ágnes

BRÜSSZELI ÚT

1977. június 8–24.

Közzéteszi Lengyel Balázs

Némi bevezető ehhez az útinaplóhoz: talán nem érdektelen hozzáfűzni, mivel a napló nemcsak íróját jellemzi, kivételesen érzékletes, megelevenítő szemléletét, hanem az előzmények következtében irodalmi-szellemi, politikai viszonyainkat is. Az Országos Ösztöndíj Tanács egyikünknek, valószínűleg Nemes Nagy Ágnesnek 1976-ban, másikunknak, nekem, 1977-ben belgiumi ösztöndíjat adott. A Kultint (a nemzetközi kulturális kapcsolatokat irányító politikai szerv) lehetővé tette a két külön út egyesítését. Így indulhattunk el 1977 júniusában együtt Brüsszelbe.

Fontos megjegyezni, hogy nem elő-

ször utaztunk Belgiumba. Együtt voltunk 1964-ben vagy 1965-ben is, a knokke-lezoute-i költői fesztiválon, melynek akkor Illyés Gyula volt a nemzetközi kitüntetettje.* De azért is ott voltunk, mert Nemes Nagy Ágnes előzőleg számos – személyesen ismert – belga és francia költőt fordított, nemcsak Pierre Emmanuel, hanem Guillevic, Chaulot, Frénaud verseit, hogy a belga költőket ne is említsem.

Útjaink alatt Nemes Nagy Ágnes rendszeresen naplót vezetett, ha sebtében írta is. Így például 1979-ben írta az AMERIKAI ÚT-at, amit halála után kis könyvben ki is adtak.

Lengyel Balázs

Június 11. Itt vagyunk az Astoria Hotelben. Végtelenül nagystílű, ómódián előkelő; a hallja olyan, mint egy katedrális. Nekünk egy cselédszobánk van; fehér festett kisasztal és fehér festett székek, mind lepattogzott róluk a festék. Iszonyú pénzért nyújtják ezt a belga kultuszminisztériumnak, az meg nekünk. A fürdőszoba, az jó. Nekünk végül is mindegy, csak csodálkozunk. Bár ezerszer jobb szerettünk volna Balázssal egy sokkal szerényebb szállóban két szobát. De hát nem szólunk, illetlenség volna. Találgatom, ki kit csap be ezzel a szobával. A szálló a minisztériumot? Ott azt hiszik: a legtöb-

* A francia és a belga írók Belgiumban, Knokke-le-Zoute-ban kétévenként nemzetközi találkozót tartottak, ahol számos idegen országbeli is jelen volt. Amikor Gara László megjelentette az ANTHOLOGIE DE LA POÉSIE HONGROISE-t, több magyar író megírtak, valószínűleg Pierre Emmanuel anyagi támogatásával. Ott volt Illyés Gyula is, aki végül a találkozó nagydíját kapta meg, továbbá Rónay György, Vas István, Somlyó György, Nemes Nagy Ágnes és személyem. Tagja volt a díjazandót kijelölő bizottságnak Rába György is, így ő szavazott, de Belgiumban megjelenni nem tudott, ugyanis nem kapott kiutazási engedélyt, ő ezt csak a magyar kultuszminisztériumtól s nem Aczél Györgytől kérte. Illyés Gyula a díjat eldöntő szavazáskor egy szavazat többséggel kapta meg a díjat.

Hogy milyen volt a magyar kulturális „kézivezérlés”, arra egyetlen mondatot még. Néhány évvel a knokke-le-zoute-i találkozó után a hollandiai Mikes Kelemen-kör – tagjai is „disszidensek” voltak, mint Gara László – meghívott bennünket évi összejövetelére. Nem utazhattunk ki. Aczél György Szabolcsi Miklóst és Béládi Miklóst kívánta meghívni – ők mentek el.

bet nyújtják az ösztöndíjasoknak, egy ilyen patinás őshotelt. És fogalmuk sincs a szoba milyenségéről? Vagy egyéb susmus van a háttérben? Nem tudom, de ismerve a világ dolgait: itt susmus van. A hotel színvonala és a szoba színvonala közti ellentét kiáltó.

Nagy előnyei vannak a cselédszobának: egy kis udvarra nyílik. Dehogyan egy udvarra: legalább öt kis udvarra. Fallal elválasztott udvarocskák, szabálytalan rekeszek sorakoznak alattunk (a 2. emeleten lakunk), egyik-másik még kert is: egy pici gyep (szép, harsogó zöld), néhány növendék jegenyefa (még alacsonyak), csinos kövezet. A többi aszfaltos, bádogtetőkkel, miegyébbel. Körül házak. Nincs bennük senki. Ablakok. Üresek. Kémények. Szépek, sok kürtő áll ki belőlük. Piros téglafalak, fehér ablakgerincek. És egy lélek sem. Csend. Ma este egy rigó produkálta magát: kiállt az egyik kéménykürtőre, és elénekelte, amit alkonyatkor szokott. Ezt ismerem. Pontosan így csinálja az én feketerigóm is otthon, a Böszörményi úton: kiül a lámpaoszlop tetejére vagy alattam az akácfa hegyére, és a legromdább villamoszajban, autóbusz-autó-lármában előadja mindenesti produkcióját.

Szóval nagy a csönd. Az egész városnegyedben egyébként, nemcsak ebben az udvarzugban. Itt nem lakik senki. Este egy lélek nem jár az utcán, egy ablak nem világos. Autók mennek, meg néha egy-egy kísértetiesen ritka, drapp villamos, Úgy elbolyong a kis villamos a nagy, hideg utcán. Még az Astoria környéke sem élénk. Úgy látszik, hivatali negyed. De most visszaugrom az elejére.

Június 9. Indulás. Kelés fél 7-kor, rendelt taxi 8-ra. Balázs a Királyhágóban hagyja a kocsiját. Bors néninek* levelet hagyok, mert azt mondtam szegénynek, hogy csak dél körül indulunk, hozzon ebédrevalót. (Így tudtuk az utolsó percig.)

A vonatban egyedül vagyunk egy fülkében. Nagyon kellemes. Korai ebéd az étkezőkocsiban. Milyen jó kezdet. Ám a folytatás: az osztrák kalauztól megtudjuk, hogy Bécsben át kell szállnunk. Ezt nem tudtuk. De hát mi volna egy átszállás a valósághoz képest? Nemcsak átszállunk, hanem 7 órát (HÉT órát) várakoznunk kell Bécsben. Megáll az eszünk. Ezt miért csinálta velünk a Kultint? Elmebajosak ezek? Hisz van vonat elég Bécsig. Miért hagytak minket abban a hitben, hogy közvetlen vonattal megyünk Brüsszelig, legfeljebb estefelé átmegyünk a couchette-kocsiba? Először nem hittük el a tényállást. Érdeklődtünk mindenkitől, információtól, vasutasoktól a Westbahnhofon. De igaz. Ott állunk Bécsben, tökéletesen megfűrödvé. Hét órával meghosszabbították nekünk az amúgy is egynapos utat. Most felrobbanok – gondolom. Mert az történt, amit a legkevésbé tudok elviselni. A pechet, a rossz véletlent elviselem. A kitolást nem. Ez az, ami vérlázító. Egész életemben olyan folyamatossággal toltak ki velem, hogy mostanában már egyre kevésbé bírom elviselni. Legszívesebben visítoznék és földhöz verném magam. Ez volna a helyzethez illő adekvát viselkedés. A korai kelés (legfeljebb öt órát aludtam). Bors néni szegény, az ebédrel. Mind-mind azért, hogy Bécsben hét órát várakozzunk.

A megaláztatás előnyei. Állunk. Bécsben. A pályaudvaron. Izzadtan cepeli Balázs a bőröndöket. A fájós hátával. Berakjuk a megőrzőbe. Váltunk valami schillinget, hogy beülhessünk valahová. Akkor: odajön egy szőke fiú. Magyar. Most jött Nyugat-Németből, és most lopták el két bőröndjét a kulcsra zárt rekeszes megőrzőből. Már volt a pályaudvari rendőrségen. Azok telefonáltak a magyar követségre. A követségtől kapott jegyet hazáig, Kalocsára megy. Ott állt az istenadta, alig makog németül. Könyörög,

* Bors Józsefné, aki évekig végezte a házimunkákat.

kérdezzem meg: biztosan jó-e a jegye a ma délutáni expresszre. Megkérdeszem valamelyik ablaknál. Közben a kisfiú sírva fakad (3 napja múlt 18 éves). Szobafestő Kalocsán. Nagy Zoltánnak hívják. Nemrég tett mestervizsgát. Minden spórolt pénzét belelőtte ebbe az útba, vett ezt-azt odakint, boldog volt, büszke, imponálni akart otthon. Most itt áll egy szál ruhában, még jó, hogy az útlevele nála volt. Elvisszük kávézni.

Íme, itt láthatók a megaláztatás előnyei. A kisfiú szerencsétlensége mellett mit számít a miénk? De ez ősi tapasztalatom, még 44-ből meg az ostromból. Hogyan lehet megszabadulni például a félelemtől? Úgy, hogy az ember sürgősen gondoskodni kezd másokról, tisztában van vele, hogy másokat kell megmentenie. Nincs jobb gyógyszer ennél. Még a leghevesebb bombázásban is segít. Ha nem akarsz félni, félt másokat. Nahát ez a szegény kisfiú megszüntette a kitolási érzést. Úgy vigasztaltam, úgy gyámoltottam, mint egy gyakorló anya, még piszkos, nagy kezére is adtam tanácsot: okvetlen mossa meg a vonatban. Mert mocskos fiúkezelével mindig összekente a síró szemét.

Bécs. További előnyök. Egész kellemes volt ez a hét óra. Elmegyünk villamossal a Stephanskirchébe, szép. Le is lehet ülni. Mint minden szép helyen, itt tolong az egész világ, amerikaiak, japánok, hinduk. A torony alatt állva fantasztikus a gótika. Irtózatosan meredek szökőkút (Dylan Thomas-vers a gót toronyról, Chesterton-novella). És bent, ahogy szokás, gyönyörű építészet, csúnya szobrászat (tisztelet a kivételnek).

És nagy szerencse: egy őrült. Hegyes pisze orrú, hervadt gyerekarcú, jól öltözött őrült, aki megfog minket, amint egy szép kovácsoltvas kaput nézünk, felismeri a magyar beszédünket. „Önök magyarok, ugye? Ami előtt állnak, az Savoyai Eugén kápolnája, Magyarország felszabadítójáé.” Ezek után felmondja a magyar történelmet, különös tekintettel a Habsburgok érdemeire. Bámulatos sokat tud, kezdetben még irodalmi németiséggel beszél, majd belejön, garázda osztrák tájszólása már-már érthetetlen, de mindegy, mondja, mondja. Egy istenkéz se tartja vissza. Ha menekülni próbálunk, megragadja a karunkat, gombunkat. Bőven kiterjeszkedik a török időkre, majd Mária Teréziára, még a Hadik-huszárokat is megemlíti, akik Berlint megsarcolták. Kiderül, hogy mi, magyarok mindig hű és lovagias alattvalói voltunk a Habsburgoknak, még Mária Teréziát is megtámogattuk, pedig akkor függetlenek lehettünk volna. De mi – ilyen nyájasak vagyunk – nem és nem akartunk kiszakadni a nagy keresztény birodalomból. Valóban, hallatlan erőfeszítésünkbe kerül, míg kiszakadunk a tudós őrült karmaiból. Később – egy villanásra – látom a Kärntner Strassén: megy, mereven föl-szegett fejjel, folszegett fején szürke tirolikalappal. Átúszik a tömegben, teljesen magába zárt arccal, még akkor is ránk gondol, a derék két magyarra a Stephansdomban és az aranyszínű Habsburg-történelemre. Röhögnöm kell: még meg is hatott. Ki a fene köpi így a magyar neveket Európában, ha nem egy osztrák?

A máltai lovagok temploma. Jelvények: sólyom, máltai kereszt. Lavalette lovag sírja, akiről a máltai fővárost elnevezték. Alapítás: XIII. század. Átépítés empire-ban. (Kivételesen nem barokkban.) Török figurák. Háttérben: kereszties hadjáratok, Libanon (a „kreol” nő), minorita szerzetesek, a kereszténység extra ágazatai, piros kereszt fehér lovagi köpenyen (vagy fordítva), Lessing Bölcs Náthánja stb. Máltai lovagkereszt. Maga a nosztalgia, az örök romantika egy szelete. Itt egy gondolatmenet: hogyan lesz a legborzalmasabb ostromokból (amelyeket oly jól ismerünk), kínzásokból, rablásokból ilyen sűrűre párolt romantika? És miért lesz? Amiért az ember hadifogsága vagy meg-erőszakoltatása is anekdota lesz? Kíváncsi vagyok: lesz-e Budapest ostromáról is ilyen történelmi cukorszirup, mint a máltai lovagokból?

Aztán ülünk a Kärntner Strassén, eszünk virslit, egy koldus is ott eszik virslit, sétá-

loutca, búbajos eszpresszókkal, bisztróteraszokkal. Itt nemrég még rohantak az autók. Minden zárva, ünnep van. Aztán a Burg parkja: kis tó, virágzó hársfák, galambok, két kolduló balkáni gerle, vadászó rigók. Szép, aranyos, meleg délután, kellemes üldögélés a hársfavirágillatban. Sétáló párok, nénik-bácsik – Bécs. Aztán az állomásra vissza. Hát ez a hétórás várakozás jól sikerült.

Este a vonatban. Ülünk a couchette-kocsiban, fejünket lehajtva, hogy ne ütközzünk a középső ágyba, és eszünk valamit. Akkor megáll egy kisebb embertömeg a fülkeajtó előtt. Ők alusznak velünk. Három perzsa. Idős házaspár, egy fiatalember, a fiuk. Semmilyen emberi nyelven nem beszélnek, csak perzsául. Így jöttek Iránból, és mennek Londonba. Jó volna beszélgetni velük, de sajna lehetetlen. Biztosan jó módúak, különben hogy is utaznának ilyen messzire, de szomorú, keleti proletár benyomást tesznek. Mint mi húsz évvel ezelőtt. Vagy még olyanabbat. Ma már úgy viszonylunk hozzájuk, mint hozzánk az angolok. Nem csúnyák, barnák, olyan délolaszosak. Erős, metszett, délkeleti arcok. Szomorú európai ruhák. Rendkívül tapintatosak, alig szólnak, mozognak. Az öregasszonnyal néha mosolyt váltok. Balázs: öregasszony? Fogadok, hogy fiatalabbak nálunk.

A Rajna-kanyarban megpróbálok valamit mondani (hajnalban, de már fönt vagyunk), hogy szép, hogy híres. Az asszony reagál, a férfit is felcukkolja. Nézik a Rajna bukkanásait, a mese-középkort, a lovagvárakat – nézik nagy, keleti szemmel. A fiú – vagy 25 éves – meg tudja csinálni, hogy szinte nem is látjuk. Hova tűnik? A folyosón nincs. Pedig még féltem is tőlük. Olyan arabosak a mi szemünkben. Könnyen lehet, hogy ez nekik sértés. És sértés egész fehér mivoltunk, sértés a félelmünk. Mi a csodát csinálhatnak Londonban? A másik fiuk ott él, és meghívta őket? – Azt hiszem, az egész fekvővagon minket sajnált miattuk, hogy három arabbal kell együtt aludnunk. Mert persze az araboktól mindenki csuklik, én is. Honfitársnőnk – egy kellemes, fiatal zenetanárnő a szomszéd fülkében – ugyanolyan szemmel bámulta őket, mint mindenki. De (szocialista elővigyázat) nem tett megjegyzést, aminthogy én sem. Mélységesen sajnáltam őket egyébként, másnap reggelre már bizonyos közösség volt köztünk némán is. Akkor beszélt egy szép szóke nő. Az egyetlen szabad helyre ült. Már hatan voltunk. A perzsák kint a folyosón. Amikor bejöttek sötéten, szomorú cipőkben (amit mindig lehúztak), a szóke lány szeme csak egy másodpercre merevedett meg. Aztán ült némán. Egy idő múlva kiderült, hogy nem német (mint hittem), hanem angol. Londonba ment ő is, a magyar zenetanárnő is. Nem tudom, vigyáztak-e egy kicsit a perzsa öskultúra újmódi képviselőire.

Június 10. *Brüsszel.* Szóval három perzsával aludtunk a fekvőkocsiban, persze elenyészően keveset, aztán másnap reggel a Rajna-kanyar. Most jól láttuk. Az emlékek: az igelheimi Weinfest, Bingen, Stefan George borával, a gyönyörű piros-fehér kolostor. Mainz, Speyer, Augsburg, Köln; vasútállomás a dóm elefántlábánál. Aachen; Balázs elmeséli Nagy Károlyt. S a barbe fleurie.* Jönnek a belga kalauzok. Jól emlékeztem a sapkájukra: elől magas, hátul lelapul. Egyenruhaszín: zöld. Il faut que vous changiez à Bruges.** Örök mondat. Hogyhogy? Hiszen még egy óránk van hátra. Hja persze: nyertünk egy órát. Nyugati időszámítás. Őrült kapkodás, csomagok, iratok, leugrunk a vonatról. A perzsák kikopognak az ablakon: otthagytuk az útikönyvet. Gyorsan ki-

* Virágzó szakáll.

** Át kell szállniuk Bruges-ben.

adják, és rohan el a vonat. Csak egy zöld-tarka sálam maradt ott, egye fene. Ha véletlenül nem mondják a szomszéd fulkében, hogy ez Brüsszel, Ostendében kötünk ki. Balázs még a hotelban sem tért magához az időeltolódás viccétől. Hogyhogy? Mi volt ez? De minden baj nélkül idehozott a taxi a Gare du Nord-ról az Astoriába.

Alig tettük le magunkat, telefon a minisztériumba. Péntek délután van; holnap szombat, nem lesz ott senki. Szerencsésen megtalálják nekünk a felelős nőt; rögtön idejön a szállóba, és kiosztja az áldást, vagyis a pénzt. Fellélegzünk. Nagyon előzékeny ez tőle. A mi anyagi javainkkal valahogy nem tanácsos egy víkendet támogatás nélkül tölteni.

Délután egy gyors séta, aztán alvás. Este séta, vacsora egy elég távoli bisztróban. Finom grillszelet. A kis téren: körhinta, apró vásár. Forog a ragyogóan kivilágított körhinta: autó, hintó, úrhajó, tank, csészealj stb. Gyerekek visítoznak. A bisztróban francia nő (hangsúlyozza: nem belga), mi vagyunk az egyetlen vendégek. Kiültetett az ablakba, nézzük a körhintát és az este fél 10-kor is sütő napot (fél 9; így is sok!). Egy tündéri kismacska a bisztróban, úgy hívják: Zaza. Fekete; fehér nyakkendővel és fehér papuccsal. Meg kell zabálni. Játszik egy spárgával, dugóval. „Bizony sok vendég jön egyenesen Zaza kedvéért.” „Ó, igen, hallottam Magyarországról, ismerőseim mesélték.” „Van disznóhús, de csak hosszú karaj, nem rövid karaj.” „Ízlett?” (Ez már a fia, aki kiszolgál.)

Haza; alvás.

(Mikor lementünk vacsorázni, nagy fogadást találtunk az óriási hallban, szalonban. Millió estélyi ruhás ember, zúgás, csevegés, koktél. Úgy zúgtak, mint a tenger. Átsurrantunk köztük.)

Most visszatérek június 11-re. Grand' Place iránt sétálunk. Útközben Szent Mihály-és Gudula-dóm. A dómban kórus próbál. Férfiak, nők, fiatalok, öregek; farmernadrágok. A szakállas ifjú karmester angolul vezényel. Mindenütt sürgés-forgás: óriás vázákat rendeznek nők remek virágokkal. Nyilván a holnapi misére. Igazi virágarrangement-ok, mintha ikebanások csinálnák. Hatalmas műanyag dézsákban várnak sorukra a rózsák, margaréták, rododendronok; mind gyönyörű; virágtermelő ország. Szarkalábak, császárliliomok, zöldek. Turistacsoportok. Keressük Magyarországi Mária (II. Lajos özvegye) üvegablakát. Nem találjuk. A guide nem tud róla.

Az apszist körbe lehet járni oszlopos folyosón, mint a francia dómokban. Hogy is hívják ezt? Apszis-kerengő? Nem. Van valami szakkifejezés. Valóban hasonlít az egész a Notre-Dame-ra. De ablakrózsa nincs. (Hja igen, Gudulát mint szentet megszüntették, kár.) Utána leülünk a templomlépcsőre. Hideg. De fáradtak vagyunk, mint mindig. Nem való már nekünk ez a sok látnivaló. Enyhe ködben járok, nem tudok appercipálni. De hólyaghurutot sem akarok kapni Szent Gudula lépcsőin. Továbbmegyünk. Kis utcák. Középkor. Grand' Place. Iszunk kávé. Középpocsék. Körbenézzük a Városházát, a Hattyú-házat, a Serfőzőkét (Verlaine–Rimbaud-összeveszés), nem bírjuk nem nézni. Ez már beidegzés bennünk, az utazás kötelező, de valódiak a szenzációi. (Jutka,* aki semmit sem nézett Párizsban. Érthetetlen, olyan fiatalon. Most már lassan én is idejutok, de teljesen soha. Engem izgatnak a házak. A történelem. Valahogy kitágul a fejem egy ilyen Grand' Place-on.) Virágok, virágpiac. Sűrű rendekben felvonul Európa, Ázsia és főleg Amerika utazó tömege. A pisilő gyerekekhez véletlenül jutunk, egy belga rezesbanda játszik előtte a pici utcatorkolatban. Belga családapák nénis népviseletben fújják a trombitát, verik a dobot. Körülöttük turistagyűrű. Az egyik kürtös be-

* Tóth Judit.

jelenti, hogy ez lesz a búcsúdal. Rázendítenek. Mire? Leesett állal hallgatom: „Mondják hát, mit tehet a Zsiga-Zsiga róla, hogy olyan nagyon-nagyon szeretik a nők.” Úgy látszik, betörtünk Európába. A cseppnyi kis pisilő is jóízűen hallgatja, ezúttal múlt századi festőnek öltöztetve. Palettát adtak a kezébe, fején festőbarett. Másik kezével ugyebár fogja az icipici fütyülőjét. Ruhácskája miatt alig látszik a művelet, csupán a szép keskeny vízszög (ősi forrás) tanúskodik róla. Egy belga anya kisdédét hopszaszázza a dallamra. A gyerek boldog, mint a fölötte lévő másik. Rezesbanda el, turisták utána. Veszünk kenyeret, patét, sajtot. Holnap vasárnap.

Ebéd. Háromnegyed óráig keresünk étkezőhelyet a St. Nicholas körül. Aranyos hely, a kis templom falához ragasztott kis középkori üzletek. Balázs emlékszik, hogy főleg ékszerészek voltak. Igaz. Ma is ékszerészek. De minden bisztró drága. Hja, közel a Grand' Place. Végül berogyunk az egyikbe. Sok pénzért, de remekül eszünk. Rák-saláta paradicsommal. Rántott sajt. Príma, óriási húsok. Rengeteg frites. Galamb-begysaláta, zöld (vad zöld, de nem sóska, nem spenót) leves. Fagylalt. Sör. Elpilledünk. A bisztró külön tanulmány. A feliratok. Egy új vámos Rousseau alkotása a falon: idióta családi festmény. Ám jól tudják, hogy ez ma divatos. Álnaivítások. Az ízléstelenségek megdicsőülései. Nem is utálom. Érzem a kávédarálók, a téglatapéta, az álgerenda költészetét. Haza, taxival. Délután csönd és béke.

Június 12. Vasárnap. Most utolértem magam. Valóban vasárnap van, és ez a nap a nap. Ülök a szobában, írom a jegyzeteket. Ma délelőtt még csak reggeliztünk (húsos reggelit nem adnak, se tojásosat, pedig be jól jönne az a mi pénztárcánknak). Feljöttünk, élünk, Balázs alszik. Délelőtt. Bámulatatos szokása ez. Úgy látszik, komolyan ki-merült. Írtam levelet Jutkának. Most megyünk múzeumba, illetve ebédelni.

Voltunk múzeumban. De előtte sikeresen félrevezettem Balázst. Ellenkező irányba mentem, mint kellett volna, a térképek becsaptak. Nem a királyi várhoz jutottunk, hanem egy török negyedbe. Vendégmunkások. Rengeteg piszkos gyerek. Egy bisztró nyitva. Beülünk egy sörre, mert itt a kávé ritka. Proletárkörnyezet. (Place de la Reine környéke.) Előttünk egy templom. Tűnődünk, hogy mit tegyünk. Törökül beszélnek. Éles orrok, némelyik beállhatna egy XVI. századi magyar metszetre. Aranyos arcú, rém koszos gyerek. Beszélek hozzá, felé nyúlok, és – csodák csodája – szép szabályosan kezdet ad. Elmondhatatlan mocskos kis kezét; mosolyog, egérfogakkal. Villamosozunk ellenkező irányba. Mérhetetlen ritka járatok. De eltalálunk a múzeumba. Ingyenbelépés (vasárnap). Memling-portrék, Van der Weyden (nagyszerű). Bosch. Nem szeretem Boscht. Igenis, ki merem mondani: nem szeretem. Megdöbbenően hasonlít a szürrealistákra (ill. fordítva), és azokat is utálom. Ez nem festészet, hanem novella, mese, karikatúra. Szimbolizmus, lelki élet. A festés lényegének a félreértése, fogalmi festészet. Ne regéljék el nekem az ötleteiket, a véleményüket a világról, ne legyenek mélységes gondolataik. Illetve mindezt tegyék bele a látványba. Az a festők dolga, nem az ilyen gyermekes moralizálás. Ez a Bosch elég simplex karikaturista. Bölcs széljegyzetekkel látja el a világot, ahelyett, hogy ábrázolná. Egy festő! De persze a németalföldi primitívek. Azok igen. Brueghel. Aki olyan okos egyensúlyt tudott tartani a saját véleménye és a látvány között (mert őt is kísérti a kitaláció, de nem sodorja el). A pirosak: lábak, nadrágok, köpenyek (Pinturicchio). – Múzeum után a Sablon terén ebédelünk, későn. Szerencsére találunk nyitott bisztrót. Hol a Haimon négy fia utcája? Jó volna újra megtalálni. (Rue des quatre fils d' Haimon.) A kis Sablon tér, park, vasrác, gyönyörű kis virágágyak. Céheket ábrázoló figurák a vasrácson állva. Itt várunk villamosra húsz percig. Haza. Este szobában eszünk szalámit.

Június 13. Hétfő. Értünk jön fél 10-kor M. Frans Storms. Sofőr és vezető. Ó visz Gandba. Remek autósztráda, remek autó (Ford). 120-szal megyünk, és nem vesszük észre. Gand. St. Bavon-templom. Különösek ezek a belga szerzetesek: Bavon, St. Josse, Gudula. Gót csoda, belül piros-fehér. Oldalkápolnában Van Eyckek: Genti oltárkép. Számatalanszor ellopták, utoljára a németek. A háború után egy osztrák sóbányában találták meg, oda dugták a nácik egy csomó más rablott holmival együtt. Tényleg csodálatos, ragyogó, lemosott színek. Nagy-nagy festő a két Eyck. Zenélő angyalok, Ádám–Éva stb. A főjelenet: a misztikus bárány imádása. Egyébként empire színekkel (fekete és fehér márvány) szörnyű barokk berendezés a dómban. Itt-ott üvegfestmények, nagy részük elpusztult. Az Eyck-oltárkép előtt olyan szűk helyen tolongunk, mint a 6-os villamoson. A téren hatalmas Beffroi-örtorony. St. Nicholas – újabb gót dóm, de éppen restaurálják. És a grófok vára. Nagy, komor erősség a város közepén, előtte villamos, autótömeg. Teljesen valószínűtlen így, hasonlít a cataniai várra az elhelyezése. (Lásd a képeket.) Ezt részben csatornák veszik körül, zöld víz. Kapuzat, nagy szürke kövek, gyilokjáró, bástyák, a pinceterem IX. századi. Kínzókamra, börtön, várúrnő szobája: komplett lovagvár. Az autóforgalomban. Van az udvarán egy szép nagy bodzafa. Sose láttam még ekkora, ennyire szabályosan fa jellegű bodzafát. Virágzik. Nagy, kerek fakoronában nagy, kerek, fehér virágok. Ettől aztán teljesen meseszerű az egész. Ebéd elegáns étteremben. A minisztérium vendégei vagyunk, vezetőnk fizet. Kiderül: belga ellenálló volt 19 évesen, apját a nácik kivégezték. Van egy csomó kitüntetése, régi rokkantkedvezménye (meg is sebesült), nagy baloldali szimpátiája. Az oroszoktól Vörös Csillagrendet kapott, ősszel megy Moszkvába. Gondolom, ezért adják vezetőnek mellénk, keletiekhez. Csodálatos ételeket proponál: rákkoktél soles frites-tel (ez remek hal, talán a legjobb ezen a csücskén a világnak), dame blanche nevű vaníliafagylalt tejszínhabbal és forró csokoládéöntettel. De ez utóbbit már csak a férfiak eszik. És persze aperitif, sör stb. Jóízűen beszélgettünk, Frans flamand, ellenzéki, 55 éves, fáradhatatlan. Kemény, ősz-szőke, piros-napsütött arcú, zömök. Múzeum. Újabb Brueghelek, Boschok, minden. Őrült fásasztó. Csodálatos polgárházak csatornák mellett: Beginkolostor, közepén fű, birkák legelnek. – Mire hazaérünk (a nagy hőségtől is), szédelgünk. – Telefon Hennard-nak. (Induláskor otthon hőség volt, érkezéskor jégverem, ma hőség.)

Június 14. Kedd. Jön Frans, visz minket Antwerpenbe. Újabb sztráda, újabb németalföldi városközpont. Városháza, „polgárházak”. Újabb dóm, ebben Rubensek. Nem jó az áttekintés, restaurálják. Frans lefényképez minket a főkút (kezet dobáló férfi, „Handwerfen”, népetimológia; a kút agyoncsipkézett) és a mellékkút előtt; ez szép vasrácsos. A Plantin-ház, XVII. századi nyomda, ugyanazok az eszközök, mint majdnem ma. Mi még ilyennek ismertük meg a nyomdát: ólombetűk keretekben, prés, kéziszedés, rézdúcok képekhez (ezek pompásak). Kis tördelőasztalok stb. A ház főúri. Dúsgazdag lehetett Plantin; bezzeg a mi Misztótfalusink. Préselt, színes, aranyozott bőr a falakon (ez ismétlődik majd a Rubens-házban), két emelet, microda könyvtár, ebédlő (ez kísértetiesen hasonlít ahhoz a polgári ebédlőtípushoz, amiben mi nőttünk fel, még a perzsaszőnyeg mintája is azonos, ez a mélyvörös „perzsa” minta), ágyak baldachinnal, kandallók, isten tudja, hány szoba. Falépcsők, pici geometrikus kert, flamand stíl. A korrektorok padja az ablak mellett (ólomkeretes ablakszemek), gyertyanyomok. Nem sokat láthattak szegények. Egy Verhaeren-szoba, csak úgy. Hatalmas civilizáció. – Ebéd, újabb finomságok (az angolna, brrr), felséges elzászi bor. Ez vetekszik St. George bo-

rával. Délután a kikötő. Schelde-partok, végtelenül. Tenger nuku. Sivár raktárházak, dokkok. Néhány nagyobb hajó végre: Norfolk Line, Duke of Yorkshire, Transbaltic Line. Egy nagy görög hajó Androszról. Két szovjet, az egyik neve: Nyikolajev. Kis csatornahajók: Tourmaline, Bettina. Vontatók. Színes hajókémények, zászlók. A parton autók kirakva, egy hajórakomány angol autó, egy másik Toyota. Kilométerhosszat főtörzsek: teak, mahagóni. Őrült drágák, meg vannak számozva. Frans szerint egy törzs 500 ezer belga frankba kerül. Naponta 350 hajó jön ide, Európa harmadik kikötője (Rotterdam és Hamburg után). Egy napra az állási díj: 500 ezer frank. A rakodómunkások gyorsasága fontos. Gépesítés. – Egy sivár lakótelep a dokkok mögött vámosoknak, rendőröknek, katonáknak (kaszárnya van a háttérben). Itt nem lehet kávézni, mint proponálom, valahol a kikötőben, mert a hajósok goromba fiúk. – A titokzatos feliratok raktártömbökön: Kimman, Antigoon, Emae, Hansa, Station. Mi a fenék ezek? A Schelde koszos, sűrű, nagy Duna, de sokkal mélyebb. Erősen hullámszik a hajóktól és a tengertől. Daruerdő. Mozgó, nagy betonlábú. Félnap sütés. Nagy, szaladó felhős ég. – Vissza a városba. Rubens-ház, nagyon hasonlít a Plantin–Matesius-házhoz, de barokkosabb (a fele). Óriási műterem (két emelet magas, karzattal), pazarlás, gazdagság. A kert: grotta, szobrok, cifra rácsok. Berendezés sok helyen eredeti. Karosszékek, asztalok, külön félkörívű márvány-„templom” antik szobrokkal, Rubens gyűjtése (vagy ajándékba kapta?). Jó festő, ki nem állhatom. Életemben nem kívánok Rubenst látni. Tűrhetetlen link alak, jó mutatós technikával, egy világméretű László Fülöp. De itt dicsérni kell, ez Rubens városa. A sör is Rubens. A ház előtt tér: Wappen. Újabb fényképezés. – Hazafelé Frans elvisz hozzájuk. Bűbájos kis belga villa, itt mind ilyenek. Fénylő tisztaság, minden tipp-topp, stílbútorok, drapp színekben tartott szalon, tökéletes konyha, kerek szőnyeg, a háziasszony csinálta párnák, szőnyegek, az emeleten két szoba, fürdőszoba külön. Még a WC-ablakban is majolikaváza. Sok sárgaré, nagy ómodern fazekak remek virágokkal, zöldekkel. Micsoda munka lehet rendben tartani! Adnak kávé (a két bolond magyarnak, aki csak kávé iszik, alkoholt alig), ez is pocsek, pedig kiteszik a lelküket, adnak egy kiló cukrot, hogy ne kelljen utánajárnom. Frans mutatja az emlékeit, az asszony csak flamandul beszél. Soha nem lesz ilyen lakásunk. Frans fizetése negyvenezer frank, tízszerese Balázsnak. Színes tévé, radarvezérléssel. Büszkék rá. Hűl az idő, olykor esik is. Halálfáradtak vagyunk. Haza. Frans Stormsék lakásszínvonalára és a mienk között az a különbség, ami Plantin és Misztótfalusié között. Nagyobb. Mi a magunk társadalmában kiemelkedő szinten élünk, Fransék átlagosan. De olyan fáradt vagyok, hogy már nem is irigykedem.

Június 15. Szerda. Itthon. Esik az eső. A hallban megreggelizünk, nem az étkezőben, ki tudja, miért; újságokat olvasunk. Átnézem a Le Monde-ot. Nem elég szép a világ. Esik. Egy olasz kisvendéglőben végre keveset eszünk és borjúszeletet. Vásárolunk a Sarma nevű áruházban, szappant, ezt-azt, élelmet. Újra a zafás bisztróban. Café filtre-t adnak, mint Párizsban a háború után. Esik. Hazajövet vár Hennard-nak egy kártyája. Megdöbbenő: egy szót sem értek belőle. Sikerült olyan udvariasan kifejeznie magát, hogy 55 éves koromban, meglehetősen gyakorlattal képtelen vagyok megérteni, mit akar. 1. Lemondja a találkozót. 2. Nem mondja le a találkozót. Ez a két eset van. Majd holnapután megtudjuk. Érdeklődve várjuk majd a hotelban. – Esik. Ősz van ma Belgiumban. Tegnapelőtt ájuldoztunk a hőségtől. Ülök az ágyon. Nézem az üres ablakokat. Esik. Csak ne szoronganék úgy, még jó is volna a pihenés. Radsitzky nincs otthon (a kedves Carlos), üzenetet hagytam. „Monsieur le baron”-ról nem tudják, mikor jön haza. Most majd eszünk camembert-t.

Június 16. Csütörtök. Nahát! Azt sose hittem volna, hogy életemben másodszer is elkerülök Bruges-be. Mi több: megtalálom a B. 64-es számú hattyút. Bár ezt nem hiszem, csak Balázs állítja. 60-nal kezdődött a száma a nagydarab hattyúnak, amelyik a Szerelem Tava mentén legelt (így igaz: csípte-ette a füvet), de a második számjegyet befedte a vizes fű. Ha akarom, 4-es volt. – Szóval: Bruges. Zuhog az eső. A tengerhez Ostendébe nem megyünk, csak Bruges-be. Városháza, múzeum, gyönyörű gótikus terem XIX. századi falfestményekkel (a tanácsterembe mindenki bemehetett meghallgatni, mit beszélnek a tanácsurak). Aranyozás, kőcsipkék, berendezés. A négyszögű térre emlékszem, harmadik oldala park. Egy román templom odabent egy sarokban, kívülről nem látszik, gyönyörű, érdes, parasztos. Így kezdődött ma a város. És úgy végződött, hogy a 4. múzeumba megtagadtam a belépést, a 4. domban pedig összerogytam (egy padra, és nem mozdultam, míg Frans aranyosan oda nem hozta az autót). Lázálom volt ez, zuhogó esőben, mégis remek. Hiába, Bruges a legszebb. Grand' Place, Carillon, Beffroi, kávé, Greuningen-múzeum. Ez remek, Van der Weyden, Memling, Bosch, Pourbus, ezt sokszor látjuk. Brueghelt is, Szent János prédikál stb. Kis kerti ház ez (kicsi??) egy fantasztikus mesekertben, amelyben minden kicsi, gót falak, ablakok közt kanyargó utak, gyeptájak, bodza, tiszafa, kerti átjáró egy gót ház és egy csatornapart között, amely titokzatosan házak közt kanyarog. Közepén valahol a múzeum-épület. Ez a kertes átjáróudvar tökéletes ápoltságával, ki-be szökellő falaival, titokzatos zugaival a gótikus esőben, ez remek. Sajnos, titkos (titokzatos, de sajna nem titkos) mivoltát említeni nem merem, mert egy világhírű múzeum környezete, ahol esernyős amerikaiak tolongnak. Talán nem mentek végig az átjárón a csatornáig, ennyi a vigaszom. Múzeum után: nyári zivatar. Ömlik az eső. Furcsa: állandó szemerkélésben egy ilyen kitörés, mennydörgéssel. Egy üzlet ernyője alá húzódunk. Kirakatban, kirakat előtt: kosarak és kalitkák. Üzlet zárva, délidő. Atrohanunk a csatorna menti vendéglőbe. Flamand stíl megint, rézedények, faburkolat, ráksaláta, borjúvese (ez valahogy rosszulesett). Írunk Rónay Gyurinak egy lapot. Ebéd után: első katedrális, benne egy Michelangelo (Madonna a gyermekkel), mellette pocsék barokk angyalok. (Gondolatmenet: mi a különbség a nagy és a gyenge, az eredeti és az epigon közt. Időbeli is a különbség. A művészet időhöz kötöttsége, a felfedezés rutinná válása. És persze időtlensége.) Merész Károly és Brabanti Mária szarkofágja, ez utóbbi leesett a lóról, és meghalt fiatalon. Barokk. Gót ablakok, üvegfestmények. Középen: festmények, múzeumszerűen. Ez a remek katedrális vörös téglából épült. Utána Memling-múzeum. Egy nyolcszáz éves (Szent János) kórházban. Óriási oszlopos terem, ez volt a kórterem. Van róla régi kép is. Apácák az ápolónők persze. A múzeum egy mellékterem. Memling főműve: Szent Katalin misztikus házassága, oltárkép. Két szárnya Szalóme Szent János fejével és Szent János Pathmoszban. Érdekes összevetni a genti Van Eyck-oltárral. Van Eyck még szinte trecento, 1390-ben, Memling igazi északi quattrocento (erős olasz hatás alatt). Most volt róluk komoly benyomásom. Az olaszokat mindig jobban ismerem. És még jó néhány Memling, bár többet vártam. Odébb középkori patika, kék edények, ládikók, mozsarak. Ezeket imádom, fel a XIX. század végéig. Egy teremben a kórház összes eddigi igazgató orvosának képe, az 1600-as évektől 1959-ig. A zárdakórház temploma, csúf berendezés; egy öreg apáca (begina? volt ápolónő?) imádkozik. Szép orgona. Séta a folyó kék partján. Hidak. Kiugró „hajóház”, Frans szerint milliárdosok vendéglője. A kis csónakok dugig tele turistákkal, egy konflis. Folyondár, bodza, platánok, rododendron (ez az autótűt mellett is, elvadulva, nagy, lila bokrok). Csodálatos Bruges. Újabb kis tér, újabb múzeum. Itt mondok nemet. Nem bírom. Meghalok, ha még egy sor képet kell látnom. Szemben újabb múzeum, talpig zöld folyondár-

ban, bástyákkal, kis mesevárnak látszik. Elosonunk mellette. Katedrális. Itt rogyok le. Öthajós, ha jól emlékszem. Vagy az a másik volt? Csigás restaurált, befestett oszlopok (pillérkötegek); ez is brique-ból van. Balásznak nagyon tetszik, mert egyszerű, monumentális. Mozgalmas főutca, üzletek. Ez is jó itt, arányos, itt nincsenek felhőkarcolók, undok szintkülönbségek a házak közt, a „modern” is primán illeszkedik. Frans jön a kocsival, Isten megáldja, ki a szerelmesek távához. Zárószó: hattyak. Van egy kis hattýú is, búbájós, amint mindig a fenekére ül. Anyja vadul sziszeg, ha közelítünk. Rengeteg vadkacsa. A kacsák mindig mosolyognak, még a vadak is. Olyan a csőrük. De ezek elképesztően szelíd vadak. Miért legel a hattýú? Van valami legenda különben a bruges-i hattýúkról, majd megnézem. Hosszan integetünk nekik. – Frans fáradt, tegnap fogadáson volt, bewhiskyzett. De azért remekül tartja magát, ötre itthon vagyunk. – Ez persze egy másik Bruges volt. De rettentő tömény ez is. Fényeszöld, párászöld. Úgy pezgett az egész, mintha nem júniusi eső, hanem szóдавíz esett volna az égből. Bruges, Bruges, nur du allein.

Június 17. Péntek. Reggel kényelmes kelés. Délfelé lesétálunk a Grand' Place-ra, a St. Nicolas felé mennénk. Látjuk újra a Mannekont. De az utat eltévesztjük, mire a gyönyörű kis templomig jutunk, szerencsésen el is fáradunk. Pedig itt, a környéken akarunk vásárolni. Itt tizenkét év előtti emlékeink szerint üzleti negyed van. Ez igaz is. De közben sétálóutcává alakították. Beülünk egy kicsit oldalt egy bisztróba, kávé (eszpresszó-!), aztán eszünk spagettit is. Így túlesünk az ebéden. Aztán áruháznak, szappan, harisnya, ajándék (Franséknak whisky és bonbon), apróságok. De minden nehéz, pl. a harisnyák számozása. Más, mint otthon. Marks and Spencer (londoni emlékek). Sajna, bombont nem találunk. Holtfáradtság. Taxival haza. Ötkor Hennard jön. Eleinte kedves, szerény. Elmegyünk kávézni. Belejön a beszédbe, most már vízseszerű. Egyszer csak ráébredünk, hogy némileg örült, illetve enyhén gyagyás. Elképesztő csacsakásokat beszél. Balázs szerint úgy hat, mint a stephanskirchei tudós örült egyenes folytatása. Csak nem érdeklí a magyar történelem, sem a magyar irodalom. (Magyar számot ad ki a Journal des Poètes-ben.) Peruról beszél, meg csak úgy. „A költő embereknek ír. Remélem, maga nem elefántcsonttoronyban él.” Hazajövet körbevisz minket – én hülye, magas sarkú cipőben. Húzza a lábát ő is, valami baja van szegénynek. Majd telefonálunk. Majd ha fagy. Vacsora San Remóban.

Június 18. Szombat. Végre rendes nap. Balázs délelőtt lemegy a St. Josse felé vásárolni, élelmet, Jutkának kólát stb. Majd együtt megyünk ebédelni. (Egy olaszhoz, aki vasárnap is nyitva lesz.) Ebéd után: újságos. Balázs megveszi a Die Weltet, én három darab Agatha Christie-t. Ettől lázba esem. Én hülye! Hogy eddig erre nem gondoltam. Persze hogy francia nyelvű krimi kell venni. Éljen, éljen, hazamegyünk, olvasok. Az első nap, hogy némileg relaxálódok. És este: a Grand' Place kivilágítása. Ezt hirdetik Belgium-hosszat. Igazuk is van; gyönyörű. És némi élet ebben a holt városban, turisták, fiatalok zajognak, körbetáncolnak, éneklük az Oblady-Obladát. Vagyis az történik, ami Olaszországban mindig, mindennap. A fényjáték lassú, kevés változatú, mégis pompás. Kék, piros, narancsszín, sötét fénnyek ugratják ki a szobrokat, egyes homlokzatokat, a Városháza manzárdosrait (4 sor!), boltozatos folyosóját. Előbb a serfőzőház előtt ülünk (majdnem), ahol Rimbaud és Verlaine veszekedett, aztán sétálunk. Hideg van. Akik jegyet váltottak (100 fr.!) sem látnak többet. Heccek, ordítások, angolok, japánok, hinduk stb. Képtelenül szép cukrosdoboz a tér. Színpadon járunk. Veszünk fűgét a passage-ban. Óriási, zöld.

Június 19. Vasárnap. Jutka jön. Reggel a Gare du Midire. Transeuropéen Express: Tee a rövidítése. Gyönyörű, ezüstszín vagonok, termes kocsik, faltól falig szőnyeg. Jutka kiszáll, két és fél óra alatt jött Párizsból, de ezért fél 5-kor kelt. Vissza a szállóba. Egész nap ülünk és beszélünk. Még enni sem akar menni Judit, itt eszünk ezt-azt. Elolvassuk a regényét. Mindent elmond, amit tud és akar az írásról, apróra megbeszéljük a szerkezetet, hangot stb. Öt órakor én eldőlök, alszom egy órát. Este telefon Kotányi Magdának, Kibédi Varga Áronnak. Jutka igen rossz állapotban van, ijesztően sovány. 12 kilót fogyott, most 42 kiló, Megrémít minket a külseje, csak nem beteg? Azt mondja, a munkától van, a regény őrijtő, vad összegyúrásától. Összeszorul a szívünk, ha ránézünk. Itt most ragyog, beszél, eufóriás – de mi lehet máskor? Brüsszelből – ahol először van – nem lát más, mint a mi gyengécske szállodaszobánkat, a belőle látható tűzfalakat. De más nem is érdekli! Nekünk jó így, de neki? Fantasztikus volt ez a találka, a brüsszeli Szigliget. Este kivisszük az állomásra. Integyetünk a Trans Exp. után (Etoile du Nord-nak is hívják). Áll az ablakban, kimondhatatlanul keskeny.

Június 20. Hétfő. 10-kor értünk jön Frans. Elvisz a minisztériumba, Madame Heugnorttal beszélünk. Ez a culture néerlandaise minisztériuma. Nagyon előzékenyek, telefonál a pályaudvarra, rögzítjük indulásunkat (csütörtök este). Taxiszámlák. A nő flamand Szalóme-típus, valóban flamand, de modernben. Elegáns irodai ruha, ápoltság. Utána: Antwerpen másodszor, most állatkert. Némi csalódás. Azt hittem, valami extra. De nem. Nagyon hasonlít a miénkre, csak különösebb állatokkal. Fel van tüntetve: itt, a Zoóban született. Flamingók, nem lilásak, hanem rézszínűek. Törpe- és nagy flamingó! Amerikai bölény. Zebrák, lámák, szarvasok, rengeteg teve. Kétpúpúak. Nagyon furcsa, amikor egyeseknél a két púp félrefitül. Éjszakai állatok pavilonja: félhomályos. Makik, lajhárok, baglyok. Akvárium, fantasztikus formagazdagság. De a monte-carlói még izgalmasabb volt. Lamantin, fókák. Pingvinek (tündérierk). Sasfélék. Tigrisek, oroszánok, gepárdok. Csodás pázsit, rengeteg gyerek, iskolák jönnek ide folyton. Két zebra csókolódzik. Ronda kígyók, szegény iguánák. És végül (amit kezdettől szerettem volna): majmok. Emberszabásúak. Egy végtelenül szomorú, óriás fekete gorilla ül a sziklán, és néz. Félelmesen hasonlít egy ősemberre. Ezenkívül sok gorilla, orangután. Egy vidám fekete csimpánz pettyes labdával játszik, arca, tenyere, talpa rózsaszín-sárga. És a füle is, óriási emberfüle. A szomszéd ketrechen ellenszínű csimpánz: elegáns drapp bundában, arca-tenyere stb. fekete. Ez is labdázik, karcsúbb, keskenyebb, mint szomszédja. Remek ez az emberszerű mozgásuk. De sajnós a kisebb majmok pavilonja zárva. Javítják, a majmokat elvitték. De kár! De szerettem volna bundereket látni. Van az antwerpeni Zoónak egészen más, nagy területe is, állítólag ott élnek szabadon az állatok, ez csak kisebb bemutatópark. Kafferbivaly. Súlyos indiai tinók. Óriás barnamedve, egy jegesmedve vígan úszik. (Hálfeje van.) Egy indiai rája villamosságát rávezetik egy készülőkre, és az állandóan rajzolja és kis menydörgésekkel jelzi: mennyi elektromosságot bocsát ki. Ha mozog, mennydörög. Ha nyugton van: hallgat. Ronda piranhák (milyen kicsik!). Fekete-fehér óriássünök összedugják az orrukát. Pálmakert, kis dzsungel. Zsiráfok nyaldossák a rácsok legfelső részét. Az elefánt áll, és állandóan himbálja a fejét. Miért szokták ezt? (A medve is így szokta; egyszer Szigligeten egy kis falusi cirkusz medvéjét láttam így fejet himbálni, nagyon kis ketrechen ült szegény.) Az állatokkal magyarul beszélek, azok megértik.

Ebéd. A hús ez egyszer rossz, kemény, mint a cipőtalp, de utána csodálatos eper-tejszínhab-vanília fagyalalkompozíció serlegben. (Itt van holipni, gyermekkorom óta nem láttam.) Vesszünk Earl greyt. Vissza Brüsszelbe. Ki a Midi pályaudvarra, Balázs megve-

szi a helyjegyet. Átadom Fransnak kis ajándékainkat: egy üveg whisky, egy doboz csokoládé. Nekik mibe kerülne! (Az ital.) Elbúcsúzunk tőle; nagyon aranyos volt. És milyen sziluett: egy belga ellenálló. – A minisztériumban kapunk egy szép könyvet a flamand primitívekről. Hja igen, még ott eszem a síkos kapuküszöbben (mellékbejárat, garázs). Egész nap fáj a térdem. A fáradtság, a dekoncentrálttság, attól estem el. De nem vészes. Este telefon Kotányi Magdának. Itt van Brüsszelben. Másnap találkozunk.

Június 21. Kedd. A legkellemesebb találkozás: Radsitzkyvel. 12-kor értünk jön, kivisz kocsin Uccle-be. Villaváros, elbájoló romantikus bozótkertben, elragadó villaház. Ők épp idegesek, pünkösdkor kirabolták őket, minden otthon lévő pénzüket elvitték. A sűrű növényzet alkalmas a rejtőzésre. Nem nagy kert, de körül mindenütt kert van, nagy zöldterület együtt. (Átjöttünk a Parc de Cambre-on, a brüsszeli Bois de Boulogne, a fák törzse zöld mohás, óceáni éghajlat.) A ház szerencsére nem főúri kastély, csak éppen gyönyörű bútorok, kényelem, „régimódi” elegancia (vagy inkább divat, de itt minden valódi). Az asszonyt ismerem Párizsból, Sziginek hívják, szép és ifjú. Gyönyörű teríték a kertre néző szobában, háromféle rózsaszínű metszett pohár. Remek ebéd, micsoda beefsteak, csengetés a házvezetőnőnek. Mióta nem láttam ezt, hogy „cselédnek csengetni”. Hát ez is van? Ezt tudom nélkülözni. Aperitifnek sherry, francia vörösbor, pezsgő, ebéd után francia konyak. Carlos maga hozta a tésztát az ebédhez. Tehát gyönyörű környezet, de nem nyomasztó, ők maguk pedig rendkívül kellemesek. Még Balázs is beszél, előad, úgy feloldják. Jóízű duma, akár Pesten is lehetne. Franciások. Carlos mindig is aranyos volt. (Párizs, 75-ben, meghív az asztalához.) Rengeteg macska: egy nagy sziámi, gyönyörű kék szemű, egy fekete zöld szemű, egy vörös-drapp (Szigi: mindig is szerettem volna egy vörös macskát. Roux.) stb. Egy törpekakas jár a szomszédból a macskákhoz, ott szórakoznak a gyepen, míg mi ebédelünk. Megeszi, amit a cicák hagynak, évek óta jóban vannak egymással. A kert örökzöld, rododendron, nagy délies fenyőfák – pineaszterűek. Hátnál egy pavilon, Carlos itt csinálja kollázsait. Dzsesszgyűjtő, rengeteg lemez. Hát ez jó volt. 4-kor visszavisz minket a szállóba. – Fél 7-kor jön Kotányi Magda, megyünk a dán vendéglőbe. Csak jós ne legyen a versírő, mert beteljesül. „S a tálca! Ürmös! És ... tejszín, kövérség, sonka rozskenyérrel... bizony még sokszor erre gondolok, a matracról majd felriadva éjjel.”* Ezt írtam 1945-ben, éhségemben, szóról szóra beteljesült: iszonyú, mit zabáltunk a dán kocsmában este, és már délben is sokat ettünk, egész éjszaka fel-felriadtam, vergődtem a gyomor-fájástól. A tálon volt kaviár, ráksaláta, füstölt hering, nyers sonka, főtt sonka, dán szalámi, füstölt fehérpecsenye, főtt tojás, paradicsomsaláta és amit még elfelejték. Rozskenyér vajjal, tea. Remek volt, de megfizettem érte. Hja, Magdánál még lazac is volt, nem bírta megenni, kínálta, de én sem bírtam. Borzasztó! Lazacot meg nem enni! Mit szaladok utána Pesten, de nincsen. – Magda beszél, mesél, kedvesen segít vásárolni. Taxival haza.

Június 22. Szerda. Vásárlás. Agyonjárjuk magunkat. Találka Hennard-ral. Dagadt lábbal haza. Holnap este utazunk, és addig még vásárolni kell. Magdával 1-kor randevú. Valószínűleg utoljára láttam ma a Grand' Place-t. Nem csúnya.

* N. N. Á. verse: REGGELI EGY DÁN KOCSMÁBAN. Kihagyással idéz belőle.

Végül még néhány rövid észrevétel. Somlyó Györgyön kívül az egykori jelenvalók közül már senki sem él. Gara László Knokke után közelesen öngyilkos lett. Kotányi Magda gyöttrött, kétségbeesett szavakkal írta meg a történeteket. Belgiumban csak sok-sok év után, 2000-ben jártam újra. Láttam az ismert, csodás városokat, Gentet, Bruges-t, sőt eljutottam a knokke-le-zoute-i tengerpartra is. A víz, a parti homok, a tengeri fény ugyanaz volt. De harmincöt év után más épületek, más élet.

Ágnessal, mint olvasható, főként képtárakat, múzeumokat láttunk. És persze tájat is, sőt hattyút a vízparton. Fárasztó volt akkor számunkra ez a művészetekkel teli világ, de a fáradtságtól roskadva, gyönyörű. Új családom, főként fiam feszített úti célja, a zárt lehetőségek miatt csak egyetlen képtárat láttam most Brüsszelben, feleségemmel, Verával. Fájt ugyan hiányuk, de az idő úgyszólamóan homályosítja az idős-kori emlékezést. A gyönyörűség eltompul. Szűrkül a világ. Hol vannak ma már az Ágnessal közösen látott képek öröknek képzelt felvillanásai. Igaza volna Kosztolányinak? „Jobb volna élni. Amde túl a fák már – aranykezűkkel intenek nekem.” – Lengyel Balázs.

Határ Győző

KI KIT EGYEN MEG

egy ananászra

gömbölynagy ananász tényéromon
késestül-villástul kelletti magát
ha volna mivel: fogná s félberont
ihol csattogtatja körkörös fogát

eleven emberre ez a foga-fenő
gömböly ananász tudom felzabálna
s míg táplálnám így lenne *BELŐLEM* Ő
átlényegülve válnék üdve-javára

de mert keze-nincs körkörös gömböly
nem rohan nekem hogy villára szúr
így van jól elrendezve hogy az ember
az ananászévő s Földjén ő az úr

már gyűrűbe vágva Ő Ananászsága
kinek szomorka vége e költemény:
mintha csak nékem jött vón' a világra
s énbőllem ő helyett így lőn *ŐBELŐLE ÉN*

ÜGYEM-FOGYTÁN

piros csizmám jaj be rogyott
mind-én-ügyem ügyefogyott

ügyem-fogytán csak úgy élek
belém hálni nem jár lélek

váltig reménykednék hogy tán
feltámadok ügyem-fogytán

nagyangyal rám verte öklét:
égten-égnem. Telj öröklét!

égten-égtem: vaj mi végre?
pernyém száll az Üres Egre

PONDRÓFÉREG TRENÓDIÁJA

késével már odavárja lesben
a kettévágó kaján mozdulat
kettészeli – s ő édeskettesben
él tovább bár vesztén nem mulat

csepp élet kövérjével betelve
gyúrt vankosára ejti göb fejét
de négy- de nyolcfelé szétszeletelve
sár matracán nem leli nyughelyét

százfele vágva tudja – rájár a
rúd: megimádkozik s ágyán felül
majd göb fejét eldöglő párnájára
ráéjtve vár – mélán elsenderül

AHOL A PART SZAKAD

bendője bödön lába pipaszár
ha járdall vélek: botlogol kaszál
krampusznak kisöreg szatírnak vén:
szállong a szakadó part peremén

Kovács András Ferenc

KAVAFISZ-ÁTIRATOK

Sírfelirat

Idegen, itt, a Gangesz partján fekszem én, az ismeretlen
szamoszi férfi. Ezen a minden képzeletet felülmúló barbár
földön borzalmas élet volt a részem – csak fájdalom, könny,
rémes gyötirelem. E rettentő folyam mardosta sírhalom

iszonytató sok titkot zár a mélybe. Fékezhetetlen, elvakult
aranyvagy hajszolt, ösztökélt gyalázatos kalmárkodásra
engemet. Ind partvidékre hurcolt, itt vetett ki bős vihar,
majd rabszolgának adtak el. Megvénültem belé, annyit vesződtem,

kínlódtam én, dolgoztattak rogyásig, örökkön és keményen, szótlantul –
görög szó nélkül, szép görög beszédűtől megfosztva itt, s be messzire
esve, szakadva Szamosz szigetétől! Nem szenvedek többé

már semmi szörnyűséget én, s Hadész felé sem indulok kesergőn.
Ott fellelem majd nemzetségemet, lenn fajtámbeliekkel leszek együtt.
És végre-valahára görögül beszélhetek.

1893. június

A Lagida vendégszeretete

Ptolemaiosz Philopatőr valóban királyi módon
vendégeli, tartja magánál a szofista Medónt,
a lélek rejtelseinek kiváló szakértőjét.
Az uralkodó már büszkélkedik is az idegennel.

Hajdanán a szofista földhözragadt szegényen éldegélt
a romlott Rómában, s egész életművét eladni vitte föl
hatalmas gazdájához ő. „Erre a szócséplő locsogásra kapsz
egy minát, s elégedett lehetsz – csak tartsd a szád!”

„Ó, minő inzultus! Mekkora sértés! A végtelenség
stúdiumába zártam magam s az érzemények szenvedélyes lángjait,
mondhatni, a szívemet is beleraktam ebbe a papiruszba...”

És megsajnálta rögtön ott a szájalomra méltó zsarnokot.
Monumentális eposzait pedig félbeszakítván abbahagyta végleg.
Most Ptolemaiosz Philopatort tiszteli, őt köszönti borral.

1893. április

Tengeri ütközet

Megsemmisítettek minket, ott Szalamisznál.
Jaj nekünk, jaj nekünk – egyre jajongtunk.
A miénk a csodás Ekbatana, Szusza
és Perszepolisz – miénkek a legszebb földi vidékek.
Még mire vágytunk, s mért is akartunk, ott Szalamisznál,
hadiflottával hősként küzdeni tengeren?
Most visszamegyünk a mi Ekbatanánkba,
és Perszepoliszba, Szuszába megint hazatérünk.
Most visszamegyünk, de a városainkban a régi kedvünk
lelni, örülni, miként ez idáig – már soha többé!
Ó, jaj, nyomorúság, jaj, minek is, miért viseltük
ezt a vízi háborút, s hajócsatára, jaj,
miért is áhítoztunk annyit, oly nagyon?
Ó, balszerencse, jaj, miért kellett nekünk
indulni ismét messze hagyva mindenünk,
rohanni harcba dicstelen s méltatlanul?
Miért, miképp, s mért épp velünk esett meg ez?
Hogy mi uraljuk a híres Ekbatanát, Szuszát
és Perszepoliszt – de hajórajokon seregelve rögvést
rohanunk gyors görögökkel szembeszállni a tengeren!
Igen, ó, jaj, persze, mi mást is szólhat a szánk, mint:
Ó, jaj, szerencsétlenség, ezerszeres vak szerencsétlenség!
Igen, ó, jaj, és ezután minekünk a jövőben is ennyi marad csak:
egyre kimondani, hajtogatni, hogy jaj nekünk,
ó, jaj nekünk, s ezerszer is csak jaj nekünk!

1899. október

Pénzérmék

Pénzérmék ind feliratokkal.
A leghatalmasabb uralkodók verették őket:
Sztratagász, Evukratidásza,
Menandrásza, Erámajásza.
Ímígyen fordítja nekünk le a bölcs könyv
az indiai írást a pénzek előlapjáról.
De a könyv bemutatja nekünk a visszáját is –
az érmék másik túlsó oldalát, amely
tulajdonképpen épp a jobbik oldaluk –
a király arcmásával. Itt hirtelen megáll, időz
a jó görög, s mily meghatottan olvassa görögül:
Eukratidész, Hermaiosz, Sztratón, Menandrosz.

1920. július

Czesław Miłosz

PHILIP LARKIN KÖLTÉSZE ELLEN

Kétségbeesve, de megtanultam élni.
Erre jön valaki, aki kérdezetlen
Versben mondja, kétségbe mért kell esnem.
Meggköszönjem? Itt nincsen mit dicsérni.
Ha a tudatnak számos szintje van,
Lejebb nyom, ki halállal rémít engem.

Gyászos Larkin, én sem felejttem el,
Hogy a halál minden élet lenyel.
Csakhogy ebből nem telik ki már ma
Téma ódára, sem elégiára.

ROBERT LOWELL KÖLTŐHÖZ

Nem volt jogom, hogy úgy beszéljek rólad,
Róbert. Talán az emigráns irigység
Diktálta, hogy kigúnyoljam tartós
Depressziódat, pánikbetegséged,
Kórházban töltött álnyaralásaid.
Nem mintha büszke lettem volna „egészségemre”.
A téboly, tudtam, belopódzott szívembe,
Vékony fonálban haladt legbelülre,
És csak az engedélyemre várt, hogy
Elhurcoljon homályos lakhelyére.
Hát éber voltam. Mint a nyomorék, ki
Rejti testi hibáját, magam kihúzza
Próbáltam járni, hogy ki ne találják,
Mi megy végbe bennem a valóságban.

Neked nem kellett. Tenéked szabad volt;
Nekem nem: én szöktem e kontinensre,
Ahol már annyi veszett el nyomtalan.
Kérlek, bocsáss meg. Te hiába védted
Magad a kórtól, amely megbélyegzett.
Az én dühöm mögött meg ott lappangott
A megtiportak túrhetetlen gögje.
Ezért írok, most, későn, hogy szavaimmal
Lebírjam azt, mi kettőnket elválaszt:
A konvenciót, öncsalást és azt, hogy más a nyelvünk.

Gömöri György fordításai

Márton László

AZ IGAZSÁG FORRÁSVIDÉKE

I

Szent György napja előtt egy héttel Pénzásó Pista megüzente az uraságnak, hogy már nagyon közel jár a kincshez. Mindenki tudta, hogy a kincs, amelyet Pénzásó Pista már negyven éve keresgél, hatalmas nagy érték lehet, és éppilyen hatalmas nagy átok ül rajta. Csak az találja meg, aki maga is átok alatt született. Juhász Pistát, mert így hív-

ták egy ideig, vagy más néven Árva Pistát, születésekor megátkozta az anyja; s amikor a szerencsétlen asszonynak ezért, valamint az ide vezető vétkekért meg kellett követnie az eklézsiát (ami abból állt, hogy fekete székre kellett ülnie, fekete posztóval borított be, tetőtől talpig, s midőn az istentisztelet végeztével a prédikátor fejére olvasta bűneit és töredelmes bűnbánatát, neki azt a fekete posztó alól szóról szóra utána kellett mondania), akkor Pogány Pista először és utoljára templomban is járt.

Azt írtuk, hogy először és utoljára; mivel templomjárásnak mégsem nevezhetjük monostorok, zárdák, sekrestyék, plébániák és parókiák felferését, majd kifosztását, amelyből Csavargó Pista bőségesen kivette részét II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata során; csakhogy ő, ellentétben az erdélyi hadak nagy részével, sem le nem kaszaboltatott, sem tatár fogságba nem hurcoltatott, hanem Lublinba szaladt, és ott magára húzott egy nagy halom fehér, puha libatollat, majd ezt követően beállt a libatollak tulajdonosának, egy bizonyos Börös Naftálinak vagy Léderer Naftálinak a szolgálatába. Egy alkalommal, amikor felbolydult a város, félreverődtek a harangok, s kiki menteni próbálta a menthetőt, akkor Lódulj Pista kileste, hová rejti a zsidó a pénzét, és megmutatta a kozákoknak, de a kozákok egy lyukas garas nem sok, annyit sem adtak neki; még örülhetett, hogy őt is fel nem nyársalták a gazdájával együtt.

Akkor aztán elhatározta Bujdosó Pista, hogy az elvesztegetett kincs helyett másik, nagyobb és igazibb kincset kell találnia. Ám sokáig nem tudta, hol keresse azt a kincset, és hogyan fogjon hozzá. Csak azt érezte világosan, hogy meg kell a kincsnek lennie: én erre a nagy bajra teremtődtem, átok alatt születtem, kinőtt foggal, táltosfoggal születtem; ha majd elvégzem a rám rótt munkát, szabadult ember leszek, megváltott ember leszek, ugyanolyan közönséges ember leszek, mint a többiek.

Volt a zsidónak egy varázskönyve, azt Hullarabló Pista még Lublin pusztulásakor magához vette. Ütött-kopott régi könyv volt, tele volt sűrűn egymás mellé nyomott, szögletes varázsbetűkkel, amelyek olyanok voltak, mint megannyi kiáltásra tátott néma száj vagy vonagló fagyökér. Ezt a könyvet Könyves Pista néha kinyitotta, s elnézegette a fásult közönnyel sorakozó titokzatos ákombákomokat; néha még a szájmozgását, a morgását is iparkodott utánozni a rég elporladt zsidónak. Közben tájról tájra vándorolt. Sokféle népséggel találkozott: főleg rablókkal és tolvajokkal, de ő már nem akart sem lopni, sem rabolni. Katonákkal is, de ő már nem akart hópénzért harcolni vagy harcra készen állni. Koldusokkal és kéregetőkkel is, de ő már nem akart mások szívjóságára hagyatkozni. Jóraivaló, dolgos emberekkel is, föld- és kézművesekkel, de ő már nem akarta becsületes munkával megkeresni mindennapi betevő falatját. Ő már semmi egyebet nem akart, mint a magyarok kincsét felkutatni; azért szép lassan, hosszú kerülő utakon visszaereszkedett Magyarországra, ahol átok alatt született. Addig nem ehetsz asztalnál, addig nem alhatsz ágyban, amíg meg nem találsz a kincset.

Egyszer, amikor éjszakára behúzódott egy nagy mocsárba, és az egyik laponyagon fészket rakott, éjfél tájban cikázó tüzeket látott, és egészen közel azt mondta mellette valaki, hogy: itt egy nagy történelem van, és azt egy tetves juhász találja meg. Másnap látástól vakulásig a nagy történelmet kereste, de sehogyan sem bukkant a nyomára; tehát kénytelen volt elszegődni juhásznak. Mondták Tetves Pistának, hogy ez a nagy mocsár bal kéz felé a Rákócziaké, jobb kéz felé a Károlyiaké, de mégis inkább a Rákócziaké, ezzel azonban Juhász Pista nem törődött. Azonkívül, hogy vigyáznia kellett a nyájra, ő csak a nagy történelmet kereste, meg azt a laponyagot, ahol a tüzes embereket látta és a hangot hallotta volt.

Egyszer, amikor a puszta földön aludt, nehéz álom jött rá. Megmozdult, majd megnyílt a föld. Jött egy ősz öregember kicsorbult ásóval a kezében; kézen fogta Pénzásó Pistát, és levitte a föld alá. Ott lent a föld alatt látott egy nagy, régi várat, annak pincéjében hét vasajtót sorban egymás után: azokon keresztül vezet az út a kincshez; mielőtt azonban a hetedik vasajtón átléphetett volna, csattanást hallott, és felébredt. Akkor azon a helyen, ahol a feje nyugodott volt, leszúrta a botját, és elszaladt ásóért, hanem aztán visszafordult, mert neki a puszta két kezével, a tíz körmével kellett ásnia. Szaladt volna vödrökért is, hanem aztán visszafordult, mert neki a süvegében kellett a földet hordania.

Visszaadta a nyáját a számadónak, majd pedig azon a helyen, ahol a botját földbe szúrva találta, nagy sietve ásni kezdett, s azóta kisebb-nagyobb megszakításokkal ugyanazt a gödrot mélyíti már vagy negyven éve. Közben az egyik Rákóczi meghalt, mert összevagdalták egy csatatéren, s egy másik Rákóczi lépett a helyébe, majd ez is meghalt, mert állítólag megmérgezték, s nőtt a helyébe harmadik, legfiatalabb Rákóczi; de Pénzásó Pista ezzel már nem törődött, ő csak a nagy történelmet akarta előásni.

Annyi sok év elteltével már éppen olyan volt, mint az álmában látott öregember. Az is lehet, hogy későbbi önmagát pillantotta meg abban a régi álomban, de az évek múlásával nagyrészt el is felejtette az álmot, vagy legalábbis mindannyiszor másképpen emlékezett rá. Ahogy múlt az idő és mélyült a gödör, Pénzásó Pistából már csak földszínű, piszkos feje búbját lehetett látni, amikor időközönként feljött a gödör lejtős oldalába faragott lépcsőn, és két kezében a földdel teli süveget, amelyet odafent kiöntött. Amikor aztán szétrongyolódott a süveg, akkor egy darabig az ingében hordotta a földet, majd amikor az inge is elfoszlott, attól fogva a pofazacskójában kellett hordania, mint a hörcsögöknek. Jókora földsánc gyűlt fel az Ásotthalom körül, mert így hívták a dombocskát, ahol Pénzásó Pista kifejtette működését.

Voltak jó emberei, főleg az első néhány évben, akik eleséget hordtak neki, mert azt remélték, hogy legkésőbb a következő év Szent György-napjáig előkerül a kincs, és részt kapnak belőle; ahogyan az első keresztények is azt hitték, az Üdvözítő még az ő életükben visszatér. Ez a mindinkább elhúzódó várakozás utóbb, az évszázadok során csodálatra méltó dogmatikai felépítménynek vált alapjává, tudós egyházatyák fejtegetéseinek ihlető forrásává; ám az ásothalmi kincs késlekedésének mindössze az lett a következménye, hogy a jótékony kezek egyre kevesebb szalonnát és kenyeret hordtak az Ásotthalomra, hajigáltak viszont a gödörbe egyre több korhadt fűzfatuskót és dögölt kutyát. Rá is rogyasztották volna a földet Pénzásó Pistára, ha nem félték volna, hogy akkor majd őrájuk száll az átok.

Pedig néha már egészen közel volt a kincs: tisztán hallatszott a nagy zörgés-morgás, amint lejjebb süllyed vagy odább húzódik a föld alatt. Egyszer még a szagát is érezte, pedig tudvalevő, hogy a pénznek nincs szaga; egyszer pedig, egy régi Szent György-napján (amely napon tisztulni szoktak a földbe ásott kisebb-nagyobb történelmek), hirtelen láng csapott ki a földből, a tisztuló kincs tüze, s leperzselte fele bajszát, fele szakállát. Akkor egyszeriben csupa ragya lett az arca, s ha lemosta volna magáról a szenny és a faggyú rétegeit, látszott volna, hogy minden szőre szála megőszült.

Ezután addig nézegette, addig lapozgatta szögletes betűs varázskönyvét, amíg azt olvasta ki belőle, hogy most már hamarosan megmutatkozik a nagy történelem, vagyis a magyarok kincse: teliholdas pénteken éjfélkor mutatkozik meg, hüvelykujj körméből kell nézni háromszor, harmadszorra megmutatkozik. Ennek megörült, mert néz-

te ő már holdból a kincset, ám a holdsarló, mert akkor még növekvő hold volt, az ének-lőmestert mutatta egy rózsabokorban, kincsről nem tudott. Nézte ollóval keresztül-szúrt szitából is a kincset, ám a szita csak egy koponyát mutatott, s az minden bizonynal egy régi tolvaj koponyája volt, mert a szita legtöbbször a tolvajt mutatja meg. Lehet, hogy a koponya a maga idején, amíg haj nőtt belőle és gondolkodott benne a velő, tudott a kincsről, de mostani állapotában semmiféle kincsről nem tudott.

Mármost hüvelykujj körméből nézni a magyarok kincsét nem annyira egyszerű, mint azt gondolná az ember. Mindenekelőtt be kell kenni a hüvelykujj körmét mákolajjal, másképp nem csillog. (Vannak aztán, akik másmilyen olajjal vagy éppen zsírral kenik be, de azok nem is látnak a nagy történelemből egy sziporkát sem.) Aztán, ami talán a mákolajnál is fontosabb: nem akárkinek a hüvelykujját lehet kincsnézésre használni, mert ehhez olyan, tizenhárom évesnél nem idősebb fiúgyermeknek a bal hüvelykujja szükséges, aki már közösült asszonnyal. Ilyesféle vásott fiúcskát nem volt nehéz találniuk Pénzásó Pista jó embereinek: egyikük, Csombor Imre a megadott pénteken, amikor szerencsére tiszta volt az ég, előkerített egy bizonyos Nagy Gyurit, akinek egy kalap madártojásért már kilenc vagy tíz menyecske is megengedte azt a dolgot.

Ebből aztán lett egy kis baj. Kicsi baj volt, nem tudott embernyninél nagyobbra nőni, de azért mégis éppen elég baj volt az Pénzásó Pistának; a mi történetünk szempontjából pedig van annyi jelentősége, hogy érdemes legyen beszámolnunk róla.

Nem hiányzott persze a kis bajok mellől a nagy baj sem. Történetünk idején az egyik nagy baj az volt, hogy Magyarország lakói kincset kerestek, ahelyett, hogy előállították volna kincseiket. Föld alá képzeltek mesébe illő várakat, miközben a földből ég felé magasodó várak és városok elhamvadtak vagy lerombolódtak, és nem épültek vissza. Akkora hitük volt a varázslatban, az ígérésben, az Istentől elrugaszkodó csodákban, hogy attól megrendült és néha kettéhasadt a föld, ám a kisujjukat sem mozdították, mert ilyen célból módjuk sem volt mozdítani, azért, hogy az élet élhetőbb legyen. Ez volt a nagy baj, de az embereknek azok az apró-cseprő bajok szoktak fájni, amelyek az egy-két nagyot milliószámra körülhemzsegik. Tudta Montaigne, miről beszél, midőn azt állította, hogy: a rendkívüli megpróbáltatások felülemelkedésre készítetnek, viszont a mindennapi bosszúságok szívünkéből a felét, méghozzá jobbik felét kiharapják.

Bár ami azt illeti, a kincsnézésből következő baj, ha nem volt is világraszóló szerencsétlenség, de azért mindennapi bosszúságnak sem volt számítható; ezt még a bajok iránt megértő Montaigne sem gondolta volna. Pénzásó Pistára ugyanis megharagudott az uraság, amikor pedig végre megbocsátott, akkor meg a jó emberei lettek rosszakaróivá. Ez még a jelenlegi uraság apja volt, a megboldogult Károlyi László; mert igaz ugyan, hogy az Ecsedi-láp nagyobbik része a Rákócziakhoz tartozott, ám az Asothalmot és környékét még éppen a Károlyi család birtokolta.

Azon a péntek éjfélen, amikor belenézett Nagy Gyurka bal hüvelykujjának mákolajtól csillogó körmébe, előszörre látott egy nagy, vörös kutyát. Ezt a kutyát még a régi emberek hagyhatták itt sok száz évvel ezelőtt. Szokás volt így őriztetni a kincset: ráölttek egy kutyát, miután elásták, vagy élve ásták el a kutyát a kincsel együtt. Ilyen célra legjobb volt a vörös kutya: az, ha egyet ugat a föld alatt, máris kétkönyöknyivel odább lódul a kincs. Pénzásó Pista mindjárt az első hetekben megtalálta a vörös kutya csontvázát, de még azután is hallotta az ugatást a föld alól, egészen addig, amíg meg nem küzdött a kutya lelkével. Azt beszéltek, hogy egy éjszakára ő maga is kutyává változott, úgy küzdött meg.

Másodszorra látott a köröm domború tükrében egy nagy rakás, ne restelljük a szót leírni, szerencsétlenséget. Azt is a kincshagyók, a régi emberek hagyhatták oda, mert a szerencsétlenség még a kutyánál is erősebben őrzi a kincset, ő még csak nem is ugat. Nem is lehet övele megküzdenni vagy megvívni, legfeljebb megbirkózni lehet ökelmével; hogy udvariasan fejezzük ki magunkat. Azt bizony a kincskeresőnek meg kell ennie. Csakhogy Pénzásó Pista, miközben az évek hosszú során egy sáncvonalra való földet felhordott a szájában a gödörből, nem egy porciót evett meg ebből az anyagból, nem is kettőt: előle már a szar sem védhette meg a nagy történelmet, ami a magyarok kincse.

Hátravolt még azonban a harmadik nézés, amely a legutolsó akadályt volt hivatva megmutatni. Hát, uramfia: harmadszorra látszott (ne restelljük ideírni, ha már ott volt a köröm domború tükrében), világosan látszott egy nagy, szőrös pina. S ez már önmagában is baj volt egy kevéssé, mert Pénzásó Pistának sejtelve sem volt, hogyan került az oda, s mit kell vele csinálni. Az előbbi kettőt tudta, ezt nem tudta. Nemigen volt neki dolga lányokkal, asszonyokkal, nem volt módja forgolódni körülöttük, nem is nagyon szerette őket. Ő csak a földet szerette.

Nem úgy szerette, mint a földműves, aki munkába veszi a földet, felszaggatja bőrét, magvakat hint a nyílt sebekbe, majd néhány hónap múlva leborotválja az erőszakkal növesztett kalászkokat, kihúzgálja a csalárdul hizlalt gumókat; nem, hanem ő úgy szerette a földet, ahogyan csak a halottak tudják szeretni: ette és itta. Mások beledöglöttek volna, ő jóllakott; és erős, egészséges maradt, mint azok a rozsdás kardok, amelyeket imitt-amott kikapart megvastagodott ujjaival. Beleszart és belepisált a földbe, s ha már végképp nem bírta magával, bele is élvezett; ő maga mesélte, hogy ilyenkor a középső ujjával csinál egy egérlyukhoz hasonló, kerek mélyedést.

Igy tehát nem tudhatta, miért látja ott azt a nagy, szőrös pinát; márpedig tisztán és világosan látta. A varázskönyvet is hiába lapozgatta, most az egyszer attól sem lett okosabb. Már színesedett az ég alja, már lefelé járt a holdkorong; mindjárt letelik az idő, és azután a kincs nem fog mutatkozni egyhamar. A többiek összesűgtak, és akkor látszott, hogy jön valaki, méghozzá egy asszony. Nem is akármilyen asszony, hanem Csombor Imre felesége, Csomborné, aki az uraság mellett szolgál a kastélyban, s hente kijár a pusztára meglátogatni a férjét.

Most is látogatóba jött, csak a szokásosnál egy kicsit hamarabb, mert aggódott, nem esett-e a férjének valami baja. Pedig ha eddig nem esett baj, hát annál inkább esett mindjárt ezután; ugyanis a következő pillanatban verekedés tört ki, amelynek során a jó emberek úgy összeszurkálták Csombor Imrét, hogy valamelyik lyukon vagy nyíláson kiszállt belőle a lélek. Későn értette meg, miért látszott, ami harmadszorra látszott, s ezért az életével fizetett. Ám a jó emberek is későn tetézték gyalázzattal a vérontást, mert mire megtörtént, aminek ezek után történnie kellett, addigra lement a hold, és a nagy történelem úgy elbújt, mint aki nem is létezik.

Ezt követően a jó emberek elszaladtak, Pénzásó Pista meg jó egy esztendeig nem az Ásotthalmon kapargált, hanem a szatmári sáncokban ásott és talicskázott vasra verve. (Akkoriban szívélyes volt a viszony a szatmári parancsnokság és a vármegye között, a főispán örömet adott kölcsön rabokat erődtítési munkálatokra.) Nagy Gyurka az akasztófa alatt kegyelmet kaphatott volna, ha Csomborné, miután úgymegözvegyült, hajlandó lett volna feleségül menni hozzá; de hát ki hallott már olyat, hogy egy éppen tizenhárom éves kölyök egy húszéves nőnek legyen a férje? Csombornét a gyermek-

korban járó tettes legidősebbik bátyja, Nagy Mihály vette feleségül, Gyurkát pedig felakasztották a tizenharmadik születésnapján. Eredetileg a névnapján akarták felakasztani, de akkor meg kellett volna várni a következő Szent György-napját. A törvénykezésnek az ügyefogyottal szemben ritkán volt ráérő ideje; viszont mindig is volt érzéke a családi ünnepek iránt.

Ami a következő Szent György-napját illeti, addigra Pénzásó Pista már ismét az Ásotthalmon kuporgott, vasaktól megvékonyult lábszárral, de legalább szabadlábban. Az imént azt írtuk, hogy jó egy esztendeig raboskodott; most azonban ezt az időszakot lerövidítjük háromnegyed évre. Háromnegyed év elteltével, Jóraforduló Szent Pál napján Csomborné fiút szült, aki Nagy Gergely névre lett keresztelve, de mindenki csak úgy becézte, hogy Nagy Geci; és akkor jóra fordult Pénzásó Pista sanyarúsága is. A főispán úr, egyben az Ásotthalom akkori földesura, boldogult Károlyi László, aki úgy szerette az újszülött fiúcskát, mintha tulajdon édesgyermeké lett volna, örömeiben hazahozatta, majd szabadon bocsátotta Pénzásó Pistát. Mire kitavaszkodott, mehetett megint az Ásotthalomra, újramélyíthette félig betemetődött gödrét, bújhatott vissza a föld méhébe, ahonnan kirángatták az előző tavaszon.

Ezután teltek-múltak az évek. A gödör szélesedett és mélyült, Pénzásó Pista öregeedett. Kezdett neki nem izleni a föld, felfordult a gyomra tőle. Régi jó emberei váltig bosszantották, fenyegették; szerencse, hogy időközben ők is megöregedtek. Tüzes bikákat küldött rájuk, de már ezek a bikák is olyan vékonyak voltak, hogy elfújta őket a szél. Meghalt az uraság, nőtt a helyébe másik uraság, ennek az előbbinek a fia; majd ha ez is meghal, ennek a helyébe is újabb uraság fog nőni, az is ennek a fia lesz. Ágyúzást hallott a messzeségből, vonuló seregek robaját, ő azonban ilyesmikkel már nem törődött, ő már csak a nagy történelmet akarta kikaparni a zsupori földből.

Egy ízben kóbor legények borral kínálták, berúgatták, és ellopták a varázskönyvét. Más alkalommal régi jó emberei felkeresték, rútul szidogatták, összeverekedtek vele, s kiütötték az összes fogát, köztük a táltosfogát is. Attól fogva egyre gyengébb, egyre zavarodottabb lett, egyre távolabbról és egyre homályosabban látta a kincset. Végre megértette, hogy soha nem fog terített asztalnál enni, vetett ágyban aludni, soha nem fog megszabadulni tetveitől, amelyek úgy marták és csípték őt, mint bennünket a hétköznapi bosszúságok.

Ekkor, amint kihúzódott a kora tavaszi verőfényre, és ott elaludt a pusztá földön, az Ásotthalomtól vagy százötven lépésnyire, ismét nehéz álom jött rá. Megmozdult, majd megnyílt a föld: kora tavaszi, fekete bozóttal körülnöve olyan volt, mint egy nagy, szőrös pína. Jött egy suttyó legény, egy tetves juhász; egyik kezében kampósbót, másik kezében ütött-kopott régi könyv, amilyen könyve Pénzásó Pistának is volt régen, amíg el nem lopták. Leszúrta botját a földbe, kézen fogta Pénzásó Pistát, és levitte a föld alá. Lent, a föld alatt láthatatlan kezek tisztára mosdatták, beborították fekete posztóval tetőtől talpig. Valaki varázskönyvből varázsigéket olvasott, s azt neki a fekete posztó alól szóról szóra utána kellett mondania. Majd kinézhetett a fekete posztó alól, és akkor meglátott egy rézkoporsót, rézkoporsóban ezüstkoporsót, ezüstkoporsóban aranykoporsót, aranykoporsóban Világszép Nádszál Mancikát, Mancika hasán címeres ládikát, ládika mögött hordóban ezüstforintot, puttonyban aranytallért, kádban rubint és gyémántot vegyesen. De még smaragdok is lapultak ott.

Ennyi világcsoda láttára nem győzte dörzsölni a szemét, ám akkor: markolj bele gyorsan – így kiáltott egy hang –, mert mindjárt összezárul a föld! Ő pedig a hordó-

ból kicsipentett egy ezüstpénzt, berakta a nyelve alá, hogy el ne vesszen, aztán belemarkolt Mancikába, ölelte-csókolta; volt mit pótolnia. Most már tudta, hogy Nádszál Mancika valójában Földedesanyánk: ez az igazi alakja, csak le van takarva fekete posztóval; és azért Nádszál, mert belőle sarjadnak a nádszálak, amelyekbe kapaszkodik a folyondár. Le is lökte a ravatalról a címeres ládikát; ebben a pillanatban csattanás hallatszott, és ő felébredt. Hát bizony ott feküdt a puszta földön üres kézzel, mocskosan, lucskosan. Szégyellte is magát.

Váltig nyújtogatta nyelvét, simogatta fogatlan ínyét, mindhiába. Hanem aztán reggel erős csikarást, hasrágást érzett, és látta, hogy huzamos kínlódás után a bélsárral együtt egy ezüstpénzt is kisajtol magából. Azt bizony csakis álmában, sehogy másképp, soha máskor nem nyelhetette le. S ha egy ilyen álomban akad egy ezüstpénzre való igazság, akkor a többi dolog is igaz kell, hogy legyen abban, színgáz.

Igy hát megüzente az uraságnak, hogy most már nagyon közel jár a kincshez. Minél távolabbról, minél homályosabban látja, annál közelebb jár hozzá.

Károlyi Sándornak, mert az uraság ő volt, kisebb gondja is nagyobb volt annál, mit művel a hibbant vénember az Ásotthalmon, amely a törvény betűje szerint ugyan az ő birtokaihoz tartozik, de hasznot egy lyukas garas nem sok, annyit sem hajt neki. Figyelmét ezekben a napokban egy fontos családi ügy kötötte le, amely egyszersmind közügy is volt, amennyiben még az év elején beadványt intézett őfelségéhez, a császárhoz és királyhoz, miszerint a szmirnai fogságból drága pénzen kiváltott, Bécsből nagy fáradsággal hazahozott és az ő bátyjának, báró Károlyi Istvánnak állított, jelenleg ideiglenesen Olcsván tartózkodó negyvenöt-ötven év körüli férfi személyazonosságát illetően kétségek merültek fel; alulírott Károlyi Sándor, őfelsége hű szolgálja kéri az ügy pártatlan kivizsgálását, hogy abban az esetben, ha a körülmények az említett kételety megerősítik és alapos gyanúvá mélyítik, az ilyenkor el nem kerülhető peres eljárást folyamatba lehessen tenni. Erre a kérelemre vagy beadványra most érkezett szűkszavú, ám kedvező válasz: az uralkodó elrendeli a vármegyeközi ad hoc vizsgálóbizottság felállítását, melynek elnöke Benkovits Ágoston váradi püspök, majd következik a bizottság tagjainak felsorolása, rangjukkal és címeikkel együtt.

A család jövőjéről, Károlyi Sándor életéről és becsületéről kellett a küszöbönálló vizsgálatnak határoznia. Mit számított ehhez képest, hogy vajon Pénzásó Pista közel férközött-e már a „nagy történelemhez” (ahogy némelyek nevezték azt a ki tudja, mi-féle kincset), vagy még mindig messzire vájkál tőle?

Történetünk hőse csak egy kicsit volt bölcs, ám ez a kevés bölcsesség annál több józansággal párosult. Józannak lenni ebben a bolond világban, ahol szinte kivétel nélkül mindenki bolond, méghozzá mindenki másképp, nagyjából annyit jelent, mint ismerni és gyakorolni a bolondsággal való együttélés művészetét. Ha egy olyan emberről íránk történetet, aki szenvedélyes ítélőerejétől hajtva nekivág a nagyvilágnak, hogy megbirkózzék minden útjába kerülő bolondsággal, úgy ennek a történetnek (amelyet nem fogunk megírni) s főleg hőségnek is csak egy bolondság, méghozzá igen veszélyes bolondság lenne a hajtóereje.

Károlyi Sándor nem akart nekivágni a nagyvilágnak, ő még Pozsonyba vagy Bécsbe sem szívesen utazott. Nem szeretett a világra gondolni, különösebben kíváncsi sem volt rá; mint mondogatta, „messze van a világ”. Elég volt neki a háza tájéka; ami részint a birtokait, részint, méltóságából fakadóan, a vármegyét jelentette. Másfelől szűk látókörű vagy korlátolt embernek sem volt mondható, hiszen ahhoz, hogy a háza tá-

jékáról gondoskodni tudjon, ismernie kellett az országos politikát, sőt az országon túli hadakozásokat és egyezkedéseket is.

Józsanságából következően nemcsak a nagyvilág bolondjainak hagyta meg bolondságukat, de a háza szűkebb vagy tágabb tájékán tenyésző bolondságokat sem próbálta leküzdeni vagy kipusztítani. Tisztában volt vele, hogy főbenjáró bolondság, egyszerűsmind hiábavalóság lenne minden ilyen irányú kísérlet. Csakis úgy őrizheti meg józan eszét a bolondokkal való folytonos érintkezésben, ha mindegyikük bolondságából magába vesz egy szemernyit. Minél inkább magába veszi őket, annál biztosabban maradhat, józsanságával keresztüllátva rajtuk, önmaga. Noé bárkája is válogatás nélkül felvett a fedélzetére minden állatot; igaz ugyan, hogy a vízözön után az állatok elszaporodtak, a bárka pedig elkorhadt. Am az újabb vízözönre még várni kell. Károlyi Sándor nem sokat törődött a környékbeli babonákkal és hiedelmekkel, feltéve, hogy ezek ürügyén senki sem akarja őt megrövidíteni.

Így tehát, akárcsak megboldogult apja, ő is eltúrte Pénzásó Pista munkálkodását, ám a biztonság kedvéért azzal a kikötéssel élt, hogy minden érték, ami előkerül a föld alól, az ő tulajdona. Az öreg pénzkotró pedig letisztogatta és beszolgáltatta neki azt az ezüstpénzt, amelyet magával hozott a nehéz álomból, hogy ezzel is bizonyítsa, mennyire közel jár a kincshez.

Azt már nem üzenté meg, milyen úton-módon hozta magával a nehéz álomból a most már ismét fehér pénzt, mert nem tudhatta, meddig terjed az uraság türelme; nem szerette volna, ha ráfogják, hogy csak úgy tojja a pénzt. Szatmár szabad királyi város egy bizonyos Mézes Gábornét ilyen ügy miatt máglyahalálra ítélte, pedig ott nem is pénzről volt szó, hanem csupán arról, hogy a beszolgáltatásra kerülő heti ötven tojást, miután a katonák minden tyúkot levágtak, Mézesné saját maga tojja. Mindig akad egy-két szomszéd, aki feljelenti az embert vagy ezért, vagy valami másért; és ha az erélyes, bölcs hatóság feldug egy forró főtt tojást Mézesné végbelébe, Mézesné száz tojást is bevall egy szuszra, csak azt az egyet sürgősen kitojhassa. (Nem sokat nyert vele, mert elítélték, és az ítéletet végrehajtották.)

Károlyi Sándort kellemetlenül érintette a talált pénz. Nem valami nagyon régi pénz volt, ellenkezőleg: néhány napja, legfeljebb néhány hete készülhetett. Ugyanolyan hamisítványnak mutatkozott, amelyet ijesztésül vagy biztatásul kapott már Károlyi Sándor. Azt állította az érme körfelirata Lipót magyar királyról, hogy: Szegény Lipót. Régebben skatulyákat, szelencéket és börböncéket szolgáltatott be Pénzásó Pista; azokat is a tíz ujjával kapargálta ki a földből, s azok sem lehettek sokkal régebbiek Szegény Lipót ezüstforintjánál; vagy legalábbis a bennük foglalt, sokrét hajtogatott levél keltezése sohasem volt két-három napnál régebbi.

Olyan levelek voltak ezek, amelyek címzettjüket könnyen bajba sodorhatták volna; ezért, miután Károlyi Sándor megtudta, hogy nemcsak Szegény Lipót lakik a szatmári erődítményben (akit a szépséges török fogolykisasszonyról szóló románhistória cselekménye sodort oda), hanem az ősszel betelepített svábok közül is néhányan odamekültek, attól fogva Pénzásó Pista nem talált a földben újabb skatulyát, sem pedig szelencét vagy börböncét. Az uraság nem óhajtott földből kapart levelet kapni többé, most már az Ásotthalom egyéb leletei kellett, hogy üzenjenek. Megvolt a maga jelentése annak, ha Pénzásó Pista köcsögöt szolgáltatott be, már attól függően, hogy mázas volt-e a köcsög, s hogy egészben találtatott-e vagy szilánkokban, ahogyan a pitykék, rézgombok, réz- és ezüstpénzek is jelentettek valamit. Legfőbb jelentése a kardnak lett volna,

ám ezen a tavaszon Pénzásó Pista semmiféle kardot nem vajt ki a földből: sem egyeneset, sem görbét, és nemhogy fényeset nem talált, de még rozsdásat sem. Erre az 1698-as esztendőre nem ígérkezett számottevő hadakozás.

Károlyi Sándor bosszúsan dörmögött, és jól elzárta Pénzásó Pista küldeményét. Van igazság abban a mondásban, amely szerint a pénz a szépasszonyokhoz hasonlít, mivel nem szívesen ül otthon, de örül, ha kézről kézre jár; van ebben igazság, de aki ezt mondta, nem a pénzhamisítók műremekeire gondolt. A hamis pénznek alattomban kell forognia, és rejtőznie kell, ahogyan Kiss Albert és a vele cimborálók is rászánták magukat a rejtőzködésre. Szétszóródnak hamis úti passzusokkal és egyéb okmányokkal a szomszéd vármegyékbe, mielőtt Auersperg ezredes hajtóvadászatot indít ellenük.

Csakhogy Pénzásó Pista üzenete nem maradt titokban. Az a hír, amit Magyarországon titokban tartanak, a futótűz gyorsaságával terjed, s amiről csak suttogni lehet, az mennydörög a fülekben. Ellenben amiről nyíltan folyik a beszéd, például hogy Pénzásó Pista már közel jár a kincshez, vagy hogy Auersperg ezredes Tokajból kapott két zászlóaljnyi erősítést, azzal nemigen szokás törődni. Közel jár, na és? Negyven éve üzengeti, hogy már nagyon közel jár a kincshez; csoda, hogy el nem unja, mármint az uraság. Mások meg furcsálkodva kérdezték: szegény bolond Pénzásó Pista, hát az még mindig él? Hogyhogy meg nem fagyott a télen? Azt meg már a karonülő kisdedek is tudják, hogy a táltosok fejedelme nemcsak a fogait vette el, hanem a húsából is kilopta a csontokat. Most már csak úgy fetreng ott a gödör alján, akár egy nagy tányér szőrös kocsonya.

Az Ásotthalom ugyanis jól bent volt a mocsárban, a környék lakói nemigen jártak arra. Út vagy ösvény nem vezetett arrafelé; gyalog nem is lehetett messzire jutni, legfeljebb csónakkal. Vízen járó emberek áradás idején a Kraszna felső vidékéről úsztatnak le fatörzseket, legtöbbször tölgyet, abból vajtak bodonyt, ahogy az ilyesféle csónakot nevezték.

Szent György-nap reggelén egy ilyen tölgyfából vajt hosszú, keskeny csónak indult az Ecsedi-láp egyik öbléből, és csúszott hangtalanul a dágványokon, uszványokon, hínárral benőtt laposokon és morotvákon egyre beljebb az Ásotthalom felé. Ugyanaz a vízi alkalmatosság volt (mert hosszú életűek az ilyen úszó-csúzó hajók), amely sok évvel ezelőtt, egy régi Szent György-nap éjszakáján Csombornét vitte az Ásotthalomra. Ezt azonban csak Nadálvszedő Pali tudta, aki fiával együtt a csónak orrában csáklázott (mivelhogy az övé volt a csónak), meg talán az a két fegyveres hajdú, aki gyanakodva fúrta bele tekintetét a jobbra-balra nyiladozó, sűrű náderdőkbe; a csónak előkelő utasai mostanig még csak nem is hallották Csomborné nevét. Azt kell hinnünk, hogy Pénzásó Pista előélete sem volt minden részletében ismeretes előttük, máskülönb Barkóczy Krisztina aligha szánta volna rá magát, hogy lábadozó kisfiát, Lackót kiviszi az Ásotthalomra, sem pedig Zsámbár Mátyás nem remélte volna, hogy Pénzásót és körülötte lebzselő cimboráit Isten igaz útjára visszatérítheti.

Úgy képzelte, hosszú szünet után ez lesz az első missiója, s ha ez sikerül (mint erről már megállapodott kassai előjáróival), bátran és büszkén elkezdheti a környék magyar lakosságának megtérítését is. Egyelőre nem akart sem többet, sem kevesebbet, mint Isten szabad ege alatt megmutatni az elvadult, babonás embereknek, mi az igazi kincs. Mert ha esetleg mégis találnak valami értéket, az csak Isten akarata lehet és az Ő csodája; ha viszont nem találnak, úgy itt az idő bizonyosságot tenni róla, hogy a kincs, amit keresnek, Isten egyszülött Fiának szívében van, annak mélyére kell tehát léálni.

Ők hárman voltak a csónak utasai: az asszony, a kisleány és az öreg jezsuita. Barkóczy Krisztina fejébe vette, hogy végigjárja mindazon birtokrészeket, amelyek papíron a család gazdagságát növelték, de még a papíron is vajmi kevés hasznuk volt feltüntetve, mert messze voltak, és nem lehetett művelni őket. Madártojás, fonni való gyékény s egyéb mocsári holmi bőven akadt közelebb is; különben is csak annyi kellett az ilyes-miből, amennyit elhasználtak a környék lakói. Barkóczy Krisztinának azonban messzire néző tervei voltak. Sok egyéb mellett arra gondolt, hogy valami módon el kellene oltani a Csicsor-laponyag föld alatti tüzét; mert ha ilyen jól ég a tőzeg, úgy azt a fában szegény alföldi pusztákon, ahol a háborúk végeztével rövidesen új falvak és városok települnek majd, az ott élők jó pénzért megvásárolnák. Ha volna rá ember (mert emberből, főleg munkára fogható emberből volt a legkevesebb), ők e területet elárasztanák, majd ismét kiszáritanák, s végül szép, nagy téglákban termelnék a tőzeget kifelé.

Ilyesféle tervek és a háztartás gondjai kötötték össze az asszonyt a férjével. Gyermeük, a kis Lackó is tervek célpontja és megannyi gond kiindulópontja volt: szeretnék volna, ha megerősödik, és már csak ezért is elhatározták, hogy fokozatosan, de igen hamar beavatják a gazdálkodásba. Bámulatos, hogy a szerelemnél mennyivel szilárdabb köteléket alkotnak a tervek és a gondok. Együtt élő férfi és nő, ha nem szeretik is egymást, annál inkább szerethetik mindazt, amit közös erővel felépítettek és üzembelen tartanak, s ez hatékonyabb összetartó erő még a közös ellenség egymást uszító gyűlöleténél is. Károlyi Sándornak semmi kifogása nem volt az ellen, hogy felesége reggeltől napnyugtáig magával vigye a kisleányt a lápra, mert vagy megerősödik tőle, vagy ha még ennyi fáradságot sem bír, akkor inkább ne is maradjon életben, de azt megtiltotta, hogy a Csicsor-laponyagra menjenek. Nem mintha félni kellett volna az ott lappangó emberektől; ellenkezőleg, az jelentett veszélyt, hogy nem kellett félni tőlük. A család rosszakarói, köztük Holló Zsigmond szepesi kamarai tanácsos, nem győzték hangoztatni jelentéseikben, hogy a főispán és háznépe bántatlanul jár-kezel a mocsarakban és gazdátlan erdőkben lappangó kuruc haramiák között.

Akkor már inkább induljon Barkóczy Krisztina a gyermekkel, aki egy kicsit még most is vacog, az ellenkező irányba, az Ásotthalom felé, ahol Pénzásó Pista hóbertoskodik, s nézze meg, van-e ott hely méhkasoknak. Mert ahol pénzásás folyik, ott a tőzegásással még várni kell, viszont a mézet és a viaszt bármikor megveszik a felvidéki városokban. Bámulatos, hogy Károlyi Sándornak, miközben előkészítette bátyja (vagy nem bátyja) ellen a pert, ami nagyon sok figyelmet és erőt kívánt, még a mocsári virágokból szívott mézre is futotta gondoskodó kedvéből.

Említettük már, hogy a gondterhelt nagyasszony nem ismerte Pénzásó Pista regényes élettörténetét; ahogy másfelől a regényeket sem ismerte mindaddig, amíg nem találkozott Kártigám török fogolykisasszony igaz történetével. De még ettől a regénytől is, mint azt az előző fejezetek során több ízben láttuk, iparkodott megszabadulni. Barkóczy Krisztinából a szigorú eszményekre törő, ugyanakkor gyakorlatias nevelés hamar kiölte vagy legalábbis kiűzte a regényességre való hajlamot. Egyszer, miután arról értesült, és akkor egészen kicsi leány volt még, hogy a kisbabákat a gölya hozza, mégpedig nem akárhonnét, hanem a Szamos vizéből halássza ki őket: ezek után részletesen elmondta öreg dajkájának, a dajka pedig álmélkodva és boldogan továbbmesélte a cselédeknek, miképpen élt ő születése előtt a Szamosban. Elmesélte víz alatti palotáját és annak rózsafelhőkéből szótt mennyezetét, amelyen átkukucskálnak a csillagok, és bagolyfejű, fecskefarkú szolgálókról is mesélt, akik a bugyborékoló ajtókon ki-

be jártak. Hamarosan fülébe jutott ez a mese az édesanyának, Koháry Juditnak is, aki maga elé rendelte a kislányt, és elmagyarázta neki, hogy: amit mesélget, az merő hazugság, aki pedig hazudik, az becstelen. A hazug embert hamarabb utolérjük, mint a sánta kutyát; ha most őt, Krisztikét szaván fogná a család, és bedobtná a Szamosba, úgy Krisztike vízbe fülne, és nem látna soha többé semmit. Neki, az édesanyának is ezért romlott el a szeme (akkor már előrehaladott szembaja volt, noha még nem vakult meg teljesen), mert leánykorában olyan hazugságokat olvasott, amiket költők szoktak a maguk mulattatására kitalálni. Ha vízbe akarsz fulladni vagy meg akarsz vaskulni, hát akkor csak hazudozzál, és hallgasd mások hazugságait; ám akkor nem vagy a mi leányunk. Elmehetsz a háztól: fel is út, le is út.

Krisztike pedig jó kisleány volt, és nem akarta, hogy elűzzék: inkább ő űzte ki a szívből a regényességre való hajlamot. Csakhogy amit a szívből kiűznek, az kerülő úton visszatér. Barkóczy Krisztina, amikor menyasszonyként, majd fiatalasszonyként észrevette, hogy hónapról hónapra gyengül a szeme, s hogy éjszakánként, mintha vízbe dobták volna, fulladozni kezd: kétségbeesetten törte fejét, miféle hazugságokat hallgatott végig akarata ellenére. Miféle meséket vagy költeményeket álmodott, anélkül, hogy tudomása volna róluk?

Most pedig, ahogy az uszványokon siklott a csónak, s Lacikát úgy rázta a hideg, hogy szinte csörömpöltek a fogacskái, s még eléggé világosan látszott Zsámbár Mátyás előtt az öreg Nadályszedő, aki a csónakorban kormányzott, valamint a hajdúk mögött a fiatal Nadályszedő, aki csáklázott hátul, de aztán körös-körül zöldesbarna homály váltakozott halványkék fényekkel: ekkor Barkóczy Krisztina ráébredt, hogy: bár fontos a tőzeg és fontos a lópvidéki méhészkedés, de őt is inkább a nagy történelem érdekli, amely az Ásotthalom legmélyén lappang, s amely még a mai napon, Szent György napján állítólag feltárulkozik.

Egy helyütt madarak rebtentek fel, és vijjogva köröztek a csónak fölött. Onnét föntől a gyenge tavaszi fuvlatokban is folytonosan hullámozó nádrengeteg a zajgó tenger képét mutatja, végtelen felszínén apróbb-nagyobb sötétzöld szigetekkel. Más ritmusban hullámoznak a halványzöld, új nádhajtások, amelyek még csak a térdéig érnek a sárgásbarna tavalyi nádoknak, s megint másképp, lassabban bólogatnak a folyondárral összebogozott sötét égerfák, amelyek az elmúlt napokban kezdtek lombosodni. Ha a visítózó bíbicek nyomában lassacskán leereszknének az egyik derengő, égerfás foltra, lent a homályban derengő, zöld kúpokat látnánk a fekete fatörzsek alatt. Minden fa egy-egy félőles kútból emelkedik ki: szoknyaabroncsként körbeágazó gyökéretük, ugyanúgy, mint az erdőfolt egész talaja, finom pázsittal van benőve. A lepihenő test (bár van egy szabály, miszerint R betűs hónapban, és az április még ilyen hónapnak számít, nem szabad ledőlni a fűbe), akárha nedves szivacsra dőlné, úgy süpped bele az összesajtoldott, porhadtt nővényi törmelékbe, amelyet kotúnak vagy csörmőnek neveztek a helybeliek, s amely néhány évezred múlva szintén átalakult volna tőzeggé, ha az Ecsedi-lápot időközben (s nem ám évezredekkel, hanem csupán két évszázaddal történetünk után) le nem csapolják.

A kis Lackó nekihevülve, kacagva dobta magát hanyatt a ruganyos pázsiton. Örömtől fuldokolva kiabálta, hogy érzi, amint a föld alól egy kinyújtott kéz mindannyiszor vissza-visszalöki. Mátyás atya azonban figyelmeztette, hogy az efféle varázslatos helyen sokszor kés vagy kardhegy áll ki a földből, és a gondatlanul elvetődő kisfiúnak átszúrja a szívét. Mire a fiúcska megszeppent, majd a földből kiálló hegyes vasat kezdte keresgélni, Barkóczy Krisztina pedig felsóhajtott, de nem szólt semmit.

Amíg a csónak utasai megpihennek és falatoznak ezen a kies, bár a kelleténél nyirkosabb helyen, vessünk egy pillantást a Károlyi Sándor köré fonódó bonyodalomra is, amely éppannyira szerteágazó, mint az égerfák gyökerei az Ecsedi-lápon; bár az igazság forrásvidékét, ellentétben a mocsárral, többnyire száraznak érezték a pereskedők.

II

Nem könnyű beleszólnunk ebbe a történetbe a Károlyi Sándor által nemrég indított pert, holott az első fejezetek papírra vetésekor úgy képzeltük, regényünk szinte kizárólag erről a perről fog szólni; ám azt kellett észrevennünk, hogy a per, a maga szabályaival és előkészületeivel, fejezetről fejezetre kisiklik a regény fordulatai közül. Hiába ismerjük a per mozzanatait, hiába olvastuk a felhalmozódott iratokat a keresetlevéltől az ítéletig, még az ellenséges felek egymásnak feszülő szándékait is hiába látjuk: mindezek úgy hullanak ki a kezünkéből, mint a tojánhéj szilánkjai, mihelyt hús-vér emberekről beszélünk, és arról, ami történik velük. Még Franz Kafka híres regénye is csak a perbe fogott ember kilátástalan vergődéséről szól, nem pedig magáról a perről – ha úgy tetszik, a folyamatról –, noha ez van a címébe foglalva. Nem mintha a peres ügy bonyolítása oly nagyon távol állna a regénybeli bonyodalomtól, mint azt sokan hiszik; ellenkezőleg, anyagában is, felépítésében is túlságosan hasonlít rá, s éppen ez okoz nehézségeket. A perben két elbeszélői szöveg feszül egymásnak, s mindkettőnek a másikhoz képest, annak ellenében van önmagáról mondanivalója, s a mondanivaló formába öntése lendíti előre a cselekményt a jogeros ítéletig.

Hasonlóképpen áll a dolog a szerelemmel, amely ugyanúgy ellenáll a regénybe szövődésnek, mint a per. Aki szerelmes, az a szeretett másikhoz mérten alakítja végkifejletre törő elbeszéléssé önmaga sorsát. A szerelemnek annyiban van tartalma, amennyiben el tudja beszélni önmagát, ez a tartalom pedig nem egyéb, mint a szerelmesek közti csökkenő vagy növekvő távolság; más tartalmakat nem tűr a szerelmi elbeszélés.

A szerelmesek kirekesztik vagy mellékszereplők futkározásává züllesztik a világot, a pereskedők számára perlő szenvedélyük igazolásává alakul az egész világ. Mindegy, hogy szeretett vágyképünk vagy veszni kívánt ellenségünk az elbeszélés viszonyítási pontja: a szerelmesek és a pereskedők tudata egyaránt be van szűkülve, s egyaránt nem hajlandók tudomást venni olyan történetről, amely nem az ő elbeszélésük függvénye. Daphnisz és Khloé, Romeo és Júlia mellett éppúgy nincsenek önmagukban megálló életek, ahogy a számár árnyékáért perlekedő abderiták mellett még a bölcs Démokritosz is csak vigyorgó torzkép.

Károlyi Sándor soha, egy pillanatig sem akarta elhinni, hogy a Szmirnából szabadult ember az ő vér szerinti, valódi testvérbátyja; ám egy darabig, mint láttuk, saját érdekében kénytelen volt úgy tenni, mintha elhitte volna, majd pedig, bár akarata ellenére, mégiscsak elhitte. Csakhogy az akaratban sok az erő, majdnem annyi, mint a szerencsétlenségben. Történetünk hőse, miután bizonyosságot szerzett róla, hogy kétségei többfelől is alátámaszthatók, s hogy a szabadult ember sokak szemében részint nevetéssé, részint inkább gyűlöletessé tette magát: ekkor elszánta magát, és megtette az ilyenkor szokásos lépéseket, hogy bátyjától vagy nem bátyjától megszabaduljon.

Mielőtt Olcsvára költöztette volna, magához hívatta Mostani Pistát (ahogy a szabadult embert nevezték egyre többen), és így szólt hozzá: lássa kegyelmed, Szatmárról

megjövet nemhogy biznyságot hozott volna gyónásáról, mint kívántam, sőt még templomban sem volt Boldogasszony napján, hanem egész héten részegeskedett odabent, aminthogy meg is betegedett! Ez már sok, bátyám uram, én ezt nem tűrhetem; az én bátyám nem volt ilyen ember, és már mindenfelé rossz híreket költik, hogy kegyelmed nem igazi Károlyi István, hanem csak egy Nagy Geci, mely mind kegyelmednek, mind nekem gyalázatunkra szolgál! Azért hát, mintsem hogy ezen közös mocsokban fertőztessük magunkat, mivel kegyelmedet nyilvánvaló Nagy Gecinek mondják, azkinek apja, anyja, hozzá hasonló fivérei most is Ugocsa vármegyében, Nyalábvárot laknak: azért kérem és kényszerítem kegyelmedet, ha igazi Károlyi István, vallja meg, s akkor minden vagyonomból a felét kínálom kegyelmednek; ha pedig nem igazi Károlyi István, úgy azt is vallja meg; most még ideje vagyon, most még énfelelem elmehet, amerre lát, békével és bántatlanul!

Felelte nagyot sóhajtvá a szabadult ember: nékem kegyelmednek sem jószága, sem főispánysága nem kell, rabságom s betegségeim által minden tudományomtól megfosztatván, nem is volnék azoknak gondviselésére alkalmas, azért mindezek maradjanak kegyelmedéi. Semmit nem kívánok, sőt arról egy asztalnyi levelet is adni készen állok, csak azt az egy szem Károlyi István nevet hagyja kegyelmed rajtam. Hadd éljem le azt a kevés időmet, mi még hátravagyon, becsületes Károlyi István név alatt.

Mire Károlyi Sándor: nem addig van az, bátyám uram, így nem alkuszunk! Ha igazi Károlyi István, úgy én kegyelmedet megbecsülöm, s megfelezzük a vagyont, ám ha nem igazi Károlyi István, én azzá nem tehetem, s kegyelmed ezt nem is kívánhatja. De minthogy kegyelmedet Bécsből hoztam ide, s kegyelmednek teljhatalmú gyámja vagyok: azért a kegyelmed nevében tanúvallatásért folyamodom, saját nevemben vizsgálóbizottság felállítását kérem. Ha kegyelmed igazi Károlyi Istvánnak bizonyul, váljék ezen gyanakvás mindkettőnknek becsületünkre, ha ellenben kegyelmed nem az, úgy viselje gyászos következményeit.

A szabadult ember ekkor kirántotta kardját, és egy nagyot suhintott vele a főispán felé: készebb vagyok beledőlni pallosomba, így kiáltott, mintsem becsületes nevenemtől megválnom! Hej, ha most még egyet suhintana, s kettéhasítaná Szatmár vármegye főispánját válltól köldökig! A bűnök legsúlyosabbikát követné el, testvérgyilkosságba esne, elrettentő ítéletet mondanának rá, s borzalmas halála után várná a véget nem érő kárhozat; ám a nevét soha többé senki el nem vehetné tőle. Ő azonban csak annyit mondott: miért is nem hagyott balsorsom Szmirnában! Akkor már meghaltam volna réges-régen! Azzal visszadugta hüvelyébe kardját, legyintett, s nagy szomorúan leballagott a szekerekhez, amelyek holmijával együtt Olcsvára kellett, hogy fuvarozzák. Három szekér volt kirendelve az ingóságok szállítására, pedig egy is bőven elég lett volna, mert a szabadult ember nem vitt egyebet magával, mint azt az egy szál ruhát, ami rajta volt, meg azt a kardot, amelybe állítólag hajlandó lett volna beledőlni, meg annak a levélnek az üres tokját, amely visszahelyezi jogaiba azt a Károlyi Istvánt, akinek a nevét úgy akarják lerángatni róla, mint egy rossz ködmönt. Ott himbálódzott az üres tok, rajta az uralkodó képմása a tavaszi verőfényben, de bizony állcsúcsával fölfelé, feje búbjával lefelé nézegette a rázkódó világot: nem volt, aki felfigyeljen rá és helyreigazítsa.

Amint kigördült a szekér, látszott, hogy szorgalmas kezek valósággal újjávarázsolják a szegletház melletti kocsmát, ahol a vizsgálóbiztosok szolgálai laknak majd; más, kicsit kevésbé szorgalmas kezek pedig a Lebuki csárdát hozzák tőrhető karba és rendbe, mert

ott alighanem a megidézendő tanúk fognak tanyázni. Az sem lesz baj, tekintetes uram, ha két- vagy háromtucatnyi tanú jön (hát persze hogy a kocsmárosnak nem baj!), de még akár ötven-hatvan tanúnak is tudunk helyet szorítani. Az igazat megvallva, már hetek óta folytak a tanúvallatás előkészületei, sőt a vármegyeközi vizsgálóbizottság is összegyülekezett Nagyváradon, a püspöki rezidenciában. Onnét indultak szép lassan, bivalyok vontatta hosszú társzekérrel az élen, a szomszédos vármegyébe.

Történetünk idején az igazságszolgáltatás nem volt különválasztva a közigazgatástól, s ez végeláthatatlan bonyodalmak forrása volt. Mai szemmel nézve nem mindig világos, melyik ügyben milyen intézmény volt hivatott bírászkodni. Ítélezett a helyi szolgabíró, aki három esküdttel együtt alkotott egy törvénykezési személyt, ítélezett az alispán (sőt előfordult, hogy némely vármegyében egyszerre két alispán is volt, s azok egymásnak homlokegyenest ellentmondó ítéleteket hoztak), azonkívül a földesúr vagy az általa megbízott uradalmi tisztviselő is ítélezett a birtokhoz tartozó jobbágyok fölött; ezt hívták úriszéknek.

Az úriszék fontos bevételi forrás volt, s legalább ilyen fontos forrása volt az emberismeretnek is. Panaszosok és bepanaszoltak, ha semmi egyetértés nem volt is köztük, azt az egyet mindannyian hitték, hogy: itt válik el az epétől a máj, és itt bújik elő a szög a zsákból. Kántor Pál az ispán anyjának szidásáért fizetett 6 forintot. Czombor István mézlopásért 9 Ft 12 dénárt. Virrasztó Mihály húga kurválkodásért 8 Ft. Koponyás Demeter fia morgolódásért 3 Ft. Poócz János tilalmas erdőhasználatért 8 Ft. Medve Ferenc nem akarójával történt malacölésért 1 Ft. Ugróczi Gergely más ember malacolpásáért, hogy ő is látta, 2 Ft 18 dénár. Bodnár György kártyázásért 1 Ft. Ocsnárt Gergely szűrlopásért 3 Ft, feleség elkergetése miatt 4 Ft. Ruhás Bálint szolgálója pofozkodásért, karmolászásért 30 dénár. Kopacz Andrásné varázslásért 2 Ft. Sipos Gergely üstlopásért 1 Ft. Varga Mihály fia ellopott üst visszalopásáért 1 Ft 20 dénár. Barna Tamásné az ura ingébe varrt egy kavicsot, hogy szeresse, 2 Ft. Genyek György, hogy az ánya térde kalácsát emlegette, 1 Ft. Czakó Gábor kalodából kiszökésért 2 Ft 50 dénár. Stripay Bujtkó, hogy engedélyünk nélkül alkudozott, 50 dénár, hogy egy fiatal fának ágát levágta, 50 dénár, hogy Vajdnáné csecseit részegen fogdosta, 50 dénár. Ennek summájából nagyságod parancsolatjára adtunk Fégerli uramnak beregszászi borok vételére, kitől nyugtánk is vagyon, 50 forintot.

A fentiekhez hasonló kihágásoknál is jobban erősítette az igazságot (valamint a különböző néposztályok egymásra utaltságát) az eltagadott adóköteles termény vagy árucikk, amiből, más-más okok miatt, mindenkinek csak haszna lehetett. A földesúr csak jól járhatott, mert az eltagadott vagy elrejtett javakat felkutatta és elkobozta. A földesúri tisztviselők még jobban jártak, mert ők vezették a nyomozást, és részt kaptak az elkobzott javakból. De legeslegjobban jártak a jobbágyok, mivel ha mindent megfizetnek és beszolgáltattak, ami ki volt róva rájuk, akkor nem maradt volna semmijük; így viszont egy adag sunyi ügyeskedéssel, egymás lekötelezésével és beárusításával mégiscsak át tudtak menteni maguknak annyit, amennyiből megéltek, néha nem is rosszul.

Am az igazság forrásai nemcsak ezeken a csatornákon folydogáltak. Ítélezett a vármegyei közgyűlés mint egyfajta állandó nemesi testület, joghoz értő férfiak bölcs gyülekezete. Városi polgárok ügyében ítélezett a képviselő-testület, némelykor a céhek választmányja, más helyeken királyi tisztviselőkből, továbbá polgári és nemesi előljárókból összeállított közös küldöttség. Ítélezett az országgyűlés; minél ritkábban hívták össze, annál súlyosabb ügyekben. Ítéleztek saját hatáskörükben az ítélmesterek és az országbíró, ítélezett a nádor, ítéleztek az országos levéltárak és hiteles helyek.

Ideiglenesen megszállt országrészekben ítélkeztek a katonai parancsnokok, nemritkán polgári peres ügyekben is. Ítéleztek a bírói táblák, amelyek történetünk idején éppen alakulni kezdtek, de már meghozták első ítéleteiket. Végül pedig, de főképpen ítélkeztek a császári és királyi kormányzó szervek, az udvari és a titkos tanácstól kezdve a kancelláriáig. Talán ez volt a legboldogabb időszak Magyarország történetében; legalábbis azok szerint, akik meg vannak győződve róla, hogy az alattvalók annál boldogabbak, minél több irányból közelíthet feléjük az igazság.

Másrészről azonban regényünk hőse is több irányból akarta megközelíteni az igazság forrásvidékét. Ezért mindenekelőtt írt egy bizalmas levelet Kollonich bíborosnak, régi jóakarójának. Hogy ő szerencsésen hazahozta bátyját Bécsből Nagykárolyba; de az ő bátyja csak Bécsben volt igazi bátyjának hihető, itt, Nagykárolyban egyre kevésbé. Nem ismerte fel a családi címet. Semmit nem tud az ősről és azok viselt dolgairól, még apánk és anyánk nevét sem tudta, sőt imádkozni sem tud. Mi azonban ezeknél is nagyobb dolog: emlékezzék a Te kimagaslóságod, mily furfanggal szabadult őkelme a szmirnai rabságból, ha ugyan Szmirnában raboskodott, és ha raboskodott egyáltalán.

Azt hallottuk mi ketten, a Te kimagaslóságod és az én csekélységem, hogy az én bátyám nem az igazi nevét íratta be a lajstromba, nem Károlyi István báróként szerepelt ott, hanem kényszerűségből Nagy Gecinek hazudta magát, mert máskülönben soha el nem bocsátotta volna őt a szmirnai pasa. Viszont az igazság az, hogy az én igazi bátyám, egy valódi báró Károlyi de genere Kaplony soha nem hazudik, még akkor sem, ha torkáig ér a kényszer. Ha pedig nem hazudott, úgy minden bizonyjal igazat mondott, és amikor azt állította, hogy ő Nagy Geci, akkor tényleg Nagy Geci volt. Ellenben fordítva, Nagy Geciként nemhogy nem mondott igazat, hanem kétszeresen is hazudott, mert azt hazudta, hogy ő az én bátyám, Károlyi István, aki engedve a kényszerűségnek, azt hazudja, hogy ő Nagy Geci.

Mármost idehaza Nagykárolyban jönnek hozzám különböző rendű-rangú emberek, kik sorra megismerik az én bátyámat a Nyalábvárott lakó részeges kurvafia Nagy Gecinek lenni. Én ezt a szégyent nem tűrhetem, sem azt nem hagyhatom, hogy feleségemet és fiamat egy betolakodó megrövidítse, s hogy a család régi méltó nevét egy jöttment himpellér magára gombolja; ezért hát vizsgálatot kérelmeznék, és tanúvallatásért folyamodnék, ha ez nem találkozik a Te kimagaslóságod legfényesebb és leghatalmasabb ellenkezésével.

Mire a régi jóakaró csak annyit válaszolt, hogy: van az ő, Kollonich bíboros tulajdonában a pozsonyi klarisszák zárdája mellett egy rossz kis ház, mely nem szép és nem kényelmes, nem is ér három- vagy négyszáz rénes forintnál többet; ha azonban a vitélző nagyságos főispán úr meg akarná vásárolni, úgy öt- vagy hatszáz rénes forintot sem kellene sajnálnia érte. Károlyi Sándor pedig nagyot sóhajtott (mert még régebbről tartozott a bíborosnak egy nagyobb összeggel és annak felgyúlt kamataival), majd levélben felhatalmazta pozsonyi ügynökét, hogy bonyolítsa le a házvételt, amilyen gyorsan csak tudja.

Egy héttel később a pozsonyi városi tanács bizonyos nagy befolyású emberek ösztönzésére, határozatlanul tiltotta meg az ingatlanok adásvételét a Klarisszák utcájában és annak mellékutcaiban; ám a derék ügynök éppen az előző napon íratta át a fent említett hitvány kis házat Károlyi Sándor tulajdonába.

Történetünk idején Magyarország polgári és gazdasági ügyeinek igazgatása részint a magyar kancellária, részint a két kamara, úgymint az alsó-magyarországi, más néven pozsonyi és a felső-magyarországi, más néven kassai vagy szepesi kamara között

oszlott meg. A szepesi kamara megalakulása óta fontosabb és önállóbb volt a pozsonyinál, nemcsak azért, mert nagyobb jövedelmek, főleg a só- és az ércbányák, valamint az udvar tokaji szőlői tartoztak a hatáskörébe, hanem azért is, mivel a törökök előrenyomulása, a hódoltsági területek beékelődése miatt Felső-Magyarország Bécs felől szinte megközelíthetetlené vált. Ám a történetünk előtti évtizedben egy csapásra megváltozott a világ: a szétvagdalt országrészek minden sanyarúság és hatalmaskodás ellenére is kezdtek egymáshoz nőni. Így hát meg kellett változnia a világ berendezkedésének is. Egymás után merültek fel a két kamara összeolvasztására, sőt megszüntetésére irányuló tervek.

Voltak azonban olyan férfiak is, főleg a szepesi kamara tisztviselői, akik a világ berendezkedését más irányban óhajtották átalakítva látni. Véleményük szerint a szepesi kamara csak most vált igazából nélkülözhetetlené, lévén ez az egyetlen törvényes hatóság, amely a vármegyék túlzott önállóságát vissza tudná szorítani, anélkül, hogy ez lázadást vagy polgárháborút vonna maga után.

A szepesi jogügyigazgató, Holló Zsigmond éppenséggel azt fejtette ki egy részletes emlékiratban, hogy a kamarát olyasféle kormányzósággá vagy alkirálysággá volna szükséges fejleszteni, mint amilyen Erdélyt is irányítja, s akkor Kelet-Magyarország egy emberöltő alatt olyan virágzó tartomány lesz, mint Németalföld. Holló Zsigmond évtizedes gyűjtőszennvedéllyel szedegette össze a vármegyei rendszer hibáit és bűneit. Már fiatal tisztviselőként is azt az álláspontot hangoztatta, hogy a nemesi önkormányzat nem egyéb, mint a mohácsi vész utáni zűrzavar utólagos törvényesítése. (Az egyik megyegyűlésen, talán Szobráncon vagy Rudabányán, ahol adóárendátor-helyettesként jelent meg, volt bátor az egybegyűltek előtt ezt a nézetét hangosan is elmondani. Mire azok megfogták, betették egy ládába, majd merő tréfából elve elhantolták. Igaz ugyan, hogy néhány perc múlva kiásták, tehát az ijedségen és némi fuldokláson kívül, amely aztán egész életén át végig elkísérte, nem esett baja, de azért ez így is komoly figyelmeztetés volt, leszűrhetett belőle némi tanulságot.) Mindenesetre Holló szigorúan bíráló figyelmét nemcsak a vármegye intézménye foglalkoztatta, de tudván, hogy fejtől büzlük a hal, a főispánok személyére s a személyek vétkeire sem volt kevésbé kíváncsi.

Hangyaszorgalommal gyűjtött minden szabálytalanságot és visszaélést, és mint fuldokló a szalmaszálba, úgy kapaszkodott a különböző személyi perekbe, rágalmaszásokba és becsületsértésekbe. Meg volt róla győződve, hogy a felső-magyarországi vármegyék vezetői szinte kivétel nélkül hűtlenséggel vádolhatók, s bukásuk után a hivatali gépezet fogai közé szorított vármegyék úgy roppannak majd össze, mint megannyi lyukas mogyoró.

Károlyi Sándornak személy szerint is rosszakarója volt; hogy miért, azt majd elmondjuk más alkalommal. Tény, hogy a nagyvadak közül ő volt a legkisebb (könnyebb célpontnak ígérkezett, mint Rákóczi vagy Bercsényi, pedig róluk is volt Hollónak jelentenivalója bőven), mivel pedig a sólerakodóhelyek és az ércbányák Szatmár vármegye területén voltak, Hollónak ő volt leginkább az útjában. Alig várta, hogy elkezdődjék a személyiségbitorlási per, amelyet jogügyigazgatóként ő lesz hivatva irányítani. Apró, de fontos mozzanat lesz ez a kamara helyzetének megerősítésében, ő pedig, Holló, ezúttal oly közlőről nyerhet betekintést a Károlyi család viszonyaiba, mint még soha.

Annál nagyobb volt megdöbbenése, amikor egy kancellári leirat arról tájékoztatta, hogy a készülődő perben, lévén Károlyi Sándor Pozsonyban bejegyzett háztulajdonos, továbbá egyik nővére a klarisszák pozsonyi zárdájának lakója, nem a szepesi kamara,

hanem a pozsonyi kamara lesz illetékes összeállítani a vármegyeközi vizsgálóbizottságot, azonkívül a tanúvallatás megszervezéséről Sinkovits Lóránt gondoskodik. Holló Zsigmond e hírre olyan fuldoklási rohamot kapott, mintha még mindig Rudabányán vagy Szobráncon heverne a föld alatt egy leszögezett ládában, vagy mintha önmagával, egy fénylő tollazatú, öreg hollóval találkozott volna ebéd utáni szendergése közben. (Hollóval álmodni olyan cselszövő hajlamú, erőszakos öregembert jelentett, amilyen Sinkovits Lóránt is volt, aki egyébként az Újjászervezési Vegyesbizottságban dolgozott számvizsgálóként; neki is Pozsonyban volt háza, de ki sem tette a lábát Bécsből.)

Nem volt más hátra: egy tisztelettudó hangú beadványban erélyesen tiltakozni kellett a szepesi kamara ily nagyfokú mellőzése ellen. Magyarországnak ezt a zugát mégiscsak a szepesi kamara ismeri a legjobban; Pozsonyból (amely bizonyára fényesebb metropolis, mint Kassa) nemigen látszanak az itteni szemétdombok, s a pozsonyi vagy bécsi kollégák (akik, örömet elhisszük, bizonyára csiszoltabb modorú világfiak nálunk) nem tudhatják, mi jót vagy rosszat kapingálnak az itteni kisebb-nagyobb kakasok. Bizony könnyű az udvar tűzhelyénél kavargatni a császár fazekát; azonban itt próbálnának az urak sáfrányos levest főzni, ahol minden kurtanemes császárnak hiszi magát!

Továbbá lehet, hogy a felperesnek újabban háztulajdona van Pozsonyban, de az alpereshez, báró Károlyi Istvánhoz (akinek becsületes mivolta ellen egyelőre semmi bizonyíték) Pozsonynak semmi köze; lehet, hogy a felperesnek egy nőrokona a pozsonyi zárdában él, viszont az alperes a jezsuita kollégiumban nevelkedett, Kassán. És habár a jezsuita rendnek mind a mai napig nincs önálló magyar provinciája, sőt az osztrák rendtartománynak alárendelt magyar viceprovincia megszervezését is akadályozzák egyes politikai körök, de azért a kassai jezsuitáknak is lesz egy-két szavuk a személyiségbitorlási perben; s nem lenne jó, ha némely katolikus magyar mágnások, Rákóczi-val az élen, a jezsuitákat is magukhoz édesgetnék.

Nem jártunk utána, ki olvasta ezt a beadványt, és aki olvasta, mit szólt hozzá; tény azonban, hogy Sinkovits Lórántot váratlanul szélütés érte, s rá két nappal az utolsó kenet-jótéteményében részesült, úgyhogy a tanúvallatás megszervezése végül mégiscsak a szepesi kamarára lett bízva, ellenben a vizsgálóbizottság összeállítását változatlanul a pozsonyi kamara tartotta kézben.

Ezt a kis kitérőt azért láttuk szükségesnek végigjárni az olvasóval, hogy a most következő jelenet mindenestül érthető legyen. Amikor Nadályszedő Pali megállította az úszó-csúszó hajót annál a partoldalnál, amely az Ásotthalommá szélesedő földnyelven folytatódott, Barkóczy Krisztina egy kis izgó-mozgó fekete foltra lett figyelmes; de akárhogyan meresztette is homályosan látó szemét, a foltocska messzebb fickándozott annál, semhogy megállapíthatta volna, milyen állat. Varjú vagy holló nem lehetett, mert nem rebent fel, hanem behengergődött a parti részsűn éppen kizöldült fodormentába; Barkóczy Krisztina beszívta az illatot, és könnybe lábadt a szemé. Kutyá vagy macska megint csak nem lehet, mert annak errefelé semmi keresnivalója.

Pedig hát kutya volt, kis fekete kutya. Nagy ívű, gyanakvó köröket írt le történetünk szereplői körül, s füрге mozgásával ellentétben olyan mély hangon vakkantott egyet-kettőt, mint egy rosszkedvű öreg bácsi egy véget nem érő, hideg téli estén. Pedig tavasz volt, az év legszebb időszak. Nadályszedő Pali keresztet vetett: ez bizony a Pista bácsi lelke, az tud ilyen veszett módon futkározni. Merthogy a Pista bácsi most már legtöbbször csak alszik a gödör fenekén; olyankor aztán a lelke szép lassan kicsúszik a száján, és valamilyen állat formájában körbekóborol. Vagy vízisikló, vagy patkány, de volt már vakond és teknősbéka is. Amíg a fogai megvoltak, addig össze tudta harapni

a száját, és visszanyelte a lelkét, most már azonban egy foga sincs. Így hát nem csoda, hogy a lelke napról napra messzebbre kóborol, s ennek az lesz a vége, hogy aztán egyszer csak nem talál vissza a Pista bácsi nagyra tátott, fogatlan szájába többé.

Zsámbár Mátyás bosszús arccal hallgatta a kocsmáros hiedelmeit, és türtőztetnie kellett magát, hogy a szavába ne vágjon. Mindvégig az járt az eszében, hogy Faustus doktor is ilyen takarosra nyírott fekete kutya képében kísértette meg az ördög. De mindjárt az is eszébe jutott, hogy Faustus doktor alighanem lutheránus volt. Meg az a tökfílkó is, aki a róla szóló könyvet írta.

Pedig jól tette volna, ha félbeszakítja Nadályszedő Palit, mert Nadályszedő Palinak nem volt igaza. Nem lélek volt az a kutya, hanem csak egyszerűen kutya volt. Most már látszott a gazdája is: hosszabb utazáshoz öltözött hórihorgas férfi. Lehetett vagy negyvenöt éves. Zsámbár Mátyás először nem is nézett rá, mivel kihúzott metszőfogai helyét érintgette a nyelvével; mintha azt mérte volna fel, vajon az ő száján keresztül, amíg alszik, milyen állat képében csúszhatna ki a lélek. De aztán ráemelte pillantását; és akkor úgy megdobbant a szíve, mint egy szerelmes ifjúnak, ha elébe toppan rég nem látott kedvese. Holott mondanunk sem kell talán, hogy az ő makacs és kemény szívében korántsem a szerelemtől forrt fel a vér. Régi ellenfelét, majd ellenségét ismerte fel, akivel sok-sok éven át annyit vitázott szóban és írásban, hogy végül nem maradt más hátra: köztörvényes bűnözőként kellett a másikat megbélyegeznie. Megvagy, te gonosztevő, te felbujtó, selypítette foghíjain keresztül: fogják meg a kuruc haramiát! Kálvinista kutyának eb a gazdája!

Majd mindjárt bocsánatot is kellett kérnie a kínos félreértés miatt, mert az ismeretlen férfi mégsem volt Matkó István prédikátor, akinek hitte, csak szembeötlően hasonlított rá; de még ez a hasonlóság is nagyobbreszt elenyészett, amikor az idegen visszaüllesztette izzadó homlokára bíborpaszománnnyal és aranyrecékkel szegett hódprém süvegét. Ő volt Benkovits Ágoston, a vármegyeközi vizsgálóbizottság elnöke. Ami azt illeti, ő sem kedvelte a jezsuitákat (egyrészt, mivel püspök lévén, féltette a betolakodóktól az egyházmegyét, másrészt, mivel cisztercita szerzetes volt, és a két rend viszonya Magyarországon kevésbé szerencsés alakult), ám soha senkivel nem érezte rokon- vagy ellenszenvét; egy kézlegyintéssel megbocsátott. S mint holdat a csillagok, úgy vették körül a vizsgálóbizottság tagjai, báró Klobusitzky Ferenc, Krucsay Márton, Varkotsán Péter és más hatalmasságok.

Amikor meglátták a fiatalos arcú, de méltóságteljes tartású hölgyet a hozzáillő kísérettel, egy pillanatilag nem tudták eldönteni, vajon vendégnek tekintsék-e magukat, vagy máris azt a kötelező pártatlanságot kell tanúsítaniuk, amelyet a felperes hitvesének jelenléte kíván. Barkóczy Krisztina kedvessége azonban lefegyverezte őket: ők már úgymis megtudakolták, amit firtatni vergődtek ide az Ecsedi-láp kellős közepére, tehát ők most már bizvást felölthetik a jó kedélyű gavallér nem hivatalos ábrázatát. Mire a nyírott fejű kis fekete kutya abbahagyta a mély hangú vakkantásokat, és farkcsóválva két lábra állt a kis Lackó előtt. Nyikkanás nélkül tűrte rángatását, az eldobott pálcákat pedig boldogan visszahozta. De aztán Zsámbár Mátyás kiokosította a kicsiny nagyságot (amely megszólítás Lackónak járt): hogy ez a kutya nem játékszer, hanem a vizsgálat fontos eszköze; ő fogja kiszimatolni, hogy kicsiny nagyságodnak nincs is igazi nagybátyja, hanem az csak egy csaló gazember.

Barkóczy Krisztina fellépdelt a sánconvalon, amely pofazacskóban lett falatonként összehordva negyven év alatt, és lebámult a gödörbe. Ott lent valami piszkosbarna, lassan forgolódnó tömkeleget látott. Egyszerre csak mintha szemek villantak volna;

agyagtól csimbókos szakáll, mint valami nyakba kötött szalonnás asztalkendő; begörbült ujjak, félig eszméletlenül kaparászók.

Talán köszönnél a nagyságos asszonynak, vagy mi lesz már! Ne csinálj úgy, mintha nem tudnál beszélni, mert fogjuk magunkat, és megtanítunk!

Ebben a pillanatban az egyik hajdú megjelent a gödör peremén egy kicsorbult ásóval (azt is csak a jó Isten tudja, honnét kerítette), levitte a gödörbe, és a kezébe nyomta Pénzásó Pistának: eleget kapartál negyven évig, hallod-e!

Ekkor látszott, hogy Pénzásó Pistából még nem szívott ki minden erőt a föld. Vagy inkább csak látszott volna, mivel Barkóczy Krisztina csupán annyit látott, hogy a tömlő, aminek látta Pénzásó Pistát (sebtében összevarrt, szennyes bőrtömlőnek látta), valamivel szaporábban hányja-veti magát, mint az imént. Benkovits és a többi hatalmasság pedig Barkóczy Krisztinát bámulta; főleg hamar megöszült hajfürtjeiben gyönyörködtek, amelyek szemrehányóan buggyantak elő a főkötő alól, mintha meg akarnák hazudtolni a rózsás arcbőrt. A hangokat ellenben jól hallották mindannyian: a zihálást, a krákogást, a megmozgatott föld apró csuszamlásait. Ha most itt volna egy láda, s ha még hozzá Holló Zsigmond uram is idetolná vastag orcáját, mily remekül megismételhetnők azt a réges-régi tréfát vele! Most azonban egy jól kivehető, hangos koppanás hallatszott a mélyből, majd még egy: az ásó hegye beleütközött valami kemény tárgyba.

Ha a tréfás kedvű bizottság ládát hiányolt, úgy néhány perc múlva ott billegett a gödör szélén egy láda. Azaz, hogy pontosabbak legyünk, nem láda volt, hanem csak ládika. S hogy egészen pontosak legyünk: itt a „csak” szócska használata nem is helyénvaló. Csak semmi „csak”! Pénzásó Pista negyvenesztendei kínos vergődés után végre megtalálta a nagy történelmet, a magyarok földbe rejtett kincsét! Nemhiába koptatta tövig az ujjait, nemhiába túrt annyi fáradalmat, bánatalmat és nélkülözést!

Vállukra vették Pénzásó Pistát, fel-feldobták a magasba. Nem törődtek vele, hogy ők nagyurak, amaz pedig csak egy tetves földragó: ölelték, csókolták, mintha le akarták volna nyalni a jó szerencsét elszarusodott, megkövesedett, redves bőréről. Volt, akinek az jutott eszébe, hogy Mózzsal is negyven évig bujdosott Izrael népe a sivatagban, mígnem végül megpillantották az Ígéret Földjét. Mi szegény magyarok: annyi kishitűség, annyi kudarc és megaláztatás, annyi sok csalódás után végre most az egyszer ünnepelhetünk!

S mintha összebeszéltek volna, egy emberként vetették rá magukat a ládikára. Majd elszégyellték magukat, visszakoztak, és kétfelé húzódba, utat engedtek Barkóczy Krisztinának.

A nagyszonyon kézen fogta fiacskáját, aki a Károlyi család egyetlen jelen levő férfi tagja volt, és ünnepélyes léptekkel indult a ládika felé, hogy megszemlélje, majd birtokba vegye a nagy történelmet. Sokszor említettük már, hogy erősen rövidlátó volt, most azonban az ünnepélyes pillanat fénye és az erős tavaszi verőfény is elkápráztatata, s így a ládikának sem formájára, sem díszítményeire nem figyelt fel. A következő pillanatban, amikor felnyitotta a ládika fedelét, egy pillanatig sóbálványá dermedve bámulta az eléje táruló tartalmat, majd hang nélkül, ájultan rogyott össze.

A ládikában ugyanis, mint azt az odasiető vizsgálóbizottság nem hivatalosan, de kétértelműen megállapította, a nagy történelem helyett egy valamivel kisebb történelem rejtőzködött: a Buda visszavívásakor keresztények fogságába esett Kártigám nevű török kisasszony igaz története.

Ejnye hát, kiáltotta Benkovits Ágoston püspök: Szmirnában lakó Ibrahim pasa legyen a nevem, ha ezt az úgynevezett római fabulát vagy románhistóriát valaha is be

tudja fejezni az ismeretlen szerző, aki azzal az álnévvel takarózik, hogy Menander! S kezdte volna magyarázni a műveltség alsóbb lépcsőfokain tengődő többieknek, akik Barkóczy Krisztinát élesztgették az illendőség határai közt, hogy mik azok a római fabulák vagy románhistoriák vagy egyszerűen csak regények. Ám ebben az éppannyira kellemes, mint amennyire hasznos foglalatosságban valaki megzavarta, méghozzá: Gajzágó Dárius vagyok, hites assessor és a szamosújvári örmény közösség nyugalma-zott nemesi hadnagya, uraságtok legalázatosabb szolgálatára!

Habozás nélkül át is nyújtotta megbízólevelét, persze csak betekintésre. Ebből aztán kiderült (ha valaki nem tudta volna), hogy Gajzágó úr az alperes meghatalmazott jogi képviselője, más néven defensor és procurator, vagyis védő és pártfogó, vagyis megint más néven egyszerűen csak ügyvéd. Udvariasan meghajolt Barkóczy Krisztina előtt, aki azonban úgy tett, mintha rövidlátó szemével nem is észlelné a betolakodót.

Ezért hát Benkovits eléggé barátságatlanul érdeklődött: mit keres itt a mocsár közepén kellenél buzgóbb ügyvéd uram? (Nem tisztelte őt sem defensornak, sem procuratornak; de hogy a kettő közt mi a különbség, azt amúgy is hosszú volna elmagyaráznunk.) Az ügy, mit kend képvisel, már nem holmi perlekedés, hanem bűnhesztési tárgy, mint az a keresetlevélből és a vádemelési javaslatból is kiviláglik! Azért hát kendnek megbízójával együtt a vizsgálat, majd a tanúvallatás első napján kell színünk előtt megjelennie, addig nem!

Gajzágó Dárius kétrét hajolt, meglengette süvegét, és behízelt hangon közölte, hogy: szeretné a tisztelt vizsgálóbizottság tudomására hozni, hogy: praelimináris defensiót, magyarán előzetes védekezést óhajt kifejteni, vagyis hogy: az ő ügyfele, báró Károlyi István jól elfogadott és nyomatékos perhalasztó akadály következtében képtelen lesz maga személyében megjelenni a vizsgálaton, mivelhogy: jelenleg a Bihar vármegye területén levő Diószegen tartózkodik, ahol a vizsgálat első napján óhajt egybekelni és lakodalmat ülni özvegy Koncz Boldizsárné Jósika Judittal.

Benkovits, aki a vizsgálóbizottság elnökeként sértve érezte méltóságát (a többieknek pedig ismét Barkóczy Krisztinát kellett élesztgetniük, aki visszahanyatlott az ájulásba), haragtól elvörösödve kérdezte: – Konczné önagysága még csak hat hónapja sincs, hogy özvegyiségre jutott; ugyan ki engedte meg neki, hogy a gyászév letelte előtt másodszer is férjhez menjen? (Vagy harmadszor? Erre Benkovits már nem is emlékezett világosan.)

Mire Gajzágó meglengette süvegét: – Hát a váradi püspök őeminenciája! – S felmutatta a szabályszerűen aláírt és megpecsételt püspöki engedélyt. Ha még emlékszik rá az olvasó, történetünk idején a váradi püspök nem volt más, mint Benkovits Ágoston.

– Jó, jó – kiáltotta Benkovits dühtől remegve –, no és azt ki engedte meg, hogy egy bűnhesztési kereset alá vont Szatmár vármegyei személy Bihar vármegye területén a vizsgálat ideje alatt házasságot kössön?

Ezt hallva Gajzágó úgy tett, mint aki cigánykereket akar vetni: – Hát Bihar vármegye örökös főispánja óvitézlőnagysága!

S felmutatta a püspöki engedélynél nem kevésbé szabályszerű főispáni hozzájárulást. Merthogy az is nála volt.

Az olvasó nem fog túlzottan meglepődni, ha tudomására hozzuk: Bihar vármegye örökös főispánjának a Rákóczi-háború előtti évtizedben az volt a neve, hogy Benkovits Ágoston. Történetünk előtt két vagy három évvel kapta ezt a fontos világi méltóságot, s roppant büszke volt rá. Mint mondogatta, bal kezével a vármegyét, jobb kezével az egyházmegyét szervezi újjá, ám ez nem azt jelenti, hogy ne tudná a jobb kéz, mit művel a bal; éppen ellenkezőleg. Szeretett ilyesmikkel tréfálkozni, meg a Szmírnában la-

kö Ibrahím pasa nevével is; ami nem jelentette azt, hogy másoktól is eltúrt volna efféle tréfákat.

Az itt leírt esemény után három nappal, mire Barkóczy Krisztina magához tért az ájulást követő hagymázból, sűrű fekete felhők borították el az eget, és akkora forgószél támadt, hogy ami csak mozdítható volt, mindent magával ragadott. Zsindelylapok, szalmazsúpok és nádkötegek vívták csatájukat fent a magasban, disznóhólyagos ablak csapódott sövényajtónak, vesszőből font falak ütköztek össze gizgazból kötött szárnyékokkal: mintha egyetlen óriási asztallá változott volna a világ, amelyről Phineus, a vak jövendőmondó készülne táplálékát felcsipegetni, miközben seregestül keringenek fölötté a Hárpiák.

Ha ebben az órában az olvasó kidughatta volna fejét a Károlyi-kastély kert felé néző tornyának ablakán, mindenekelőtt arra figyelmeztetnénk, hogy helyezze biztonságba sapkáját, kalapját, süvegét vagy bármi egyéb fejfedőjét, különben a szél rögtön elragadná, s a következő pillanatban ott keringene az olvasói holmi regényünk égboltozatán, a vágatózó fellegek alatt, elvegyülve a regénybeli kellékek sűrűn kavargó foszlányaival. Amúgy pedig érdemes volna kitekinteni s az odafönt szaggatottan örvénylő dolgokat figyelni, mert egyszerre csak észrevennénk a sok fekete folt és körvonal közt egy kis fehérséget, majd még egyet, majd pedig egyre többet. Mintha fehér galambok rebbentek volna fel, s most rajban sodortatnák magukat bátran a forgószéllel.

Pedig nem galambok azok, mert szárnyak nélkül keringenek a magasban, s a tollaktól is rég megváltak; mármint azoktól a tollaktól, amelyek szeszélyesen kacskaringózó vonalakkal rótták tele őket. Nem állíthatjuk, hogy nincs lelkük, mert az írásnak lelke van. Sűrűn teleírt papírlapok szárai kapaszkodnak a szélbe. Barkóczy Krisztina hiába kínálta a Kártigámról szóló regényt a tűznek, a tűz nem hamvasztotta el. Hiába ajánlotta a víznek, a víz nem sodorta el. Hiába bízta a földre, a föld ugyanúgy nem fogadta be a szövevényes koholmányt, ahogy a hamis tanú holttestét is kiveti magából. (Hétfőn kezdődik a tanúvallatás, már gyülekeznek mindenfelől a megidézett egyének: nemesek és jobbágyok, szolgák és földönfutók egyaránt, egymástól mégis elkülönülve.) A négy őselem közül már csak az utolsótól, a levegőtől remélhetett segítséget.

Ott áll Barkóczy Krisztina az összezúzott üvegháznál, amelyről a gyékénytakarókat most szaggatja le a szél; megfázott és elfagyott palánták röpködnek az üvegcserepekkel együtt szanaszét, ám a nagyasszony úgy tesz, mint aki nem törődik velük. Bal karjával átölelte azt a vastag oszlopot, amelyre a galambdúc volt erősítve (de már azt is oly kíméletlenül rángatták a széllekek, hogy bármelyik pillanatban leszakadhatott), jobb-jával bele-belemarkolt a ládikába, s mint magvető a magot, úgy szórta szét a Kártigámról szóló regény kéziratlapjait. Egy-egy lapot megszokásból a szeméhez emelt, ám könnyein keresztül úgysem olvashatott beléjük; inkább csak a szeme sarkához emelte, majd a könnyeivel együtt szélnek eresztette őket.

Úgy hullámanak odafent a lapok, mint egy nagy, fehér szőnyeg. Mint az a kibomlott, repülő könyvtekerics, hossza húsz könyök, széle tíz könyök, amelyet Zakariás próféta pillantott meg látomásában. Pedig nem jó dolog ilyen kibomlott könyvet megpillantani, mert abban van összeírva mindazon bűn és átok, amely a föld színére száll; és az ilyen írás eltakarja a földi tekintet elől nemcsak az égboltot és a felhőket, hanem általában a magasságot is. Ám ebben a pillanatban vett egy nagy lélegzetet a szél, majd felbődült, és dél felé fordult: elsöpörte az iménti pusztítás foszlányait a Kártigám nevű török fogolykisasszony történetével együtt. Néhány perc múlva kisütött a nap, és Barkóczy Krisztina a kifosztott ládika mellett úgy érezte: mindkét kezébe fogjon üres korszót, aki az igazság forrásvidékét akarja megközelíteni.

Engel Pál

ANYÁDVALOGA MONOGRÁFIÁJA

Az alábbi írás 1987-ben készült egy kézirat-ot emlékkönyvbe, amellyel mi néhányan, ifjú barátok és tisztelők ajándékoztuk meg az akkor hetvenéves Borsa Iván történészt és levéltárost, a Magyar Országos Levéltár egykori főigazgató-helyettesét. Ezzel a gesztussal kívántuk valamelyest feledtetni vele azt a szomorú tényt, hogy szakmai tevékenységéhez méltó megemlékezésben nem részesült. Megítélésünk szerint a magyar medievisztika neki köszönheti a legtöbbet. Ő teremtette meg ugyanis, több évtizednyi kitartó fáradozással, azt a levéltári forrásbázist, amely az idők végezetéig nélkülözhetetlen marad minden nemzedék számára, a miénket is beleértve.

Borsa Ivánnak személyes lekötelezettje is vagyok, mert szerepe volt abban, hogy harmincöt éves koromban, 1973-ban visszatérhettem a pályámra. Akkor, amikor már végleg feladtam a reményt, hogy valaha történész lehetne belőlem. Rajta kívül még két kollégám iránt vagyok ugyanígy lekötelezve. Sajnos egyikük sincs már életben. Az egyik Mályusz Elemér, aki történetesen ugyanakkor fogadott munkatársává, és utóbb, negyvenévnvi korkülönbségünk ellenére, barátságával is megtisztelt. Szakmám ismeretét valójában az ő keze és irányítása alatt sajátítottam el. A másik Szűcs Jenő, akivel kevéssel ezután kerültem is-

meretségbe és elég hamar közeli barátságba is. Sok egyéb között szakmai karrieremet is az ő noszogatásának köszönhetem, mert első nagyobb munkámat ő csikarta ki belőlem, és ő is jelentette meg. Emellett az ő erélyes közbenjárására lettem 1982-ben a Történettudományi Intézet munkatársa, és váltam végleg hivatásos kutatóvá.

Írásom tehát, hogy rövid legyen, éppen hogy nem afféle gúnyolódás, hanem ellenkezőleg: a szeretet és a hála megnyilvánulása. Azokhoz kapcsolódik így vagy úgy, akiknek a legtöbbet köszönhetek, és akiket máig a legjobban tisztetek. Közéjük tartozik egy további idősebb barátom is, a nemrég elhunyt Györffy György. Ő azonban olyan sallangmentes és egyszerű magyar nyelven fogalmazott, hogy a stílusán nem sikerült „fogást” találnom. Őt sem akartam mellőzni, de neki, sajnálom, be kellett érnie egy fricskával.

Nem lett volna méltó e nagy tudósokhoz, ha írásom magva nem „igazi” történelem. Bizonyára meglepő, de *tényleg* létezett valaha egy falu Zalában, amelyet Anyádvalogának hívtak. Bizonyosság rá a nagykanizsai váruradalom 1493. évi birtokösszeírása (urbárium; Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai gyűjtemény, 36 997). Így természetesen valódiak az idézett hivatkozások is.

1. rész: Szűcs Jenő–Mályusz Elemér: ANYÁDVALOGA TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL 1526-IG

Anyádvaloga az Árpádok korában

Ismereteink határait mintegy programatikusan tűzi ki az az egyetlen forrásadat, mely a falu középkori történetének vonatkozásában eleddig ismertté vált. Közelebről az az adat, mely szerint Anyádvaloga (*Anyadwaloga*) a kanizsai uradalom első, 1493.

évi urbáriuma szerint annak tartozéka volt. Plasztikusan tehát csupán ezen az egy ponton tapintható ki, itt is inkább csak sejtésszerűen, az a kétségkívül markánsan késő középkori folyamat, melynek során a különben ismeretlen helység betagolódott a társadalmi, gazdasági és politikai szerveződés egy magasabb szférájába, melyet esetünkben a nagybirtokos családok egyikének uradalma jelenít meg. A folyamat megelőző „szakaszait” források hiányában artikuláltan nem ragadhatjuk meg, sőt bizvást elmondható, hogy ismereteink e vonatkozásban szervesen ízesülnek ahhoz a semmihez, mely a falu itt tárgyalandó még korábbi, Árpád-kori történetére nézve – persze ezúttal is főképp csak tendenciájában – felszínre került.

Anyádvaloga a nemese:

Mindazonáltal bizonyos ambivalencia még itt, a „semmi” látszólag támadhatatlanul egyértelmű koncepciójának vonatkozásában is tetten érhető, ami mellesleg tagadhatatlanul érdekesen parallel képletet nyújt a „többféle semminek” matematikai fogalmával. A hazai forrásbázis sajátos torzultságainál fogva ugyanis mindaz, ami Anyádvaloga XIII. századi történetét illetően egyáltalán elmondható, tökéletes nullitása ellenére még mindig számottevő ahhoz képest, ami ismereteinket a megelőző korszak vonatkozásában, s ezúttal sajnos egyértelműen, determinálja. Ha ezen a – különben jellegzetesen „kelet-európai” – determináltságon mégis túl akarunk lépni, akkor legfeljebb azokhoz a fogalmi modellekhez, esetünkben inkább csak e modelleknek „laza” leképezéseihez folyamodhatunk, melyeket – ismét csak a kora középkor hazai forrásbázisát karakterizáló törvények sajátos nehézkedése folytán – a levéltári forrásanyag hiányait mintegy pótlandó a *helynévkutatás* kínál számunkra. Esetünkben persze még ez az onomasztikai „modell” is kísértetiesen, már-már programszerűen analóg azzal a „semmivel”, mely eddig is számos vonatkozásban nehezítette meg a kutatás főbb súlypontjainak akár csak vázlatos kitézését. Míg egyfelől ugyanis a név magyarázatául többféle hipotézis is kínálkozik, másfelől úgy tűnik, hogy a „semmi” vonzóköréből ezúttal sem sikerül kitörnünk. Felvetődhet a gondolat, hogy az Anyádvaloga név honfoglalás kori eredetű, és előtagja a Mátészalkához közeli Cégénydányád helység eredeti Cégénd-Anyád (**Chegend Anyad*) nevének utótagjával állítható párhuzamba, ami persze egyszerűen frontálisan szélesítené ki azt a perspektívát, melyből a kora középkori Anyádvalogát jelenleg szemlélhetjük. Ehhez a gondolathoz ugyanis mindenekelőtt szervesen ízesül annak lehetősége, hogy – legalább részlegesen – személynévi névadással van dolgunk, ami már viszont potenciálisan annak lehetőségét is magában hordja, hogy a névadó Anyád a honfoglaló magyarság vezető rétegének tagja volt, és téli-nyári szállásváltó útja a Principális-csatorna–Zala–Balaton–Sió–Duna–Tisza–Szamos mentén Zalától Szatmárig húzódott. Ennek fennforgása esetén – éppen e szállásváltó út szokatlanul nagyszabásúan kirajzolódó „vonzókörzetét” tekintetbe véve – még az a további lehetőség sem volna programszerűen kizárható, hogy Anyád az Árpádok nemzetségének tagja, mi több, az Árpád és Fajsz között uralkodó – eddig is inkább csak a sejtések szintjén, semmint a maguk karnális valóságában kitapintható – nagyfejedelmek egyike volt.

vasat Cégény-Dányád helyett, ami, ha így van, az előbbi hipotézist némely vonatkozásban eleve hatékonyan megkérdőjelezi. Ugyanakkor azonban Györffy sem tartja kizárhatónak, hogy Anyádban a X. századi fejedelmi kíséret egyik előkelő tagját identifikálhassuk.

A feltevések másik, „szolidabb”, de váltig vulgarizáló elemekkel terhelt ágán haladva – egyúttal jobban tapadva ugyan az onomasztika tradicionális módszereihez, de még mindig a hipotézisek szintjén maradván – az a lehetséges megoldás vázolódik fel, hogy a helység nevének etimológiája birtokos köznévi szóösszetételből (‘anyád’ + ‘valoga’) bontható ki, ahol persze a hipotetikus utótag egyfelől pontos magyarázatra, másfelől – ha csakugyan az egyébként ismeretlen eredetűnek jelzett ‘valag’ szavunknak a helynév-anyagba való, alighanem excepcionális beépüléséről van szó – a szó immanens ambivalenciájánál (‘cunus’, ‘anus’) fogva még mindig további értelmezésre szorul.

Kora középkori forrásadottságaink említett struktúrája nem teszi lehetővé a helység Árpád-kori történetének még mélyebb elemzését. Főképp hiányoznak a támpontok ama mélyreható mozgások lokális vetületeinek felvázolásához, melyek a XIII. század folyamán a prédiüm- és jobbágygazdaság törésvonala mentén mindenütt – így szükségképpen Anyádvaloga vidékén is új társadalmi és termelési modellek kialakulását eredményezték. Ebben az összefüggésben egyelőre még „szelektív” törésfelületek sem villanthatók fel, pedig kétségkívül ezek koordinátái között lenne kijelölhető ama bizonyos újszerű képlet, a – máshol persze plasztikusabban megragadható – karakteresen „kelet-európai” *Grundherrschaft* ezúttal dunántúli, közelebről zalai forrásvidéke, mely az anyádvalogai, immár személyében „szabad” telkes jobbágyország életkezeit a nagykanizsai domínium fennhatóságának jégében kijelöli.

Anyádvaloga a késő középkorban

A döntés, hogy Nagykanizsa város egyik kerületéből Anyádvaloga néven önálló tanácsú község alapíttassék, bár ellentmond társadalmi fejlődésünk uralkodó irányzatának, amely kevésbé nagyobb települések osztódásában, sokkal inkább kisebbek összevonásában jut kifejezésre, ez esetben kivételképp mégis helyeselhető. Így járva el, a városi tanács nemcsak önzetlenségéről tett tanúbizonyságot, hanem egyszersmind megbecsüléséről is anyanyelv és történeti hagyomány iránt. Elhatározása, egy rég feledésbe merült helynevünket előfordulásának ötszázadik évfordulóján ily nagyvonalú formában támasztani fel, örvendetesen ellensúlyozza a sajnálatosan eluralkodó folyamatot, amelynek során múltunk régi értékeit úgyszólván napról napra látjuk veszendőbe menni.

Nem helyeselhető viszont a körütekintés hiánya, amellyel a tanács elhatározását megvalósította. Sem a névforma, sem a hely tekintetében. Szerzőtársunk ugyan a község Árpád-kori múltját oly tanulságosan elemző fejezetében, amelyet kéziratban rendelkezésünkre bocsátani szíves volt, halvány kétségét juttatta kifejezésre, vajon az Anyádvaloga névben a mai köznyelv „valag” szava rejtőzik-e. Kétélyeit, meg kell valánunk, ezúttal nem oszthatjuk. Számunkra a kérdést Zolnai Gyula már idestova nyolcvanöt éve eldöntötte, amidőn a MAGYAR OKLEVÉL-SZÓTÁR-ban (1902–1906) a „valog” címszó alól a „valag” alá utasította az olvasót, ott pedig annak kíváncsiskodását az alábbi meghatározás jutalmazta: „VALAG, valog: cunus, weibliche scham.” Forrásául Zolnai nem egyebet jelölt meg, mint éppen azt az urbáriumot, amelyből Anyádvalogát illető egyedüli ismereteinket magunk is méríteni kényszerülünk. A kiváló tudóst különben

a szótár megjelenésével egy időben bízták meg a kolozsvári egyetemen a nyelvészet oktatásával, s nyilvános rendes tanári kinevezése elegendő biztosíték, hogy ismeretei e kérdésben is a kor színvonalán álltak. A lehetőség, hogy „valog” és „valag” azonosítása a szógyűjtést megkezdő, de azt korai halála miatt bevégezni nem tudó Szamota Istvántól származik, el nem vehető, de ítéletünket aligha befolyásolhatja. Akkor sem, ha tudjuk, hogy Szamota, Zolnaival ellentétben, nem volt több egyszerű könyvtári tisztviselőnél. Zolnai ugyanis, mint a szótár bevezetéséből kitűnik, a felelősséget minden szócikkért egyes-egyedül magára vállalta, s megszívlelendő, hogy ugyanitt a „jelentés-megállapítás nehézségeiről” szólva problémánkat még felemlíteni sem tartotta szükségesnek.

Az Anyádvaloga név, amely mellett a tanács voksát leadta, örömet is ily formán aligha javallható. Jobban tükrözve nyelvünk mai állapotát, *Anyádvaloga* a névalak, amelyet mi magunk helyesebbnek hiszünk. A hely, amelyen az oly korán kimúlt helységet feltámasztani igyekszik, szintúgy kétséget ébreszt döntésének helyessége felől. Mily mértékben lehetünk biztosak abban, hogy Anyádvaloga csakugyan a mai Nagykanizsa határában terült el? Kevésbé, ha vezetőnkül azt a hajdani kutatót választjuk, akinek szavára ily kérdésekben hallgatni ma is mindig érdemes. Történeti földrajzában közzétett adatahoz Csánki Dezső, az Országos Levéltár egykori főigazgatója megszívlelendő magyarázatot fűzött, amely óvatosságát éppúgy mutatja, mint körültekintését.

Anyádvaloga „Kanizsa táján feküdt” – ennyi olvasható idézett műve III. kötetének 28. oldalán, ami bennünket, megvalljuk, arra nem bátorít fel, hogy az eltűnt helységet mindenképpen a mai Nagykanizsa határában keressük. Figyelembe véve, mily tekintélyes területet ölelt fel a kanizsai uradalom akkortájt. A büszkeségtől, hogy az egykori Anyádvalagát a magáénak mondhatta, egyetlen más szóba jöhető község népét sem érezzük magunkat feljogosítva megfosztani.

Nemkülönben az olvasót a reménytől, hogy Anyádvaloga múltjában tovább tájékozódni módja lesz. Igénye erre természetesnek mondható, joggal érezve úgy, hogy kíváncsiságát egyetlen adat kielégíteni aligha képes. Nem is kell azonban csalatkoznia. A tény, hogy a helységről nem több, mint 1493-ból egyetlen említés maradt fenn, elég figyelemreméltó, hogy tovább következtessünk belőle. Ennél többet találni az uradalom terjedelmes levéltárában mindenképp jogos elvárásnak tűnhetnék fel, hacsak nem feltételezzük, hogy maga Anyádvaloga sem sokkal régebbi keletű első említésénél. Ily módon viszont állításunk, hogy a falu alapítóit XV. századi földesurai sorában kell keresnünk, valószínűségben máris sokat nyer.

Még többet, ha netán az alapító személyét is meghatározhatjuk. Pedig könnyen megtaláljuk őt a Kanizsaiak Reiszig Ede által 1943-ban összeállított családfáján. A körülmény, amely nyomra vezet, a helység szokatlan neve. Kézenfekvő feltennünk, hogy a névadás körülményei is szokatlanok voltak, és ezeket a család történetében valóban fellelhetjük. A Kanizsaiak a XV. században két ágra szakadtak, és a harcokban, amelyek Albert királyunk halála (1439) után az ország egységét megbontották, e két ág ellenségként került szembe. Kanizsai László özvegyét, Dorottyát a közeli rokonság indíthatta, hogy a csecsemő V. László pártját válassza. Joggal érezhette, hogy tőle, Garai Miklós nádor és Cillei Anna leányától más állásfoglalást elvárni senki nem fog. Döntésének, hogy minden erejét latba vetve Erzsébet anyakirálynét és fiát támogatja, súlyt az kölcsönzött, hogy a családi vagyonnal két kiskorú fia nevében ő rendelkezett. Rokont, Kanizsai Imrét ellenben I. Ulászló király táborában találjuk, ahova őt ifjonti lelkesedése éppúgy sodorhatta, mint köznemes familiárisainak hangulata. Kanizsa vára

pedig a harcok idején, mint várnagyai kiadatlan leveléből megtudható, Imrét uralta. Mi sem lehetett számára természetesebb, mint Dorottya iránti ellenséges érzületének oly formában adni hangot, hogy az a Garaiak és Cilleiek számára egyaránt sértő legyen. Az új falut, amelyet uradalmában ekkoriban telepített, nőrokonára célozva keresztelte el.

Az előadottak ismeretében bizvást állítható, hogy létét Anyádvalaga, korántsem szokott módon, háborúnak köszönheti, s a bizonyítékok láncza nem hagy fenn kétséget, hogy alapítóját s egyben keresztatyját a fiatal Kanizsai Imrében kell tisztelnünk. Igyekeztünk, hogy az olvasót efelől meggyőzzük, remélhetőleg nem volt hiábavaló. Ha pedig mégis, úgy talán nem abbeli fáradozásunk, hogy őt egy példán a történetírói módszerek titkaiba bevezessük.

Varga Éva

SZÓTÁRÍRÓ KIRÁLYFIK

A királyfi valóságdarabokat keresett, amelyek segítségével átláthat a mesék csillogó üvegfalán.

Szavak között válogatott. A sárkányt, az óriást elvetette, a csizmahúzó kanalat, a marhalábszárpörköltet megtartotta. Az Óperenciás-tengert, az Üveghegyeket, Bab szem Jankót elvetette, a szemüvegtörő szarvasbőrt, az egyirányú utcát és a negyvennyolcas honvédeket megtartotta. Kihúzta a repülő kastélyt, kiradírozta a táltoscsikót, szemébe söpörte Tündér Ilonát, ellenben élvezettel fogadta a tőzeglápokot, a távirányító készüléket, beszéd közben előszeretettel lepte meg hallgatóságát a Veronica hederifolia (Borostyánlevelű veronika), a Sus scrofa (vaddisznó) vagy az *Oryctolagus cuniculus* (üreginyúl) szókapcsolatokkal. Rajongott a második világháborúért, szívébe fogadta a kasztrációs félelmet, bolondult a kéjgyilkosságokért. Igazi örömet érzett, amikor megismerkedett a korrupcióval, a szőnyegbombázással. Ujjongott az élve temetésért, a tarkón lövésért, élt-halt a tömegsírokért, a pedofiliáért és a prosztatarákért.

Esténként megvacsorázott a Terülj, terülj, asztalkámnál, bebújt meseszálakból szőtt takarója alá, és izgatottan várta a következő napot. Reggel bekopogott Sárkány Rózsa ajtaján, készülődjön, mert hamarosan érte jön a sárkány. Az udvaron szénát vetett a két bors ökröcske elé, az éjszakáról maradt parázssal megetette a koszos kiscsikót, aki ezen a reggelen is megrázkódott, és aranyszőrű paripává változott.

A királyfi kötelességei végeztével rohant vissza olvasmányaihoz.

Aznap jegyezte fel szótárába a vulkánkitörést, a vonatszerencsétlenséget, az interglaciálist.

Néhány hónapos tanulás után odaállt a mesék szikrázó üvegfalához: tisztul-e már a kép? Alig akarta elhinni, hogy csöppecskét sem lát túl a színes szikrázáson.

Szomorúan rózta a palota márványfolyosóit. Sárkány Rózsa ajtaja előtt mérgesen topantott, az udvaron a két bors ökröcske istállója előtt dühösen rázta az öklét, az égen elröpülő tizenkét fejű sárkányra szitokszavakat szórt, a kiscsikó paraszát szétrúgta.

Mégsem adta fel, másképp próbálkozott.

Kiforgatta a saját szavait.

Többé sohasem mondott ilyesmit, hogy: „No, királyné, kitelt a három nap!” Vagy hogy „hiszitek, nem hiszitek”. Azt sem ejtette ki a száján, hogy „mindjárt halálig szerelmes lett bele”. Helyette ilyesmiket mondott: Neander-völgyi ember, franciaországi azili kultúra, a környezetre leselkedő veszélyek. A „Heveredjen le erre a lócára!” helyett: A félsós vizek, definíció szerint, nagyon változatosak.

„Kár is volt ennek olyan nagy feneket keríteni!”, gondolta, de csak annyit mondott: Bartók Béla összes művei.

A „Hol jársz te itt, ahol a madár se jár?” fordulatra szerencsésen alkalmazta ezt a mondatot. Ám hiába volt a lövészek ébersége, 1273-ban Sopron ellenség kezére jutott.

Ha megkérdezték tőle, hogy szolgál a kedves egészsége, elfordult, és azt morogta: a havasi növények rákényszerülnek arra, hogy erőforrásaikkal helyesen gazdálkodjanak, ezért lassú növekedésűek.

Hamarosan a beszélgetés vált a palotában a legkellemetlenebb tevékenységgé. A királyfit tapintatosan, de messziről kerülték. Ő azonban szomjazta a társalgást, mindenkiket megszólított. Lenyomta a lovászt a székbe, Sárkány Rózsát maga elé állította, megfogta a csuklóját, és a társadalmi rétegek és csoportok jellemzőiről szónokolt.

A palota népe izzadt, a királyfi pedig egy szép napon büszkén lépett ismét a mesék szivárványszín szikrákat pattogtató üvegfa elé. Az üveg azonban csillogóbban, kedélyesebben szórta rá fényeit, mint valaha.

A királyfi erősen megbúsult.

Roszkedvétől ősz lett, hullani kezdtek a falevelek.

Egy meleg őszi éjjel kiült a kertbe magas támlájú szalmafonatos székébe. Kicsit elbámulta a csillagokat, aztán becsukta a szemét, és igyekezett elfelejteni mindent, ami a mesékre emlékeztette.

Feledte a kicsi kígyókirályfit, Borsszömű Jankót. Feledte a saskirályt, a levegőben függő palotát. Kétszer is feledte a hímet varró királykisasszonyt, a rózsát nevető leányt. Álomlátó fiú, Kőmorzsáló, ezüstparipa, réz körtefa, forrasztófű, tengerűtő pálca, varasbéka, az állatok nyelvén tudó juhász.

Ha a végére ér, kezdi előlről.

Nem győz betelni vele.

A királyné esténként mesélt a gyerekeinek, a szóke kislánynak és a barna kisfiúnak. Betakargatta őket, ölébe vette a fejüket, és álomhívogató hangon belefogott.

„Mire Cica megérkezett, Kutya már az asztalnál ült. Szomorúan nézte az üres tányért, és csurgott a nyála.

– Na, Kutya, megjöttem – mondta Cica, nyögve megemelte a teli szatyort, és az asztalra borította. Kicsúszott a kocsonya, kivágódott a hurka, kizúdult a só, a cukor, kihabzott a kóla, a sör, a puding és a tejföl nagyot placcsant. Cuppogott, csöpögött minden.

– Na, Kutya, zabálj! – mondta Cica, és belenyomta Kutya fejét a kocsonyába. – Hát mér nem eszel, bazd meg? – mérgelődött Cica, és mancsaival Kutya elé lapátolta a sok ételt. Kutya falatozni kezdett.

Cica tett-vett a konyhában. Mosogatott. A tányért nyomta a szivacsra, a poharakat a törlőruhára, minden eltörött.

– Ízlik? – sandított Kutyára.

– Kicsit szaftos – morgott Kutya.

Cica nyelt egyet, és levegőt vett.

– Szaftos? Azt mondd, szaftos? Hát mi vagyok én, hogy hullafáradtan megyek neked vásárolni, neked meg szaftos? Nem kell, jóvan, nem kell. Töröm én magam?

Cica odament az asztalhoz, és a földre söpörte a vacsorát.

– Nesze neked szaftos!

– Mér iszol annyit? – horkantott Kutya. – Beverek ám!

Verekedtek egy ideig, aztán betámolyogtak a szobába, leültek a tévé elé. Szép tájképek voltak a tévében. Elégedettek voltak. Szép zene is volt. Cica elaludt a karosszékeiben.

– Ne aludj, hé! – rázta Kutya kétségbeesetten. – Megyünk lefeküdni!

– Feküdjön veled az a céda anyád! – motyogta Cica, és a feje a vállára billent.

– Már megint ezt csinálod? – üvöltötte reszelős hangon Kutya.

– Mit? Mit? – nyűgösködött Cica, de a szemét már nem bírta felnyitni. Aludt, mint a tők.

– Hát dögölj meg! – köpött egyet Kutya. Még egy darabig rugdosta Cica lábát, tépedte a bajuszát, csavargatta a fülét, nyomkodta a szemét, de mikor látta, hogy minden hiába, lefeküdt, és ő is elaludt.”

A mesének vége volt. A gyerekek békésen, egyenletesen szuszogtak. Édesanyjuk megsimogatta, megpuszilgatta őket. Leoltotta a lámpát, és halkán, lábujjhegyen ki-
osont a gyerekszobából.

A király az intézőjével együtt minden hétköznap hajnalban kilovagolt, hogy szemügyre vegye és ellenőrizze birtokait.

Egy szép tavaszi napon a rózsalugasban véletlenül fölfedeztek egy tenispályát. Mit keres itt egy tenispálya, kiáltott föl a király. Fölemelte a kezét, mire a tenispálya, mint egy ködkép, szertefoszlott.

Sétáltak tovább. Fehér báránnyelűk gömbölyödtek az égen. A sárga homokkal beszórt promenádon hirtelen előtaláltak egy liftet. Mit keres itt egy lift, hökkent meg a király. Fölemelte a kezét, mire a lift eltűnt.

Fejcsóválva ballagtak tovább. Százágra sütött a nap, énekesmadarak daloltak. A virágzó hársfaalléban újukba akadt egy repülőgép-anyahajó. A király nem győzött bosszankodni, mit keres itt egy repülőgép-anyahajó, mondta, és eltüntette a hajót.

Mentek tovább. Ragyogó idő volt, mesébe illő. A muskátliágyásoknál hirtelen előtaláltak egy tehéncsordát. Mit keres itt egy tehéncsorda, sértődött meg a király, s összeráncolta a homlokát. Fölemelte a kezét, és a tehéncsorda elpárolgott.

Így ment ez. A király fölfedezett, majd eltüntetett a kerti napozónál tizenkét buszt, a zenélő kútnál egy egész menekülttábor, a fenyőfáknál három áruházat, a vadász-
háznál öt nagy lépcsős piramist.

Körüjtát befejezván a király visszatért a palotába. Reggelizőasztala megterítve várta. Sonkás szendvics volt tejeskávával és lekváros fánk. Az ablakból beragyogó nap fényében a király hirtelen valami különöset talált a felszolgált ételekben. Gyanakodva méregette a reggelit. Mit keres itt egy sonkás szendvics tejeskávával és egy lekváros fánk, kérdezte. Körbejárta az asztalt, szemügyre vette a tálcat a másik oldalról is, és egyre rosszabbnak találta a helyzetet. Végül fölemelte a kezét, mire a reggeli azon nyomban felszívódott.

A király elégedetten ment át a nappaliba, ahol gyermekei a feleségével együtt éppen képeskönyveket nézegettek. A kertből szépen sütött be a nap, a gyerekek és az asszony hosszú árnyéka a falra vetődött. A király nyugtalan lett. Mit keres itt a feleségem a gyerekekkel együtt, akik éppen képeskönyveket nézegetnek, kérdezte magától, és már sejtette is a választ. Fölemelte rubingyűrűs kezét.

Ment tovább. Miért van itt ennyi szőnyeg? Miért vannak órák? Mit csinálnak a székek? Mit keresnek itt az ablakok? Mire föl az asztal? Hogy kerül ide könyvespolc, meg mifene, piskóta alakú pamlag? Komornyikok, szobalányok, szakácsok, igazgatóhelyettesek, adatrögzítők, programszervezők, kertészek, juhászok, ácsok, cukrászok, írkok, számadók, jobbágyok?

A palota kiürült, hangosan kopogtak benne a király léptei. Nemsokára üres palota sem volt. Király sem volt.

A nap végére kinyílt az estike. Milyen szép délibábos napunk volt, sóhajtotta, és édesen illatozott.

A királyi palota akkora volt, mint egy rengeteg erdő. Aki nem vigyázott, alaposan eltévedt benne.

Havas ormú hegy lábánál állott enyhe félkörívet alkotva. A jobb szárnyból újabb szárnyak nőttek ki, a bal szárnyat emeletráépítések tarkították. Alatta egész pincerendszer húzódott a kemény gránitba vágva. Folyosók és kazamaták, boltívek és jégvermek, lengőcsapdák és cseppkövek, kőlépcsők és járhatatlanul szűk alagutak. Mintha a palota gyökérzete lenne, mély és szerteágazó volt. Nagyságra vetekedett a palota méreteivel. A király gondot fordított rá, hogy minden hónapban újabb járatokkal bővüljön a föld alatti erődítmény. Láthatatlan védelemnek nevezte el, és minden fordulójába egy-egy fegyveres katonát állított, akik tizenkét óránként váltották egymást. A pincéből langyos meleg áradt fölfelé, télen ezzel fűtötték az épületet.

A palotát egy napon kezdte benőni a dzsungel. Százötven év múlva fölfedezők találtak rá az őserdő mélyén, amely akkor már békében és harmóniában élt a természettel, és olyan szép volt, mint egy pálmaház. A felfedezők megkapargatták a falakat, és kőzetmintákat vettek. Lerajzolták, lefényképezték a töredezett ablakcirádákat, a leomlott oszlopok maradványait. Kis szobrokat ástak elő a laza talajból, tudományos módszerekkel megállapították az épület korát, építészeti stílusát, szakcikkeket írtak, hangszalagokat küldtek a rádióknak. Amikor megérkezett a monszun, szedték a sátorfájukat, és elmentek. Akkor előjött a királyfi a legbelső szobából, bosszúsan ingatta a fejét. Nem szeretném, ha ez még egyszer előfordulna, mondta szemrehányóan. A kapitány összecsapta a bokáját, igenis, rezgett a bajusza, és elvezette a testőrséget. A királyfi még utasította a szakácsokat, hogy ma zsírszegény vacsorát tálaljanak, mivelhogy fáj a gyomra.

A palota patkó alakot formázott, így tisztelegtek a királyi ősök emlékének, akik lóháton nyerték meg mindegyik csatájukat, nyeregben ülve kényszerítették megadásra ellenségeiket. A sok hódítással akkora országot nyertek, hogy minden családra jutott egy ménes. A ménesek vágatva rohagáltak egyik pusztától a másikig. A palota kétharmadát istállók foglalták el, a vadul toporzékoló lovak majd szétvetették az épületet. Már hétmérföldes távolságból hallani lehetett a szilaj dobogást, de az érkezők rendszerint nem hallották, mert maguk is lovakon ültek, és csak úgy döngött alattuk a föld.

A palota egy filmstúdió volt a Lóverseny utca végén. Hetente új díszlet állt benne. A műablakokba különböző tájképeket festettek, kék tengert, vörös naplementét. A falak magukba szívták a napközben elhangzott mondatokat, és este, amikor már hűvös volt, kilehelték magukból. Az éjszaka csendjében keringtek a mondatok. *Ha holnapig nem fizetek, el kell hagynom a várost. Te álltál ott tegnap a templom előtt kék kabátban, piros sállal, kis kézitáskával, kockás esernyőre támaszkodva? Érez magában annyi erőt, hogy elviselje az elhunyt látványát? Nekem ne mondja azt, hogy nem eheti meg azt a kis gombalevest a kedvemért! Nem tudok élni az önérzetem nélkül! Csomagolja be a cuccait, és holnap már nem akarom itt látni! Hogy mondjam el, mennyire imádlak? Biztosra vehetem az ajánlatát?* A királyné esténként ott járkált a kerengő mondatok között, és jólesően inhalált belőlük. Máris javult a közérzete, és másnap a felszedett mondatokkal fizetett a boltban. Általában szívesen fogadták.

A palotának huszonnégy tornya volt, ezek mindegyikét ki-be lehetett tolni, akár a csiga szarvait. A mennyezetről olajos vasláncok, erős fogantyúk lógtak le, a falakból fogaskerekek, csapágyak, vasalatok nőttek. Lépcsők helyett létrákat vagy rudakat használtak. A király irányította és működtette a gépezetet. Reggel hat órakor nyitott ingében fürgén lemászott a létrákon, belekapaszkodott valamelyik fogantyúba, és harsányan felkiáltott: ötös, tizenégyes, be, kettes, huszonthármas, ki! Lassan nyíltak és csukódtak a láthatatlan tetők, surrogva csúsztak helyeikre a tornyok. A király gyorsan fölszaladt a tetőre, szeme fölé emelte a kezét, és végignézett a tornyokon. Összedörzsölte a tenyerét, visszacsúszott a gépterembe, és újabb parancsokat adott. Hetes, tizenkettes, be, kilences, tizennyolcas, ki! A palota falai lágyan remegtek. Ha öt torony vagy annak többszöröse volt fenn, akkor még egyet melléjük kellett emelni. Ha háromnak valamelyik hányadosa volt kint, akkor egyet feltétlenül vissza kellett vonni. Emelkedő számsorrendet követtek, a húszast sohasem húzhatták be előbb, mint a tizenkilencet. A páros és a páratlan számok felváltva követték egymást, kilenc toronyból mindig négyzetgyököt kellett vonni, a tizenhatost ismeretlen számnak tekintették, amelyet a rendelkezésre álló adatokból kellett kiszámolni. Így navigált, irányított a szigorú szabályoknak megfelelően a király. Azonban soha nem húzhatták be vagy tolhatták ki egyszerre az összes tornyot. Erre törvény volt.

Helyhiány miatt a palotába költöztették a fiúgimnáziumot. Reggel fél nyolckor özönleni kezdtek a fiúk a palota márványlépcsőjén, csapkodták az osztálytermek ajtaját, a folyosó végén felváltva lesték a tanárt. A szünetekben lemorzsázták a szőnyegeket, a mosdóban dohányoztak, a falra akasztott képeket leköpöcsövezték. Ebédidőben a menzán ecetet öntöttek a vizeskancsóba, összekeverték a sót a pirospaprikával, kenyérdarabokkal dobálózta. A délutáni foglalkozásokon összefirkálták a padokat, a falakat, káromkodva kiabáltak, letördelték a fogasokat. Délután négy órakor kiürült a palota, a takarítók összeszedték a szemetet, az ajtókat visszaakasztották a helyükre, és másnap minden ugyanúgy folytatódott tovább. De esténként finom szalonzene szólt, hosszú glaszékesztyűkben táncolt a palota népe, diszkrétan emelték meg a pezsgőspoharakat, és elegendő tapsoltak, amikor behozták a másfél méter magas tortákat.

Hirtelen mindenkinek akadt valami dolga a palotában, és Rózsika egyedül maradt. A porkoló elment lándzsát hegyezni, a király moziba vitte a gyerekeket, a szobalány a kutyákat és a macskákat sétáltatta, a szakács elugrott sóért, a tanácsos átszaladt egy

pofa sörre a Sárga Rigóba, mindenki úgy eltűnt, hogy máris a feledés sötét árnyéka vetődött rá.

A palota üres maradt, kongott a folyosó, a kincseskamrában senki nem számolta a kincseket, a könyvtárszobában senki sem olvasott, a fegyverszobában senki nem zörgette a fegyvereket, a ruhatárban porosodtak a ruhák, a konyhában elültek a szagok, és olyan csend volt, hogy a távoli harangzúgás ott kaparászott az ablakokon.

Rózsika végigment az üres palotán. Kinyitogatta az ajtókat, és belehallgatott a szobák sokféle csendjébe. Az egyiktől megijedt, a másikra bölintott, a harmadikat boldogan itta magába. Végül fogta a csendeket, összehajtogatta és beletette őket a zsebébe.

Zajosan nekilódult, átment a nappaliba, felemelte a telefonkagylót, és találmra tárcsázott egy számot.

Kedves uram, van önnek lila zakója? Mi? Lila zakóm? Igen. Felmérések szerint a nőknek az a véleményük, hogy az igazi férfiak nem nélkülözhetik a lila zakót. Persze, tudom én azt.

Rózsika hallotta a telefonban a zaklatott kutatás zörejeit, szekrénynyikorgást, előrángatott ruhák lebegését, hasra esést a szőnyeg sarkában, végül a diadalittas kiabálást a telefonban. Van, van lila zakóm! Úgy? Nagyszerű, akkor egye meg! Mit? Hogy egye...? Pontosan, jól hallotta. Egye meg. Jó étvágyat hozzá.

Rózsika lecsapta a kagylót, és kiszakadt belőle a visszafojtott nevetés. Hétrét görnyedt a kacagástól, és szaladt egyet a palotában. Csak akkor fogta vissza magát, amikor a palotában található számos tükör valamelyike elé érkezett. Akkor lecsendesedett, kihúzta magát, és illedelmesen ásított egyet.

Visszament a telefonhoz.

Halló, édes uram, én vagyok minden vágyad, kívánságaid legszebb tartománya. Ki beszél? Talán nem engem vártál, nem engemet idéztél hosszú, reménytelen éjszakákon át? Na de... Itt vagyok, eljöttem hozzád. Tégy velem, amit akarsz. Hát éppen... Hallgasd végig, ami számodra adatott. Két nagy mellem keményen remeg, mint a jól felvert tejszínhab. Csak simogasd meg bátran. Ó, összecszik a térdem, ha rád gondolok.

A túloldalón a telefon hörgött, vacogott, végül hatalmas csörömpöléssel a földre zuhant. Rózsika a térdét csapkodta örömeiben. Lefeküdt a szőnyegre, beletekerte magát, kínos vágyában szétharapta az ajkát. Mikor összeszedte magát, ismét fölemelte a telefont.

Halló, kedves uram, maga nyert hatmilliót. Én? Pontosan maga. Meg is fogja kapni, ha elhoz holnap reggel a kezében egy varasbékát. Na, épp egy varasbéka, cseszd meg. De hatmillió! Gondolja meg. Jóvan, akkor holnap reggel. És hova vigyem? Ahóvá akarja, a béka a lényeg. Ezt csak érti? Fogjuk rá...

Rózsika csaknem lerántotta a telefont a nagy kacagástól. Bakkecskeszökellésekkel ugrándozott a lépcsőkön. A tükrök előtt elcsendesedett, megszélidült, magába szállt, gondolkodóba esett. Aztán csak tovább randalfrozott, a zongora tetején táncot járt.

Megjött a király a gyerekekkel.

– Drágám! – sikoltotta Rózsika, és a király nagy, erős vállához simult.

– Angyalkáim! – simogatta meg a gyerekek fejét. – Annyira hiányoztatok!

És szépen kiengedte a csendeket a zsebéből.

A palotába minden reggel jött egy zongorista. Kopott fekete kabátja volt, hosszú, lobogó haja, két nagy csontos keze, látszott rajta, hogy a világon semmi mása nincs, csak a zongoratudása.

Rohanást érkezett, célegyenesen tört a zeneterem felé, a lépcsőfokok alig bírták magukat cipőtalpa alá adni, a folyosó márványlapjai egyetlen lépésétől kopásnak indultak. Iszkolt a zongorista. A zeneszobában aztán mint égő ruhát, kapkodva dobta le magáról a kabátját, elhajította a táskáját, lerúgta félretaposott sarkú cipőjét, felgyűrte inge ujját, és türelmetlenül a zongora elé vetette magát. Kizárólag bravúrdarabokat játszott, etűdöket, prélude-öket, versenyműveket, indulókat. Két nagy fehér keze követhetetlen tempóban mozgott. Zengett a palota, remegtek a falak. Annyi szenvedély volt a játékában, hogy a palotában mindenki oda volt láncolva ehhez a szenvedélyhez. Ilyenkor nem főztek, nem takarítottak, nem beszélgettek, mint máglyán izzottak a zene gyors lobogású tüzeiben.

Reggel hét és fél kilenc között semmi más nem történt a palotában, csak ez a zongorázás. Fél kilenckor a zongorista verejtékben úszó arccal, kimerülten engedte el a billentyűket, nyomában üde csend tört föl. Mint egy öregember vakarózott össze, felhúzta a cipőjét, remegő ujjakkal befűzte, fölvette a fekete kabátot, maga után vonszolta a táskáját, és szédelegve, támolmogva elment.

Megindult az élet a palotában. Törték a diót, porolgatták a vitrint, csutakolták a lovakat az istállóban. A király is lassanként magához tért. Körbejárta a palotát, mindenhova benézett, és magyarázott az embereknek. Ugye most már tudjátok, hogy mi az élet? Értitek, hogy mi végre vagyunk a földön? Most már tudjátok, hogyan kell serénykedni, egyik jó cselekedetet a másik után véghezvinni? Belátjátok már, hogy nincs másik út, csak az erény, ami egyedül képes a boldogságra és az üdvösségre vezetni benneteket? Megkaptátok az alapozást a mai napra is.

A palota népe szóltanul bólogatott, és csak törték a diót, tisztogatták a kilincseket, s jóféle moslékkal etették a kövérségtől alélt disznókat.

A palota tele volt csokoládédarabkával. A lépcsőfordulóknál dió és mandula volt, ritkábban mogyoró. A marcipángolyók az ablakokat díszítették. A fal mentén körös-körül tejszínhabcsikok futottak, a barna szirupos grillázs az erkélykorlátokra tapadt. Ostyalapok fedték be a tornyokat, a padláson tejberizskupacok remegtek. Ha a királynénak kedve volt, és még talált valamennyit a zacskó alján, akkor egy kis mazsolát is szórt a cukormázás tetőkre.

A palota öreg volt és ronda. Lapos volt a fenéke, a hasa nagy, lógott a tokája, csámcsogva evett, és szürcsölve ivott. Társaságban kínosan hahotázott a legbutább viccen is. Nagyothallott, ezért kiabálva beszélt, és nem figyelt oda másokra. Ha megtetszett neki valaki, akkor melléje tolakodott, hurkás ujjáival simogatni kezdte a karját, a fülébe súgta, hogy minden éjjel érte imádkozik, földig alázkodott előtte, de ha végül is megkapta a szeretett személyt, elég gyakran, attól kezdve cigarettafüstöt fújt rá, megszégyenítette mások előtt, elverte a koztprénzt, és kilógatta a gyerekeket az ablakon. Ha ezek után elhagyta őt a párja, akkor dragonosok élén üldözni kezdte, és amikor utolérte, lelőtte, mint egy kutyát. A körmei kékek voltak, a szempillái szürkék és csomósak, lóhúst evett ebédre, és bilibe végezte a dolgát, amit a cselédeknek kellett kiönteni. Ha meglátott egy koldust az ablak előtt, akkor fölhívatta, elbeszélgetett vele, megígérte neki, hogy a kincseskamrába vezeteti, de a martalócok a várborjónba vitték, és kivágott szívét felszúrták a torony tetejére. Amikor a hosszú életű, bűnös palotát eltemették, senki sem siratta, az ország pedig pártviszálykodások közepette darabokra hullott.

A palota este hatig volt nyitva. Addig lehetett benne jönni-menni, teát inni, ügyeket intézni, nevelőnővel társalogni, az erkélyen merengni, tollaslabdázni az udvaron. Hat órákor azonban jött a nyugdíjas éjszakai portás, mindenkit hazazavart, bezárta az ajtókat, ablakokat, bereteszelte a nagy kaput, kiakasztotta rá a táblát: zárva. Beült kis kuckójába, a villanyrezsón megmelegítette a vacsoráját, bekapcsolta a tévéjét, és ha már elunta a műsort, elővette a szexújságokat, azokat nézegette éjfélig. Akkor elálmosodott, kockás takarójába bújt, és aludt hajnalig. Hajnalban megjöttek a palota lakói, és türelmesen várták a nyitást. Hát itt vagytok, szarháziak, morogta magában a portás, kicsoszogott, és beengedte őket. Fogta a cókókját, hazaballagott. Este hatig megint lehetett nevetgélni, virágot szedni a kertben, fuvolaleckét venni, balettozni, három dobókockával ki nevet a végéig játszani és verseket írni a könyvtárszobában.

A palota egy kő volt az út közepén, mindenki elbotlott benne.

A palota akkora, mint a szempillám hegye. Egy poharat szoktak rá tenni, hogy el ne fújja a szél.

Kálnay Adél

MESÉK, MESÉK, MESÉK

Mire Ilka annyira felgyógyult, hogy megengedtek neki egy rövid látogatást a szomszédban, addigra bizony már hűvösen fújtak a szelek. Korán megjött az ősz az idén, mondta Varga néni, aztán úgy nyitotta ki az istállót, mintha attól félne, hogy a korán jött szél felkapja s elrepíti Rozált. Ilka boldogan futott Rozálhoz, simogatta, dörzsölte az oldalát, szelíden tolt a jászol felé. A tehén szinte azonnal megroggyantotta lábát, s elhevert a szalmában. Nézd már, csapta össze a kezét Varga néni, hogy emlékszik, hogy tudja, mit akarsz tőle, még ilyet! Ilka leült a szalmára, ráborult Rozál bendőjére, s onnan nézte, hogy tesz-vesz Varga néni a sarokban. Pokrócokat, régi ruhákat, rongyokat vett elő, nézegette őket, forgatta, talán, hogy melyik kidobásra való, azt fűrészte, de végül mindet visszarakta ugyanoda. Közben szokása szerint egyfolytában beszélt. Ilyen okos állat ez, úgyhogy egy biztos, magától nem ment el sehová, se el nem tévedt, valami más van ebben. Nem mondanám, hogy az öreg Burónál volt, mert van, aki azt mondja, aztán tudom, van a rovásán az öregnek bőven, de lopni azért csak nem lopott, főleg nem tehenet, azért a szomszédság is csak számít, szóval nem tudom, nem tudom. Még olájok se voltak erre már jó régen. Ilka gyomra összerándult. Az oláh cigányoktól nagyon félt, azt beszélték, hogy gyerekeket rabolnak, egyszer neki egy ilyen cigányasszony a piacon elkapta a karját, valamit mondott érthetetlen nyelven, s úgy nevetett rá, ahogy csak a boszorkányok nevethetnek. Hagyja békén a gyereket, kiabált rá anyu, s a cigányasszony elengedte Ilkát, aztán csípőre tett kézzel, szétterpesztett lábbal még sokáig nézett utánuk, s folyton nevetve mondta a magáét. Ilka futtában hátra-hátranézett, s furcsa módon, noha már a piac másik végén jártak, még mindig lát-

ta azt az asszonyt, mintha a távolsággal egyre nőtt volna ő is, s a hangját is tisztán hallotta, rekedt, durva hangját, gúnyos nevetését. Jól van már, mondta anyu, nem kell félni, de Ilka tudta, hogy anyu ugyanúgy fél, magát is biztatja, amikor ezt mondja. Ettől kezdve gyakran érezte, hogy valaki van a háta mögött, s nézi őt. Ne forgolódj már annyit, szóltak rá séta közben, mit nézel folyton hátra, s persze nem árulhatta el, hogy ellenőrzi az utcát, mert az után a piaci eset után már soha többé nem érezheti magát gyanútlan biztonságban. Félelméről egyszer beszélt Mamókának, de ő azt mondta, nincs azokkal az oláh cigányokkal semmi baj, csak ócska ruhát, ezt-azt kunyerálnak. Nem kell azoknak gyerek, van nekik éppen elég, nevette ki a félelmét. Varga néni már nem így gondolkodott, rengeteg történetet tudott, az igaz, még az ő gyerekkorából, olyan történeteket, ahol különös emberek járnak-kelnek a világban, mindegyiknek van valami titok az életében, s időnként ijesztő dolgokat csinálnak. Varga néni a legváratlanabb pillanatokban kezdett mesélni, hol egy szakajtóról, hol egy ajtónyikordulásról jutott eszébe valami. Hosszú monológjait talán csak Ilka hallgatta szó nélkül végig, mindenki más elmenekült a szózuhatag elől. Néha azt sem tudom, már hová bújjak, szokta mondani Mamóka, hogy ne lásson meg Vargáné asszony a kertben, mert akkor elkezd, és egyszerűen nincs vége a beszédének. De még milyen botra beszél, csatlakozott anyu, elkezd az urával vagy a fiával, aztán egyszerre már valahol a múltban jár, valami Mancsi nenéről beszél, aki kiásott valami kincset a földből... nem tudom követni. Egyedül Ilka itta minden szavát, neki nem okozott semmi nehézséget ide-oda ugrálni az időben, Mancsi nenéket, Terusokat, Pityu bátyákat látni, akikkel furcsa dolgok történtek hajdanán. Ezek az emberek aztán járkáltak Ilka fejében, némelyik kövér volt, némelyik sovány, a férfiaknak mind olyan nagy pödrött bajuszuk volt, mint valamelyik régi Vargának, akit az egyetlen képen látott az öreg Varga bácsi szobájában az ágya fölött a falon. Az asszonyok meg mind olyan szeplősek és világoskék szeműek voltak, mint Varga néni, és nagyon tudtak beszélni. Egy kimondhatatlan nevű faluban laktak mindnyájan, ami olyan messze volt, ahol már egészen magas hegyek vannak. Azt hittem, vakondtúrások ezek, mutatott Varga néni a dombokra, amikor azt mesélte, hogyan kerültek ide, a mi hegyeink után eléggé visszahökkenem, de aztán úgy voltam vele, ha már idekeveredtünk, maradjunk. És Ilka látta, ahogy tétován, ide-oda libbenve, akárha szél fújná őket, felkerekedik a Varga család, egy egész nagy csapat ember, mennek-mendegélnek, mint a mesében, átlépnek a határon, ott ki van írva, hogy Magyarország, ennek annyira megöriülnek, hogy összeölelkeznek, így mondta Varga néni is, ott álltunk megint Magyarországon, megöleltük egymást, és sírtunk, aztán, látta Ilka, egyre kevesebben lesznek, ki itt, ki amott telepedik le, végül már csak Varga néniék vándorolnak. Még jó, hogy észbe kaptunk, azt mondja az uram, lassítsunk már, mert a végén kimegyünk az országból, a fenébe, mérgelődött erre a papa is, hogy ilyen kicsi lett egyszerre, mert legénykorában ugye másként voltak még a dolgok. No, a papát is könnyű volt elképzelni legénykorában, mert ő pontosan olyan lehetett, mint az unokája, annyira hasonlított egymásra a három Varga. Mintha egyugyanazon ember volnának, csak más életkorban, mondta Mamóka, és tényleg, ha néha egymás mellé kerültek, elképesztő volt a hasonlóság. Persze a papa már öreg volt, Ilka szerint nagyon öreg, rengeteg haja, sűrű szemöldöke, pödrött bajusza hófehér, szemével állandóan hunyorgott, az újságot meg tartani kellett neki, úgy olvasott. Olyan makacs ember a papa, ha ő azt mondja, nem csináltat szemüveget, akkor hiába könyörgünk neki, sopánkodott Varga néni, de azért képes volt egy óráig is tartani az újságot, és szó nélkül tűrte apósa szidalmait. Ne rázogassad már azt a papírt, messzebb tartsad, nem

hallod, na, fordítsad, mert itt semmit nem írnak, ilyeneket mondott, meg hümmögött, ciccegett a betűkre, Ilka ezt annyira viccesnek találta, hogy a markába kuncogott titokban. Hangosan nem mert, mert kicsit félt ettől a hatalmas tenyerű, hajlott hátú óriástól. Varga néni mellett különösen nagyok látszott, de még ha a fia és az unokája ott állt mellette, akkor is ő volt a nagyobb. Ilka, ha a Jóistenről gondolkozott, valami ilyenforma bácsit látott az égben egy aranytrónuson. Egyszer meg is kérdezte nagyanyját, hogy hasonlít-e a Jóisten az öreg Varga papára, de Mamóka összecsapta a kezét, s az égre nézett. Hogyan hasonlítana, ingatta a fejét, csak nem gondolod, hogy a Jóisten jobbra-balra köpköd attól a bűdös bagótól, pálinkát iszik, vagy hogy mond olyan cifra szavakat, mint amiket az öreg, és amiket neked nem is volna szabad meghallani! És hiába, amikor Ilka legközelebb megint a Jóistenre gondolt, ismét Varga papát formázta a kép. A papa ma nem volt jól, hallotta meg Ilka újból Varga néni hangját, amikor a pálinkáját sem kéri, ott már baj van, azt mondja, olyan furcsa zsongás van a fejében, mintha méhek döngénének körülötte, meg dülöngél is ide-oda, pedig még akkor se szokott ilyet, ha eleget iszik. Mondom neki, édesapám, talán orvost kéne hívni, ha ilyen hervadtan érzi magát, de azt mondja, orvost látni se akarok, Annus is rögtön azután halt meg, hogy az orvos megvizsgálta. Én meg mondom, hogy jaj, apám, nehogy így kapcsolja már össze a dolgot, nem így függnek azok össze, de neki beszélhetek én, legyintett Varga néni bosszúsan, na menjünk, angyalom, mert sürget a dolog. Ilka feltápszkodott, megpaskolta Rozál bendőjét, leseperte a melegítőjébe akadt szalmaszálat, s ment Varga néni után. Remélte, hogy nem kell még hazamennie, hanem bemehet a házba, a konyhába, s nézelődhet egy kicsit. Ilka nagyon szeretett bemenni más lakásokba. Mindenütt másért volt jó lenni, itt például a falvédők miatt. Olvasni ugyan még nem nagyon tudott, de már kívülről tudta, melyikre mi van hímezve. A tűzhely fölött egy mosolygós, kendős menyecske fakanállal keverte az ételt egy lábasban, s a szépen hímezett írás szinte körülölelte a képet. Ki az urát szereti, jó ebédet főz neki, ez volt odaírva, és Varga néni biztos jó sokszor elolvasta, hogy olyan sok fazék volt mindig a tűzhelyen. A vizespad fölött is volt falvédő, azon két fiatal lány bő szoknyában a kútnál állt, s vizet nyújtott egy legénynek. A legény annak vizét issza, akinek a szíve tiszta, mondta az írás, s Ilka hiába próbálta kitalálni, vajon melyik lányét fogadná el a legény, mert így kívülről nem látszott, melyik lánynak tiszta a szíve, ezért ezt a falvédőt nem is szerette annyira. Amelyiket mindig a legtovább nézegette, az a lóca fölött függött a falon. Ezen is két lány látszott, de az egyik lustán hevert egy kanapén, a másik pedig térdelve súrolta a padlót. A dolgos lány mellett egy szép angyal állt, s kezét óvón a lány feje fölé tartotta. Akinél a szorgalom, afölött az oltalom, ez a szép mondat az angyal szájából kigyózott elő, és Ilka azt is látta, hogy a dolgos lány boldog, a lusta pedig ijedten néz, ami nem is csoda, mert fölötte nem állt angyal, őt bezzeg nem óvta senki. Ilka aggodalommal gondolt arra, vajon ő elég szorgos-e, mert szerette volna, ha őt is oltalmazza egy szép angyal, nem ilyen hímezett persze, hanem éppolyan, amilyen Varga néni tiszta szobájában van. Ott két kisgyerek megy át egy patak keskeny hídján, látszik a képen, hogy vihar közeledik, veszélyben vannak a gyerekek az erdős, elhagyatott vidéken, mégsem kell félniük, mert ott áll mögöttük egy gyönyörű angyal biztató mosolygással. Sajnos ebbe a szobába csak igen ritkán lehetett bemenni, pedig ott volt a legtöbb látnivaló. Két magas támlájú ágyon párnák, dunyhák, leterítve fényes, rózsaszín ágyterítővel, amelyről selymes rojtok lógtak a földig. A barna, nagy ruhásszekrények ajtaja picit mindig nyitva állt. Ne zárd be teljesen, aranyom, mert megdohosodik a ruha, kérte Varga néni, ha együtt voltak a szobában. A háromrészes tük-

rös szekrénykén apró horgolt terítőék, mindegyiken egy-egy porcelánfigura, balett-táncosnő, kislány libával, puskát vivő nyuszi vadászruhában, térdelő őzike. A tálalószekrényben ólomkristály tálak, poharak, alul harminckét személyes étkezés, amit utoljára a fiuk keresztelőjén használtak, de időnként, amikor Ilka ott volt, együtt kivették s óvatosan megtöröltették őket. Milyen kár, hogy nincs lányom, mondogatta ilyenkor Varga néni, s általában el is sírta magát. Ilka nem szólt semmit, tudta már, hogy Varga néninek háromévesen meghalt a kislánya, aki a segítője, kis cselédkéje lett volna, szemé fénye, akit abba a csúnya betegségbe kellett elveszíteni, amelyből Ilka éppen az imént lábolt ki szerencsésen. Most azonban csukva volt a tiszta szoba ajtaja, s ahogy beléptek a konyhába, nem az édeskés-fanyar levendulaillatot érezte meg, ami a tiszta szobából szokott kiszökni az ajtó résein, hanem valami nagyon rossz, oda nem illő szag csapta meg az orrát. Varga néni beleszagolt a levegőbe, és azonnal a papa szobájába szaladt. Ūristen, édesapám, kiáltotta, aztán csak jajgatott. Ilka az ajtóban állt, és látta, hogy a papa a földön fekszik, alig hallhatóan nyöszörög valamit, s a nadrágján átüt egy sötét folt. Kerítsd elő az uramat, kiáltott Ilkának Varga néni, Kispapéknál csinálja az őszi szántást. Mondjad, hogy jöjjön gyorsan, mert az apját megütötte a guta, jaj, édes Istenem, jajj, jajj, jajgatott, s próbálta valamire húzni a tehetetlen testet. Ilka rémülten hátrált kifelé, hirtelen minden, ami biztonságos, meghitt volt, inogni kezdett, a konyhakő is megolvadt a lába alatt, s úgy érezte, ha nem siet, nem is lesz képes többé elmenni. Ahogy kiért az ajtón, hatalmasakat kellett lélegeznie, szíve a fülében dobolt a rémülettől. Futott fel Kispapék földjéhez, s bár csupán négyháznnyira volt, kifutott, mire odaért. Varga bácsi éppen a föld túlsó végén járt, háttal neki, dombnak fel erősen nyomta az ekét, s csak hangfoszlányait hozta a szél, ahogy a lovát biztatta. Ilka ott toporgott a barázdában, nem tudta, menjen-e utána a nedves, fekete szántáson bukácsolva, vagy várja meg, amíg visszaér. Ugyanazt a kétségbeesést érezte, mint amikor Ferikét kellett volna kimenteni az öreg Buro udvarából. Neki kéne tenni valamit, amihez kicsi és erőtlén. Aztán eszébe jutott Varga néni, ahogy ott jajveszékel az öreg papa fölött, aki most eltorzult arccal nyög, és hiába próbál, nem tud megmozdulni sem, csak a sötét folt lesz egyre nagyobb a nadrágján, s a bűdösség a szobában, és erejét összeszedve megindult a nedves göröngyök között, botladozva, csúszkálva, s közben torkaszakadtából kiabált. Mikor Varga bácsi nagy nehezen megértette, mit kiabál Ilka, megfordult a lóval, és az ekét kiemelte a földből. Na, menj, mondta a lónak, menj, mert apám beteg. Ilka tudta, hogy Karcsi, mert így hívták a gazdája után, érti, mit mondanak neki, persze hogy értette, hiszen rögtön gyorsabban is kezdett menni, ő is szeretete az öreg papát. A földön fekszik, az asszony bent van nála, mondott valamit, ilyeneket kérdezett Varga bácsi, Ilka meg ott loholt mellette, és igennel, nimmal válaszolt. Amikor a házhoz értek, már nyitva volt ajtó, ablak, Varga néni az udvaron egy nagy lavórba áztatta be a papa nadrágját. Ne gyere most be, angyalom, szólt Ilkára, menjél most már haza, úgyse tudnál segíteni. Te Jóisten, szörnyülködött Mamóka otthon, az a szép derék ember, hiába no, öreg már, a fák is eldőlnek egyszer. Nemsokára hallották, hogy Varga bácsi motorja elzúgott a ház előtt. Orvosért megy, biztos, lesett ki Mamóka az ablakon, pedig ha gutaütés, akkor jobb lett volna már, ha rögtön elmegy szegény. Ilka nem értette, miért lenne az jobb, de amikor meglátta, hogyan etetik szegény papát, hogyan folyik ki az étel a szájából, amikor látta a nagy rózsaszín gumilepedőt, amely mindig ott volt az ágyon a lepedő alatt, amikor hallotta a teljesen érthetetlen hangokat, amiket a papa időnként elnyöszörgött, és érezte azt a furcsa, rossz szagot, ami állandóan ott terjengett a lakásban, hiába mosott és szellőztetett annyit Varga né-

ni, akkor már tudta, mit jelentettek Mamóka szavai. Bekakál, bepisál szegény, panaszkodott Varga néni mindenkinek, borzasztó, hogy ez a derék ember, aki soha nem volt beteg, így legyen. Gondolhatják, hogy milyen lelki fájdalom ez neki, aztán ki tudja, mikor lesz vége, holnap vagy tíz év múlva. Én már csak arra kérem a Jóistent, szólítsa magához, ne szenvedjen, mert olyan volt ő nekem, mint az apám. Voltam úgy tizenégy, amióta ő figyelt rám, mert elárvultam korán, hát nem miattam, mert én elgondoznám akármeddig, de őmiatta kéne, hogy segítsen az ég. Ilka mélységesen átérezte Varga néni minden szavát, sajnálta nagyon az öreg papát, ugyanakkor valami különös kíváncsiság is hajtotta, hogy ott forgolódjon s, ha csak lehet, nézelődjön a beteg ember körül. Leginkább azt akarta látni, milyen az arca, hallani akarta azt a természetellenes hangot, nézni az egész borzalmat, fogalma sem volt, miért. Minek jár ez a gyerek most annyit a szomszédba, amikor ott az a nagybeteg ember, sopánkodott anya, és apa is azt mondta, nem kell neked ott bámészkodni, nem illik az. Ilka azonban mint ha nem is hallotta volna, konok elszántsággal toppant be naponta többször, segített is, amit tudott, vagy csupán üldögélt a kályha mellett, hallgatta Varga néni vég nélküli monológjait, és szemét le nem vette a papáról. Muszáj őt néznie, mesélte Ferikének, valamiért muszáj, de nem tudom, miért. Olyan furcsa, olyan más, mint amíg jól volt, szörnyű... ijesztő... én nem láttam még ilyet. Én már láttam, felelte röviden Ferike, mert meg volt egy kissé sértődve, hogy Ilka elhanyagolja őt a bámészkodás kedvéért. Láttam ilyet, meg még halottat is láttam, mi van abban, vállat vont, és indult is lefelé. Remélte, hogy Ilka utánaszól és visszahívja, úgy is ment, arra számítva, hogy bármikor megfordulhasson, már tervezgette, mit fog mondani, de hiába várt. A völgy aljánál hirtelen megfordult, de Ilka nem állt ott az úton utánabámulva, mint ahogy azt elképzelte. A fene, a fene, mondta, és rugdosni kezdte az eléje kerülő köveket. Panaszkodott Margit néni a boltban, hogy nem játszol mostanában az unokájával, mondta egyik nap Mamóka, mi az, összevesztetek? Margit néninek hívta Ferike nagyanyját, egyedül őt szólította a keresztnevéen, ezzel is jelezte, hogy csak őt tartja egyenrangúnak. Ők is a Felvidékről jöttek, ha kicsit arrábról is, az apja tisztviselő volt a bíróságon, mesélte büszkén Mamóka, jó nevelést kapott, olyat is ad tovább. No persze, azért egy fiúval másként kell bánni, ott elcsattanhat néhány pofon, folytatta, mert tudta, mire gondol Ilka, az én Janómat is hányszor el kellett kapni. Na Ilka mindenesetre külön véleményel volt Margit néniről, kicsit félt tőle, olyan szigorúan nézett, olyan egyenes derékkel járt-kelt, vállán mindig ott volt valamelyik horgolt vállkendője, elképzelni nem tudta, hogyan lehet úgy dolgozni. Ha néha elmentek hozzájuk, Ilka csak feszengett a széken, kimerítette, hogy annyira illedelmesen kell viselkedni, enni kis harapásokkal a szekrényszagú száraz süteményt, ami apró morzsákra hullott szét a harapástól, nem harangozni a lábával, s egyáltalán semmit nem csinálni, csak a végtele-nül unalmas beszédet hallgatni. Miért, faggatta Mamóka, ha Ilka kijelentette, hogy nem akar menni, miért, te szereted, ha mesélnek az emberek. Igen, de ő nem érdekesen mesél, válaszolt Ilka, aztán Ferike kedvéért végül mindig elkísérte nagyanyját. Ette a süteményt, itta a vízízű szörpöt, s csak olykor nézett Ferikére, de rögtön el is kapta róla a szemét, mert az olyan pofákat vágott, hogy ha tovább nézi, elneveti magát. Még a levegőt is másként vette a sötét képekkel teleaggatott szobában. Mennyivel jobb volt Varga néninél a sámlin ülni és egy nagy karéj, pirospaprikával megszórt zsíros kenyeret enni. Ott nem kellett vigyázni semmire, ha leesett a morzsa, az sem volt baj, ha kalimpált a lábával, az sem. Szabályok nélkül, csak úgy is lehetett lenni, s mégsem dőlt össze a világ. Még így is, hogy ott feküdt a papa a szobában, a házból nem tűnt el az a

különös hangulat, ami mindig annyira megragadta Ilkát. Gyakran gondolkozott azon, hogyha más családba születik, akkor egy egészen más életet kellene élnie, talán éppen ilyet, mint Varga néniéknél van, s akkor ő átjárna a szomszédba, mondjuk éppen Mamókáékhoz, az milyen lenne vajon? Ám akárhogy próbálta elképzelni, milyen lenne másnak lenni, képtelen volt rá. Senki nem tudja, milyen érzés másik embernek lenni, mondta Ferike, az biztos, hogy az öreg Vargának nem lennék a helyében, nagymamám azt mondta, már nincs sok neki hátra. Azt honnan lehet tudni, kérdezte Ilka, ki tudja azt megmondani? Azt nem tudom, vont vállat Ferike, tudják ezt, akik értenek hozzá. Nagymamám annyi haldoklót látott a háborúban, azt mondja, neki van szeme az ilyesmire. Valóban, ahogy teltek a napok, Varga bácsi állapota egyre romlott. Volt úgy, hogy egész nap csak aludt, napokig szinte semmit nem evett. Hiába főzöm neki a legkedvesebb ennivalóját, csak kifordul a szájából, panaszkodott Varga néni, az orvos könnyen van, hetente egyszer ránéz, megméri a vérnyomását, aztán hümmöget, és elmegy. Az uram is azt hiszi, abból áll a törődés, hogy odaáll reggel meg este az apja ágyához, és azt mondja, jó reggelt meg jó éjszakát, édesapám. No igen, bólogatott erre Mamóka, de hát tudjuk, hogy az ápolás az asszonyok dolga, a férfiember nem tud mit kezdeni a bajjal. Este pedig azt mondta anyának, hogy szegény Vargáné asszonymak ugyan kijutott a gondokból, és még most is csak teherre teher jön. Nem volt elég az a sok nyomorúság fiatalkorában, most is minden rászakad. Ilka csak hallgatta Mamókát, és arra gondolt, ő nem lát semmit Varga néni nagy nyomorúságából. Talán azért, mert ha nem beszélt munka közben, akkor énekelt, idegen hullámszerű dalokat, szomorúakat meg vidámakat, néha egész történeteket mondott el dalban, máskor illegette is magát mosás vagy főzés közben a dalra. Te is szeretsz dalolni, ugye, angyalom, mondta Ilkának, jó is az, sok bűt elvesz az embertől. Nekem apám, anyám is dalolósak voltak, amíg éltek szegények. Én ezt örököltem tőlük, meg a hosszú tűrést. El is bírtam én mindent, egyedül a kisleánykám halálát, azt nem tudtam elhordozni. Ezt már sírva mondta, aztán sokáig nem is szólt, csak szipogott, sóhajtozott. Ilka látott képet Varga néni kislányáról, a kis Zsófikáról, akinek szőke fürtös haja volt és szeplős arcocskája, és látta a kis fehér bőrcipőjét meg a rózsaszín kötött kabátkáját is, ezek ott lapultak egy bársonydobozban a levendulaillatú szekrényben, a rózsaszín szalaggal átkötött kunkori hajfürtöcskével együtt, meg az apró, gyöngyház fedelű imakönyvvel, amivel a keresztanya ajándékozta meg harmadik születésnapján, és látta a halott Zsófikáról készült képet is, ott feküdt a kis koporsóban, csipkés szélű kispárnával a feje alatt, a kis imakönyv az összekulcsolt keze között, tényleg olyan volt, mintha csak aludna. A kis imakönyvet az utolsó pillanatban csak kivettem a kezéből, mesélte Varga néni, gondoltam, nem kell neki már az ott, ahová ő megy, nekem meg legalább lesz emlékem róla. Meg az igazság az, hogy titokban csókolgattam ezt a könyvecskét, amit halála előtt a kis kezével markolászott, abban reménykedtem, hogy így elkapom azt a halálos betegséget, és utána megyek hamar. Azután is mindig, ha betegség volt vagy háború, én csak örültem titokban, hogy mindjárt végem van. Ezt Ilka teljesen természetesen tartotta. Nem értette Mamókát, miért háborodott föl, amikor elmesélte neki, mennyire szerette Varga néni a kislányát. Nem kell megengedni, hogy átjárjon, mondta anyáéknak, úgysí olyan képzelődős meg érzékeny, egyéb se kell, csak hogy ilyeneket halljon. Anyuék bólogtak, de aztán nem tettek semmit, mert nem tudtak Ilkának parancsolni, s aztán be is tartatni vele, ehhez sem anyunak, sem apunak nem volt sem kedve, sem ereje. Jól van, én nem bánom, a ti gyereketek, mondta végül sértődötten Mamóka. Leginkább azért volt megbántva, mert ugyan rá volt bízva Ilka nevelése,

mégis, amikor valami szigorú intézkedést hozott a gyerek érdekében, a lánya vagy a veje mindig közbelépett. Ahhoz bezzeg nincs idejük, hogy foglalkozzanak a gyerekükkel, morgolódtott magában, de beleszólni azt tudnak. Mamóka még a régi világnak az embere, mondta apu, nem lehet minden örökké ugyanúgy. Most új szelek fújnak. Azok hát, új szelek, de elég büdös szelek, mondta Mamóka, és legyintett a veje felé, ilyen büdös szélbe én nem fognam a vitorlát, annyi szent. Jaj, anyuka, mondta anyu is, ehhez már nem tetszik érteni, ami itt ma folyik. Nem, hál' istennek, ne is akarjátok, hogy értsek. Ilka ilyenkor vagy befutott a szobába, és befogta a fülét, ne is hallja, hogy akiket szeret, vitatkoznak, vagy óvatosan kisurrant az ajtón, s futott Vargáékhoz. Fogalma sem volt, miről beszélnek anyuék, de azt érezte, hogy nemcsak róla, s azt is érezte, hogy nagyanyja szigorúbb, ezért anyuékna drukkolt, ők győzzenek. Jól van, jól, zárta le a vitát végül Mamóka, tudom, hogy valahogy meg kell élni. Rajtad, Pista nem is csodálkozom, de te, fordult anyu felé, te azért gondolhatnál a családonra! Anyuék folyton vitatkoznak, panasolta Ilka Ferikének, nem tudom, miért. Nem kell velük törődni, mondta Ferike, ez nem tartozik ránk. Ilka azonban nem tudott így tenni. Ha anyáék veszekedtek, úgy érezte, veszélyben van. Nagyobb veszélyben, mint ha újból kitörne a háború vagy más szörnyűség következne be. Márpedig mostanában anyáék sokszor veszekedtek. Ilka szerette volna érteni, miről, de ismeretlen szavakat hallott, amikből nem tudott kihámozni semmit. Szeminárium, párt, osztályidegen, sorolta Ferikének azokat a szavakat, amiket előző este jól begyakorolt, hogy el ne felejtse. Mik ezek szerinted, kérdezte reménykedve. Bízott benne, hogy ha barátja a krematóriumot tudta, akkor ezeket is ismeri, de Ferike csak a vállát vonogatta. Fogalmam sincs, ismerte be végül kényszeredetten, s nem mert Ilkára nézni, nehogy meglássa a csalódást a kislány szemében. Ezek valami könyvből valók, biztos, én meg még nem tudok olvasni. Én se, mondta gyorsan Ilka, és hangjától Ferike visszanyerte magabiztosságát. Nem tudom, de majd megtudom. Bélus bátyja katona, és most itthon van. Neki tudni kell. Ilka megörült, ám pár nap múlva tanácstalanul próbálta összerakni a kapott válaszokat. A párt az olyasmi, hogy katolikus vagy református, a szeminárium olyan, mint a biblióra, az osztályidegen pedig az, aki gazdag, hozta Ferike a magyarázatot, aztán sokáig hallgattak, de egyik sem lett okosabb. Ilka Mamókát próbálta még faggatni, ám nagyanyja olyan gyorsan elhallgattatta, mintha valami nagyon illetlen dolgot kérdezett volna. Persze hogy szívesebben üldögélt Varga néniéknél, ahol minden olyan érthető volt és természetes. Az élet is meg a halál is. Gyere, mondta Varga néni az egyik napon, szedjük elő a ruhákat, amiben majd a temetésre kell menni. Azt álmotam, hogy leszakadt a függöny, az halottat jelent. Kinyitotta a nagy ruhásszekrényt, és kirakta az ágyra a fekete nadrágokat, kabátokat, megnézegette a gombokat, a gallért, kivette a zsebkézből a levendulával megtömött zsákcöskákát, majd elővette a kefét. Egy gyönyörű kastélyban voltam álmomban, mondta, az ablakok a földig értek, és valahonnan szép zene szólt. Rengeteg mindenki volt ott, csak azt nem tudtam, miért. Az emberek suttogtak, jön, jön, itt jön, szóval várunk valakire, gondoltam, és ágaszkodni kezdtem. Ahogy nézelődöm, az előtttem álló megfordul, és rám kiált, nicsak, Zsofka, te vagy az. Én meg nézem, és látom, hogy Kozenda Jóska, akivel az elemibe jártam, de ő később belefulladt a patakba, amikor volt az árvíz. Mondom neki, hogy de hát te belefulladtál a vízbe. Ő meg nevet, és azt mondja, hiszen nem tartunk még ott, még hamarabb vagyunk. És tényleg, látom magam a nagy ablaküvegben, hogy kislányformám van, mezétláb állok a pöttyös ruhámban, amit úgy szeretek. No, mondom, az jó, ha még hamarabb vagyunk, és örülök is, de akkor hirtelen eszembe jut az a sok

rossz, ami vár rám, ettől aztán nagyon megijedek, a szívem majd kiugrik a helyéből. Még feljajdulok, azt mondom, csak azt ne, erre a hatalmas függöny lehullik az ablakról, éppen ránk, de úgy, hogy teljesen belegabalyodunk. Hát erre ébredtem fel, gondold el, angyalom, ott hadakozom a dunyhával, le akarom szedni magamról, de még a szívem is éppen úgy vert, mint álmomban. Most mondd, milyen az ember agya, miket nem képes kitalálni. Erre a Kozenda Jóskára azóta se gondoltam egy pillanatig se, hogy eltemették. Hát hogy van ez? A fejét csóválta, és hümmögött. No, itt vannak a ruhák szépen, akasztotta fel a fogasokat a szekrény ajtajára. Ha kell hamarosan, legalább nem kell kapkodni. Menjünk, aranyom, nézzük meg az öreg papát. Este vacsora után Ilka már az ágyban volt, és várta, hogy Mamóka az ágya szélére üljön, s elkezdjen mesélni. Anyáék még nem voltak otthon. Megint szeminárium van, morogta Mamóka, csak butítják egymást, és azt hiszik, okosodnak. A szobában csak a kis bosnyák kályha fénye világított, pattogott benne a tűz, apró fények ugráltak a falon. Végül Mamóka elhelyezkedett Ilka lábánál. Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy kerek erdő, mindig így kezdte a mesét, Ilka már ismerte a kerek erdő minden fáját, bokrárt, kunyhóját, nagyon szerette, hogy kerek ez az erdő, el nem tudta volna képzelni, hogy másmilyen is lehet. Jó volt hallgatni a számtalanszor hallott meséket, amelyek mind a kerek erdő közepében kezdődtek, sokszor mondta magában Mamókával együtt a mondatokat, aztán lassan észrevétlenül belealudt a halk duruzsolásba. Most azonban csak éppen belekezdett Mamóka a mesébe, amikor hatalmas csattanás riasztotta meg őket. A vitrines felől jött a hang, Mamóka rögtön odasietett, és összecsapta a kezét. Te jó Isten, kiáltotta, te jó Isten! Ilka kiugrott az ágyból, és ott toporgott mezítláb a hideg padlón. A vitrinben volt egy nagy ólomkristály tál, ami olyan nehéz volt, hogy Ilka el sem bírta. Ez a tál most teljesen kettéhasadt. Ez nagyon rosszat jelent, sopánkodott Mamóka, nagyon rosszat. Biztos meghalt valaki. Utoljára fiatalasszony koromban történt ilyen, s bizony az apósom halálát jelezte. Biztos az öreg Varga papa, mondta Ilka, az meg jó mindenkinek, te mondtad, neki is megváltás. Ilka tudta, hogy Mamóka most nagyon meg van ijedve, a mások babonáira legyintett, de a sajátját nagyon komolyan vette. Átkulcsolta Mamóka kezét, úgy aludt el. A reggel azonban nem az öreg papa halálhírét hozta. Elment szegény asszony, sírdogált Mamóka a konyhában, csak a Jóisten tudja, miért őt vette el. Ilka sokáig nem értette, kiről van szó, utána pedig nem akarta érteni. Hogy az ő kedves Varga nénije meghaljon, az hogy is lehetne?! Az öreg papának kellett meghalni, és biztos a halál érte is jött el, csak nem látta jól a sötétben, összetévesztette őket, de ha kiderül, akkor visszahozza. Igen, a mesében, mondta Ferike, amikor Ilka előadta elképzelését, a halál az nem ember vagy ilyesmi. Van egy betegség az emberben, aztán ha nem vagy elég erős, meghalsz abban a betegségben. Ilka konokul hallgatott, nem nézett Ferikére, nem is akarta hallani, amit mond. Beteg volt már a szíve régóta, mondta később anyja, a nővér mesélte a rendelőben, hogy mindig felírták neki a sok szívgyógyszert, de soha nem szedte be. Annyit dolgozott, most meg emelgette az öreget, nem csoda, nem csoda, bólogattak a felnőttek, és már a temetésről beszélgettek csendesen. Te kijössz a temetőbe, kérdezte Ilka Ferikét. Ott ültetek megszokott helyükön, a dombtetőn, tépdesték a száraz fűszálakat. Nagy, szürke felhők rohantak felettük, csak elúsztak a völgy felett, s a gyár felé siettek. Utánuk ismét olyan vakító kék lett az ég, amilyen csakis ősszel szokott lenni. A szél rángatta, cibálta a fákat, úgy látszott, egyszerre akarta már letépni az összes levelet. A gyerekek belátak Varga néniék udvarába. Fekete ruhás emberek járkáltak benne ide-oda, fel-feltűnt Varga bácsi is, s Ilkának eszébe jutott, milyen jó, hogy Varga néni előszedte a fekete ruhákat, különben talán nem tudná az ura, mit kell felvenni. A férfiember már csak

olyan, mint egy gyerek, gondot kell viselni rá, magyarázta pár nappal ezelőtt Varga néni, amikor a krumplipürét próbálta betolni kiskanállal az öreg papa ferde szájába, gondozni kell őket vagy így, vagy úgy, nincs mit tenni, ez asszonysors, bólogatott, s megtörölgette a papa száját. Kimegyek, persze, mondta Ferike, majd fújáskor kell hazamennem. Nekem is, mondta Ilka. Jó dolog volt ez a fújás, a gyárban szólal meg ilyenkor egy duda vagy egy kürt, magyarázta Ferike egyszer Ilkának, s azt hitték mindketten, hogy a világon ez mindenütt így van, azért, hogy az emberek tudják az időt, hogy az asszonyok kezdjék melegíteni az ételt az uraiknak, akik nemsokára megérkeznek vasszagú ruhában, biciklivel vagy gyalog, hogy a gyerekek hazamenjenek onnan, ahol éppen vannak, s egyáltalán, hogy mindenki tudja, van valaki valahol, aki nem hagyja, hogy az időről, erről a fontos dologról bárki megfélekedhessen. Lent, az udvaron egyre csak gyűltek a fekete ruhás emberek, szegény Varga bácsi csak állt középen, és az emberek mind kezet fogtak vele, megszorították a karját, vállára tették a kezüket. Varga néni meg bent van a szobában a ravatalon, mondta Ferike. Láttad, kérdezte Ilka. Láttam, ott fekszik szépen, egyenesen, fekete könyv van a kezében. Imakönyv, mondta Ilka, s arra gondolt, hogy nem annak kéne pedig a kezében lenni, hanem annak a kis gyöngyház fedelesnek, a kis Zsófiika könyvecskéjének, azt kéne most magával vinnie, hogy lehet az, hogy senkinek nem jut eszébe? Most majd lehet, hogy találkoznak, szólalt meg. Kik, nézett rá csodálkozva Ferike. Hát Varga néni meg a kis Zsófiika, a kislánya, mondta Ilka. Lehet, vonta meg a vállát Ferike, aztán már csak szótlanul tépdesték a füvet, nézték hol az udvart, hol a rohanó felhőket, s várták, hogy indulni kelljen hazafelé.

Jhumpa Lahiri

MRS. SEN

Greskovits Endre fordítása

Eliot már csaknem egy hónapja járt Mrs. Senhez, azóta, hogy az iskola szeptemberben megkezdődött. Előző évben egy Abby nevű egyetemista vigyázott rá, nyúlánk, szeplős lány, aki olyan könyveket olvasott, amelyeknek nem volt kép a borítóján, és semmilyen hűs ételt nem készített Eliotnak. Azelőtt, amikor délután hazaért, egy idősebb nő, Mrs. Linden fogadta, aki termoszból kávét kortyolt, és keresztretjvényt fejtett, miközben Eliot magában játszott. Abby megszerezte a diplomáját, és elköltözött egy másik egyetemre, Mrs. Lindent pedig végül kirúgta Eliot anyja, amikor rájött, hogy Mrs. Linden termoszában több a whisky, mint a kávé. Mrs. Sen takaros, golyóstollal írt hirdetés révén került hozzájuk, melyet az élelmiszer-áruház elé tűzött ki: „Professzor felelősségtudó és kedves felesége gyermekfelügyeletet vállal otthonában.” A telefonban Eliot anyja megmondta Mrs. Sennek, hogy az előző gyerekvigyzók hozzájuk jöttek.

– Eliot tizenegy éves. Önállóan eszik, és elvan magában; csak azt szeretném, ha lenne egy felnőtt a házban, ha történik valami. – De Mrs. Sen nem tudott vezetni.

– Amint látja, az otthonunk egészen tiszta, egészen biztonságos egy gyereknek – mondta Mrs. Sen az első találkozáson. Egyetemi lakás volt, mely a campus szélén kapott helyet. Az előcsarnokot csúnya, barna csempével borították, s a postaládákat ragasztószalaggal vagy fehér címkével jelölték meg. Odabent porszívótól származó, egymást keresztező nyomok dermedtek rá a körteszínű plüss-szőnyeg felszínére. Egymástól elütő, lábtörlőhöz hasonló szőnyegdarabokat helyeztek a kerevet és a székek elé is, ahol arra számítottak, hogy az ember lába a földhöz ér. A kerevet melletti henger alakú lámpaernyőket még a gyári nejloncsomagolás borította. A tévét és a telefont csipkés szelű sárga terítő takarta. Egy tálcán magas, sötét teáskanna állt bögrék és teasütemény társaságában. Otthon tartózkodott Mr. Sen is, aki alacsony, zömök férfi volt, s enyhén kidülledő szemén fekete keretes, szögletes szemüveget viselt. Kissé nehézkesen keresztbe rakta a lábát, bögréjét pedig két kézzel tartotta a szája előtt, még akkor is, amikor nem ivott. Se Mr., se Mrs. Sen nem viselt cipőt; Eliot látta, hogy néhány pár ott sorakozik egy kis könyvespolcon, a bejárati ajtónál. Sarut hordtak.

– Mr. Sen matematikát tanít az egyetemen – mondta Mrs. Sen bemutatásképpen, mintha távoli ismerősök volnának.

Az asszony harmincéves lehetett. Apró rés látszott a fogai közt, és halvány himlőhelek borították az állát, de a szeme gyönyörű volt, sűrű, vaskos szemöldökkel, melynek merész vonala túlnyúlt a szem természetes szélességén. Narancsszín mintázatú csillogó szarít viselt, mely inkább illett valamilyen esti programhoz, mint ehhez a csendes, enyhén nyirkos augusztusi délutánhoz. Ajkát a szárihoz illő korallszínű rúzzsal festette ki, mely kissé elkenődött a szája szélén.

Eliot mégis inkább anyját látta furcsának a hajtókás sortjában meg a fonott talpú cipőjében. Rövid, sortjához hasonló árnyalatú haja mintha túl sima és vékony szálú lett volna, és ebben a szobában, ahol mindent oly gondosan letakartak, borotvált térde és combja túlságosan meztelen volt. Minden alkalommal visszautasította a süteményt, amikor Mrs. Sen feléje nyújtotta a tányért, és egy sor kérdést tett fel, a válaszokat pedig jegyzetfüzetbe írta. Lesznek-e más gyerekek is a lakásban? Vigyázott-e már Mrs. Sen gyerekekre? Mióta él az országban? Mindenekelőtt az nyugtalanította, hogy Mrs. Sen nem tud vezetni. Eliot anyja nyolcvan kilométerrel északabbra dolgozott egy irodában, apja pedig – ezt hallották róla utoljára – háromezer kilométerrel nyugatabbra él.

– Én tulajdonképpen már tanítottam – mondta Mr. Sen, miközben letette a bögréjét a dohányzóasztalra. Első ízben szólalt meg. – Becslésem szerint Mrs. Sen decemberre szerzi meg a jogosítványát.

– Csakugyan? – Eliot anyja lejegyezte az információt a füzetébe.

– Igen, tanulok – mondta Mrs. Sen. – Csak lassan. Otthon, tudja, vezetőnk van.

– Úgy érti, sofőrjük?

Mrs. Sen Mr. Senre pillantott, aki bólintott.

Eliot anyja is bólintott, majd körülnézett a szobában.

– És ennyi az egész... a többi Indiában?

– Ott – felelte Mrs. Sen. A szó említése mintha felszabadított volna belőle valamit. Kisimította szárijának szegélyét ott, ahol keresztezte a mellkasát. Ő is körülnézett a szobában, mintha észrevett volna valamit a lámpaernyőkön, a teáskancsón, a szőnyegre dermedt nyomokon, amit a többiek nem látnak. – Minden ott van.

Eliot nem bánta, hogy tanítás után Mrs. Senhez kell járnia. Szeptemberre a kis tengerparti ház, ahol az anyjával egész évben laktak, már kihűlt; Eliotnak meg az anyjának egy hordozható hőszűrőt kellett magával vinnie, valahányszor egyik szobából a má-

sikba mentek, és műanyag lapok meg hajszárító segítségével kellett tömíteniük az ablakokat. A sivar parton unalmas volt egyedül játszani; a szeptemberi munkáünnep után a szomszédok közül csak egy fiatal, gyermektelen házaspár maradt ott, és Eliot már semmi érdekességet nem látott abban, hogy törött kagylóhéjat gyűjtsön a vödrébe, vagy csapkodja a moszatot, mely úgy tekergett csíkokban a homokban, mint valami smaragdzöld lasagna. Mrs. Sen lakása meleg volt, néha túl meleg; a radiátorok egyfolytában úgy sziszegtek, mint a kuktafazék. Eliot megtanulta, hogy amint Mrs. Sen ajtajába ér, levegye a tornacipőjét, aztán a könyvespolcra helyezze Mrs. Sen sarui mellé, melyek mindegyike különböző színű volt, talpuk olyan lapos, akár a kartonpapír, s bőrkarikat fűztek beléjük a nagylábujjnak.

A fiú különösen azt szerette nézni, ahogy Mrs. Sen a nappali padlójára terített újságpapíron ülve a dolgokat aprítja. Nem kést használt ehhez, hanem egy pengét, mely olyan ívben görbült, akár egy távoli tengereken csatába vonuló viking hajó orra. A penge az egyik végén keskeny fanyélben végződött. Az inkább fekete, mint ezüstsínű acélt nem fényezték egységesre, és fűrészes taréjban végződött azért, hogy – ezt mondta az asszony Eliotnak – reszeli is lehessen vele. Mrs. Sen minden délután fogta a pengét, és a helyére kattintotta, hogy megfelelő szöveget zárjon be a nyéllal. A penge élet maga felé tartva, de hozzá sem érve, felaprította a két keze közé fogott egész zöldségeket: a karfiolt, a káposztát, a tököt. Félbe, majd negyedbe hasította a dolgokat, aztán sebesen levelekre, kockákra, szeletekre és darabokra szabdalta őket. Másodpercek alatt meg tudott hámozni egy krumplit. Néha törökülésben ült, néha szétvetett lábbal, szűrődények és lapos vizesálak serege vette körül, melyekbe belemártogatta a felvagdalt alapanyagokat.

Munka közben fél szemmel a televíziót, fél szemmel Eliotot nézte, de a pengére mintha soha oda sem pillantott volna. Ennek ellenére nem engedte, hogy Eliot járkáljon, amíg ő szeletel.

– Ül le kicsit, kérlek, már csak két perc az egész – mondta, és a kerevetre mutatott, melyet mindig zöld-fekete ágytakaró borított, rajta hátukon palankint hordozó elefántok sora. A mindennapos művelet nagyjából egy óra hosszát vett igénybe. Hogy elfoglalja Eliotot, ellátta őt az újság képregényrovatával, mogyoróvajjal megkent keksszel, néha jégkrémmel vagy a pengéjével feldarabolt répával is. Ha tehette volna, kötéllel keríti el magát. Egyszer azonban megszegte a szabályt; mivel szüksége volt még egy edényre, és nem akart felállni abból a katasztrofális zűrzavarból, amely körülvette, megkérte Eliotot, hogy hozzon be valamit a konyhából. – Ha nincs ellenedre, van a hűtő melletti szekrényben egy műanyag tál, amibe belefér ez a spenót. Óvatosan, jaj, óvatosan – figyelmeztette a fiút, amikor az befelé jött. – Köszönöm, csak tedd le a dohányszasztalra, ott elérem.

A pengét Indiából hozta, ahol nyilván minden háztartásban van legalább egy ilyen.

– Amikor csak esküvő van a családban – mondta egyszer Eliotnak – vagy valami nagy ünnepség, anyám este üzen minden szomszédasszonynak, hogy vigyenek magukkal olyan pengét, mint ez itt, aztán leülnek hatalmas körben a házunk tetején, nevetgélnek, pletykálnak, és ötven kiló zöldséget felszeletelnek egy éjszaka. – Védelmeszón a munkája fölé hajolt, körötte halmokban állt az uborka, padlizsán és hagymahéj konfettije. – Azokon az éjszakákon lehetetlen elaludni, az ember csak hallgatja a fecsegésüket. – Abbahagyta, és kinézett a nappali ablaka előtt álló fenyőre. – Itt, ahová Mr. Sen hozott engem, néha még a legnagyobb csendben sem tudok aludni.

Máskor csirkedarabok sárga, pörsenéses bőrét szedte le, aztán elválasztotta a lábat a combtól. Ahogy a csontok szétroppantak a pengén, arany karkötői megcsörrentek,

alkarja csillogott, és jól hallhatóan szuszogott. Egyszer csak megdermedt, két kézzel szorította a csirkét, és kibámult az ablakon. Bőr és inak tapadtak az ujjaihoz.

– Eliot, ha most rögtön torkom szakadtából elsikítanám magam, idejönne valaki?

– Mrs. Sen, valami baj van?

– Semmi. Csak kérdezem, hogy idejönne-e valaki.

Eliot vállat vont.

– Lehet.

– Otthon csak ennyit kell tenni. Nem mindenkinek van telefonja. De az embernek csak egy kicsit föl kell emelnie a hangját, hogy valamilyen fájdalmának vagy örömeinek adjon hangot, és egy egész utca meg a másik fele is összecsendül, hogy megtudják a hírt és segítsenek intézkedni.

Addigra Eliot megértette, hogy amikor Mrs. Sen az otthonról beszél, ezen Indiát érti, nem a lakást, ahol zöldséget vagdalva üldögél. A saját, mindössze nyolc kilométerre lévő otthonára gondolt, meg a fiatal házaspár két tagjára, akik mindig integettek, amikor alkonyatkor a tengerparton kocogtak. A munka ünnepén összejövetelt tartottak. Emberek nyüzsögtek a teraszon, ettek, ittak, nevetésük elnyomta a hullámok unalmas sóhajtozását. Eliotot és anyját nem hívták meg. Azon ritka alkalmak egyike volt ez, amikor anyja szabadnapot kapott, de nem mentek sehová. Anyja kimosott, át nézte a csekkfüzetét, aztán Eliot segítségével kiporszívózta a kocsit. Eliot javasolta, hogy menjenek el a néhány kilométerre lévő autómosóba, ahogy máskor szokták, ahol benn ülnek majd szárazon és biztonságban a kocsiban, miközben szappanos víz és óriási vászonszalagok nyaldossák a szélvédőt, de anyja azt mondta, túl fáradt ehhez, és a locsolócsővel mosta le az autót. Amikor este a szomszédok teraszán táncra perdült a tömeg, anyja kikereste a számukat a telefonkönyvből, és megkérte őket, legyenek csendesebben.

– Lehet, hogy felhívják – mondta végül Eliot Mrs. Sennek. – De lehet, hogy csak panaszkodnak, mert túl nagy lármát csap.

Eliot a kereveten ülve is érezte az asszony furcsa naftalin- és köményszagát, s látta befont hajának pontosan középen meghúzott választékát, melyet az asszony cinóberrel festett vörösré, amitől úgy látszott, mintha a feje búbjáig elpirult volna. Eleinte Eliot azon tűnődött, megvágta-e a fejét, vagy valami megharapta-e. De aztán egy nap látta, hogy az asszony a fürdőszobai tükör előtt áll, és egy rajzszög fejével nagy komolyan friss csíkot húz a vörös porból, melyet egy kis lekvárosüvegben tartott. A porból néhány szem az ornyergére is hullt, amikor a rajzszöggel egy pöttyöt nyomott a szemöldöke közé.

– Mindennap viselnem kell ezt a port – magyarázta, amikor Eliot megkérdezte, mire való –, amíg házas vagyok.

– Mint egy jeggyűrű?

– Pontosan, Eliot, pontosan, mint egy jeggyűrű. Csak nem kell félnem, hogy lefolyik a mosogatóvízzel.

Mire Eliot anyja hat óra húszkor megérkezett, Mrs. Sen már mindig gondoskodott róla, hogy darabolásának minden nyoma eltűnjék. A pengét elsúrolta, leöblítette, megszáritotta, összehajtotta, és létrára állva betette egy szekrénybe. Eliot segítségével az újságpapírokat az összes bennük lévő héjjal, maggal és bőrrrel együtt összegyűrtte. A színiültig teli tálak és szűrőedények a pulton sorakoztak, a fűszereket és krémeteket ki mérte és összekeverte, és végül különféle húsléket tett fel főni a tűzhely csiga alakú

lángjaira. Soha nem volt különleges alkalom, és vendégeket sem várt. Mr. Sen meg ő egyszerűen ezt ette vacsorára, ahogy a két tányér és két pohár jelezte, melyeket minden szalvéta és evőeszköz nélkül helyezett a nappali egyik végében álló, tűzálló műanyag borítású asztalra.

Amikor az asszony az újságokat még jobban belenyomta a szemetesvödörbe, Eliot érezte, hogy ő meg Mrs. Sen valamilyen kimondatlan szabályt szegnek meg éppen. Talán a kapkodás miatt volt ez, amellyel Mrs. Sen mindent befejezett, sőt meg cukrot csipentett az ujjai közé, vizet eresztett a lencsére, minden elképzelhető felületet lemosott, és sorban becsukta a helyükre kattánók szekrényajtókat. A fiú kicsit meglepődött, amikor hirtelen megpillantotta az anyját a munkahelyén viselt átlátszó harisnyában és válltöméses kosztümben, amint Mrs. Sen lakásának sarkait kémleli. Hajlamos volt megállni az ajtóban, s onnan szólni Eliotnak, hogy vegye föl a cipőjét, és szedje össze a holmiját, de Mrs. Sen ezt nem hagyta. Minden este ragaszkodott hozzá, hogy anyja üljön le a kerevetre, ahol megkínálta valamivel: egy pohár rózsaszínű, rózsaszörppel ízesített joghurttal, panírozott, mazsolás vagdalthússal, egy tányér búzadarából készült halvával.

– De igazán, Mrs. Sen. Későn ebédeltem. Nem kéne ennyit fáradnia.

– Nem fáradság. Eliot is ezt ette. Egyáltalán nem fáradság.

A fiú anyja égre emelt tekintettel majszolta Mrs. Sen műveit, mintha azon gondolkodna, mit is mondjon róluk. Térdét összeszorította, magas sarkú cipője, melyet soha nem vetett le, belesüppedt a körteszínű szőnyegbe.

– Felséges – szólalt meg végül, amikor egy-két falat után letette a tányért. Eliot tudta, hogy nem ízlik neki; anyja ezt egyszer elárulta a kocsiban. Azt is tudta, hogy nem ebédel a munkahelyén, mert amikor hazaértek a tengerparti házba, első dolga volt, hogy töltsön magának egy pohár bort és kenyeret meg sajtot egyen, néha annyit, hogy már meg se kóstolta a pizzát, melyet általában vacsorára rendeltek. Csak ült az asztalnál, amíg a fiú evett, bort ivott, és megkérdezte, milyen napja volt, de végül kiment a teraszra cigarettázni, s Eliotra hagyta, hogy becsomagolja a maradékot.

Mrs. Sen minden délután egy kis fenyőfaligetben állt a főút mellett, ahol az iskolabusz letette Eliotot meg még két-három gyereket, akik a közelben laktak. Eliot mindig úgy érezte, hogy Mrs. Sen már várja egy ideje, mintha olyasvalakit fogadna, akit már évek óta nem látott. Halántékánál a haj szálldosott a szélben, választéka frissen vöröslött a cinóbertől. Tengerészkek napszemüveget viselt, mely kicsit nagy volt az arcához. Mindennap más mintájú szárijja csapkodott a kockás átmeneti kabát szegélye alatt. Makk és hernyók heverték az aszfaltúton, mely körülfogta a vagy tucatnyi egyforma téglalapú épület fákkal tarkított térség közepén álló együttesét. Miközben haza felé igyekeztek a busz megállóból, az asszony elővarázsolt a zsebéből egy uzsonnás zacskót, és hámozott narancsgerezdeket kínált Eliotnak, vagy enyhén sózott mogyorót, melyet már megtisztított.

Egyenesen a kocsihoz mentek, és Mrs. Sen húsz percen át a vezetést gyakorolta. Karamellszínű szedánjuk volt műbőr ülésekkel. Az autórádióknak krómozott gombjai voltak, hátul, a kalaptartón pedig egy doboz papír zsebkendő meg egy jégvakaró feküdt. Mrs. Sen azt mondta Eliotnak, hogy nem szívesen hagyná egyedül a lakásban, de Eliot tudta, az asszony csak azért akarja, hogy ott üljön mellette, mert fél. Rettegett a gyűjtés morájától, és fülére tapasztotta a kezét, miközben sarus lábával megnyomta a gázpedált, hogy felpörgesse a motort.

– Mr. Sen azt állítja, hogy amint megkapom a jogosítványt, minden jobbra fordul. Mit gondolsz, Eliot? Jobbra fordulnak a dolgok?

– Elmehet majd mindenféle helyre – mondta Eliot. – Elmehet mindenhová.

– Elvezethetek egészen Kalkuttáig? Meddig tartana az, Eliot? Tizenhatezer kilométer óránként nyolcvan kilométeres sebességgel?

Eliot nem tudta fejben elvégezni a számítást. Nézte Mrs. Sent, ahogy megigazítja az ülést, a visszapillantó tükröt, s a napszemüveget a feje tetejére tolja. Keresett a rádión egy állomást, melyen szimfóniák szóltak. „Ez Beethoven?” – kérdezte egyszer, de nem „bé”-nek ejtette a zeneszerző nevének első szótagját, hanem „bí”-nek. Letekerte maga mellett az ablakot, és megkérte Eliotot, hogy ő is tekerje le. Végül megnyomta a féket, úgy fogta meg az automata sebességváltó karját, mintha az hatalmas, szivárgó toll volna, és lépésről lépésre kitolatott a parkolóhelyről. Megkerülte egyszer a házakat, aztán még egyszer.

– Hogy csinálom, Eliot? Át fogok menni?

Folyton máshová figyelt. Váratlanul megállította az autót, hogy meghallgasson valamit a rádióban, vagy hogy megbámuljon valamit az úton, mindegy, hogy mit. Ha elhaladt valaki mellett, integetett. Ha megpillantott egy madarat néhány méterrel a kocsai előtt, mutatóujjával megnyomta a dudát, és megvárta, hogy elszálljon. Indiában, mondta, a vezető a jobb oldalon ül, nem a balon. Lassan elvánszorogtak a hinták, a mosoda, a sötétzöld szemeteskonténerek, a parkoló autók sora mellett. Valahányszor a fenyőligethez közeledtek, ahol az aszfaltcsík a főútba torkolt, előrehajolt, és az elshaható autók láttán teljes súlyával a fékre taposott. Keskeny út volt, melyen sárga záróvonal választotta el a két sávot.

– Eliot, ez lehetetlen. Hogy mehetek rá erre?

– Várnia kell, amíg nem jön senki.

– Miért nem lassítanak?

– Most senki sem jön.

– De mi lesz azzal a kocsival ott jobbra, látod? És nézd, egy teherautó is jön mögötte. Különben is nem mehetek ki a főútra Mr. Sen nélkül.

– Forduljon be, és gyorsítson – mondta Eliot. Anyja ezt így csinálta, szinte gondolkodás nélkül. Olyan egyszerűnek látszott, amikor esténként anyja mellett ült, s hazafelé suhantak, a tengerparti házba. Akkor az út csak egy út, a többi autó csupán a táj része volt. De amikor Mrs. Sen kocsijában ült az őszi napsütésben, mely úgy ragyogott át a fák között, hogy nem melegített, látta, hogy ugyanettől az autósortól az asszony ujjai elfehérednek, csuklója remeg, angolsága megbicsaklik.

– Mindenki, ez a nép, túl sokan vannak a világnak.

Eliot megtanulta, hogy két dolog teszi boldoggá Mrs. Sent. Az egyik, ha levelet kap a családjától. Ő nézte meg a postaládát a vezetési gyakorlat után. Kinyitotta a dobozt, de Eliotot kérte meg, hogy nyúljon bele, megmondta neki, mit keressen, aztán lehunyta és kezével eltakarta a szemét, amíg a fiú átlapozta a számlákat és képes újságokat, melyek Mrs. Sen nevére érkeztek. Eliot eleinte nem értette Mrs. Sen nyugtalanságát; anyjának postafiókja volt a városban, és olyan ritkán ment el a postájáért, hogy egyszer még a villanyukat is kikapcsolták három napra. Hetek teltek el Mrs. Sennél, mire a fiú talált egy kék, érdes tapintású légipostai levelet, telezsúfolva pecsétektől feketéllő bélyegekkal, melyek egy rokka előtt ülő kopasz embert ábrázoltak.

– Ez az, Mrs. Sen?

Az asszony most ölelte meg először, arcát a szárijához vonta, körülvette naftalin- és köményszagával. Kikapta a levelet a fiú kezéből.

Amint beértek a lakásba, saruját erre meg arra rúgta, kihúzott egy tűt a hajából, majd három mozdulattal felhasította a levél tetejét és két szélét. Szeme ide-oda járt, miközben olvasott. Amikor befejezte, félredobta a kézimunkát, mely a telefont borította, tárcsázott és megkérdezte:

– Halló, Mr. Sen ott van, kérem? Itt Mrs. Sen beszél nagyon sürgős ügyben.

Azután az anyanyelvén beszélt, Eliot fülének túl gyorsan és lármásan; világos volt, hogy az asszony szóról szóra felolvassa a levelet. Miközben olvasott, hangja egyre hangosabb lett, és mintha élesedett volna. Bár ott állt előtte, Eliotnak az a benyomása támadt, hogy Mrs. Sen már nincs jelen a körteszínű szőnyeggel leterített szobában.

Az asszony ezután hirtelen túl kicsinek érezte a lakást. Atmentek a főúton, és elszéledtek a közeli egyetem udvarába, ahol egy kőtoronyban harangok ütötték az órákat. Átballagtak a diákok társalgóján, végighúztak egy tálcát a kávézó büfépultja előtt, és a kerek asztaloknál csevegő diákok közt sült krumpplit ettek kartondobozból. Eliot üdítőt ivott papírpohárból, Mrs. Sen instant teát készített magának cukorral és tejszínnel. Evés után felfedezőutat tettek a művészhallgatók épületében, szobrokat és selyemszintanyomatokat nézegettek hűvös folyosókon, ahol nedves festék és agyag szaga terjengett. Elmentek a matematika tanszék mellett, ahol Mr. Sen tartotta az óráit.

Végül az atlétikai épület lármás, klórszagú szárnyában kötöttek ki, ahol egy negyedik emeleti széles ablakból figyelték, ahogy az úszók hosszát hossz után úsznak a csillogó, türkizkék medencében. Mrs. Sen elővette táskájából az indiai levelet, jól megnézte elől-hátul. Széthajtotta, és újra elolvasta, időnként sóhaj szakadt fel belőle. Amikor befejezte, bámulta egy darabig az úszókat.

– A húgom szült egy kislányt. Mire láthatom, feltéve, hogy Mr. Sen megkapja a ki nevezését, hároméves lesz. A tulajdon nagynénje idegen lesz neki. Ha egymás mellett ülünk a vonaton, nem ismeri föl az arcom. – Elrakta a levelet, aztán kezét Eliot fejére tette. – Eliot, hiányzik neked a mamád ezeken a délutánokon?

Ez a gondolat még sohasem ötlött fel a fiúban.

– Biztosan hiányzik. Amikor rád gondolkodok, arra, hogy egy kisfiú a nap nagyobbik részében el van választva az anyjától, szégyellem magam.

– Esténként találkozunk.

– Én a te korodban nem tudtam, hogy egyszer majd ilyen messzire megyek. Te bölsebb vagy nálam, Eliot. Te már belekóstoltál abba, hogyan mennek a dolgok.

A másik dolog, ami Mrs. Sent boldoggá tette, a tengerparton vásárolt hal volt. Mindig egész halra vágyott, nem kagylóra és nem is olyan halszeletekre, amelyeket Eliot anyja néhány hónappal azelőtt süttött egy este, amikor meghívott vacsorára egy férfit a munkahelyéről – egy férfit, aki a hálószobájában töltötte az éjszakát, de akit Eliot sohasem látott többé. Egyik este, amikor anyja érte jött, Mrs. Sen tonhalas krockettel kínálta, és elmagyarázta, hogy ezt valójában egy bhetki nevű halból kell készíteni.

– Ez nagyon zavaró dolog – mentegetőzött, és megnyomta a „nagyon” szót. – Ilyen közel lakni az óceánhoz, és ilyen kevés halhoz jutni. – Nyáron, mondta, szívesen jár a tengerparti piacra. Hozzátette, hogy bár az itteni hal íze össze sem hasonlítható az indiai haléval, legalább friss. Most, hogy hidegebbre fordult az idő, a hajók már nem futnak ki rendszeresen, és néha hetekig se lehet egész halat kapni.

– Próbálja meg az élelmiszer-áruházban – javasolta Eliot anyja.

Mrs. Sen a fejét csóválta.

– Az élelmiszer-áruházban harminckétféle konzervből választhatok, hogy megetesek egy macskát, de soha egyetlen olyan halat sem látok, ami tetszik, egyetlenegy sem.
 – Mrs. Sen azt mondta, ő úgy nőtt föl, hogy naponta kétszer evett halat. Hozzátette, hogy Kalkuttában az emberek felkeléskor halat esznek, lefekvés előtt halat esznek, és ha szerencsájük van, még tanítás után is azt kapnak uzsonnára. Megeszik a farkát, az ikráját, még a fejét is. Kapható minden piacon, minden időpontban, hajnaltól éjfélig.
 – Az embernek csak ki kell mennie a házból, sétálnia kell egy kicsit, és már ott is van.

Mrs. Sen néhány naponként felütötte a telefonkönyvet, tárcsázott egy számot, melyet a margón megjelölt, és megkérdezte, kapható-e egész hal. Ha volt, megkérte az árúst, hogy tegye el neki.

– Sen névre, igen, S mint Sam, N mint New York. Mr. Sen majd érte megy.

Aztán felhívta Mr. Sent az egyetemen. Néhány perc múlva Mr. Sen megérkezett, megsimogatta Eliot fejét, de Mrs. Sent nem csókolta meg. Elolvasta a postáját a műanyag borítású asztalnál, és ivott egy csésze teát, mielőtt elindult; félóra múltán visszatért, hozott egy papírzacskót, melyre mosolygó homárt rajzoltak, átadta Mrs. Sennek, majd visszaindult az egyetemre, hogy megtartsa esti óráját. Egy nap, amikor átadta Mrs. Sennek a papírzacskót, így szólt:

– Egy darabig nincs hal. Főzd meg a csirkét a mélyhűtőből. Mostantól be kell tartanom a munkaidőt.

A következő néhány napban Mrs. Sen ahelyett, hogy telefonált volna a halpiacra, csirkecombokat engedett fel a konyhai mosogatóban, majd a pengéjével feldarabolta őket. Az egyik nap zöldbabból és szardíniából készített pörköltet. A következő héten azonban a halárus felhívta Mrs. Sent; feltételezte, hogy az asszonynak szüksége van a halra, és azt mondta, a nap végéig el tudja tenni neki. Az asszonyt ez elbűvölte.

– Hát nem kedves tőle, Eliot? Azt mondta, kikereste a nevem a telefonkönyvből. Azt mondta, csak egyetlen Sen van benne. Tudod, mennyi Sen van a kalkuttai telefonkönyvben?

Odaszólt Eliotnak, hogy vegyen cipőt meg kabátot, aztán felhívta Mr. Sent az egyetemen. Eliot bekötötte a cipőfűzőjét a könyvespolc mellett, és várta, hogy az asszony is válasszon egy sarut a sorból. Néhány perc múlva szólította. Amikor Mrs. Sen nem válaszolt, kioldotta a cipőfűzőt, és visszament a nappaliba, ahol sírva találta a kereveten. Arcát a kezébe temette, és könnyek csorogtak az ujjai közt. Így motyogott valami olyasmit, hogy Mr. Sennek részt kell vennie egy értekezleten. Lassan felállt, és visszatette a hímzést a telefonra. Eliot odament hozzá, első ízben lépett cipővel a kőrteszínű szőnyegre. Az asszony rábámult. Alsó szemhéja vékony, rózsaszín taréjja duzzadt.

– Mondd meg, Eliot. Ez túl nagy kérés?

Mielőtt a fiú válaszolhatott volna, kézen fogta és a hálószobába vezette, melynek ajtaja általában zárva volt. A támlátlan ágytól eltekintve csak egy kis telefonasztal, egy vasalódeszka meg egy komód állt a szobában. Az asszony kihúzogatta a komód fiókjait, és kinyitotta a beépített szekrényt, mely tömve volt minden elképzelhető anyaggal és árnyalatú, arany- és ezüstszállal átszótt szárival. Egyesek áttetszőek, fátolvékonyak, mások vastagok, akár a kárpit, szélükön bojtok. A szekrényben akasztón lógtak; a komódban laposra hajtogatva vagy szorosan összecsavarva sorakoztak, mint a kéziratkercesek. Beletúrt a fiókokba, amitől a szárík kibuggyantak a fiókok szélén.

– Ezt mikor vettem fel egyáltalán? És ezt? És ezt?

Egyenként kihajította a száríkat a fiókokból, aztán levett néhányat a vállfákról is.

Úgy heverték a földön, akár az összegyűrt ágynemű. A szoba erős naftalinszaggal telt meg.

– „Küldj képeket”, azt írják. „Küldj képeket az új életedről.” Milyen képeket küldhetnék? – Kimerülten leült az ágy szélére, ahol már alig talált helyet. – Azt hiszik, egy királynő életét élem, Eliot. – Végignézett a szoba csupasz falain. – Azt hiszik, megnyomok egy gombot, és máris tiszta a ház. Azt hiszik, palotában lakom.

Megcsördült a telefon. Mrs. Sen hagyta, hadd csöngjön néhányat, csak aztán vette föl. A beszélgetés alatt mintha végig csak felelgetett volna, és az egyik szári végével törölgette az arcát. Amikor letette a kagylót, hajtogatás nélkül visszagyömöszölte a szárikat a fiókokba, aztán ő is, Eliot is cipőt húzott, és a kocsihoz mentek, ahol megvárták, hogy Mr. Sen értük jöjjön.

– Ma vezess te – mondta Mr. Sen, amikor felbukkant, miközben megkocogtatta ujjaival a koci tetejét. Eliot jelenlétében mindig angolul beszéltek egymással.

– Ma nem. Majd máskor.

– Hogy akarsz átmenni a vizsgán, ha nem még a kocsival a többi autó közé?

– Ma itt van Eliot.

– Mindennap itt van. A te érdeked. Eliot, mondd meg Mrs. Sennek, hogy ez az ő érdeke.

De az asszony megtagadta.

Csendben haladtak ugyanazokon az utakon, melyeken Eliot meg az anyja tért vissza esténként a tengerparti házba. De Mr. és Mrs. Sen autójának hátsó ülésén az utazás furcsának és hosszabbnak tűnt, mint máskor. A sirályok, melyeknek unalmas kiáltásai reggelenként ébresztették, most megborzongatták, ahogy lecsaptak vagy lebegtek az égbolton. Egyik partszakaszt a másik után hagyták maguk mögött, meg azokat a most bezárt bódékat is, melyekben citromos jégkását és kagylót árultak. Csak az egyik bódé volt nyitva. A halpiac.

Mrs. Sen kinyitotta az ajtót, és Mr. Senhez fordult, aki még nem kapcsolta ki a biztonsági övét.

– Jössz?

Mr. Sen átadott neki néhány bankjegyet a tárcájából.

– Húsz perc múlva értekezletem lesz – mondta, s a műszerfalat bámulta, miközben beszélt. – Kérlek, ne maradj sokáig.

Eliot elkísérte az asszonyt a nyirkos kis boltba, melynek falain hálók, tengeri csillagok és bóják függtek. Nyakukban fényképezőgépet hordó turisták csoportja zsúfolódott a pult előtt, egyesek töltött kagylót kóstolgattak, mások egy nagy táblára mutogattak, mely az észak-atlanti halak ötven különféle válfaját ábrázolta. Mrs. Sen letépett egy jegyet a pultnál álló gépből, és várt a sorára. Eliot a homárok előtt állt, melyek egymás hegyén-hátán nyüzsgöttek homályos tartályukban, ollójukat sárga gumigyűrű szorította össze. Nézte, ahogy Mrs. Sen, amikor sorra kerül, nevetgél és cseveg a vörös képű és sárga fogú férfival, aki fekete gumikötényt viselt. Mindkét kezében egy-egy makrélát tartott a farkánál fogva.

– Biztos benne, hogy ezek nagyon frissek?

– Ha frissebbek volnának, ők válaszolnának a kérdésre.

A mérleg mutatója rezegve közelített az ítélet felé.

– Megpucoljam, Mrs. Sen?

Az asszony bólintott.

– A fejét hagyja rajta, kérem.

- Vannak otthon macskái?
- Nincsenek. Csak a férjem.

Később a lakásban elővette a pengét a szekrényből, újságpapírt terített szét a szőnyegen, és megvizsgálta kincseit. Egyenként kiszedte őket a gyűrött és összevérzett papírcsomagolásból. Lecsapta a farkukat, hasukat felnyitotta, kibelezte őket. Ollóval levágta az uszonyaikat. Ujját bedugta a kopolyú alá, mely olyan élénkpiros volt, hogy az ő cinóbervöröse fakónak látszott mellette. Megragadta a halak fekete csíkos testét, és a pengével mindkét oldalukon bevagdosta.

- Ezt miért csinálja? – kérdezte Eliot.

– Hogy lássam, hány szelet lesz. Ha megfelelően vágom fel, ebből a halból háromszor eszünk. – Lefűrészelte a fejét, és egy kistányérra helyezte.

Novemberben beköszöntött néhány olyan nap, amikor Mrs. Sennek nem volt kedve vezetni. A penge nem került elő a szekrényből, s ő nem teregetett szét újságokat a padlón. Nem hívta fel a halárust, és csirkét sem engedett fel. Némán megkente a kecsket mogyoróvajjal Eliotnak, aztán leült, és régi leveleket olvasott egy cipősdobozból. Amikor eljött Eliot távozásának ideje, összeszedte a fiú holmiját, és nem hívta be az anyját, hogy üljön le a kerevetre, és egyen valamit. Amikor végül anyja megkérdezte a fiút a kocsiban, hogy észrevett-e valamilyen változást Mrs. Sen viselkedésében, ő azt felelte, nem. Nem árulta el anyjának, hogy Mrs. Sen fel-alá járka a lakásban, és úgy bámul a nejlonnal fedett lámpaernyőkre, mintha először látná őket. Nem árulta el, hogy az asszony bekapcsolja a televíziót, de sohasem nézi, vagy teát főz magának, de hagyja kihűlni a dohányszósztalton. Egy nap berakott a magnóba valamit, amit rágának nevezett; ez egy kicsit úgy szólt, mintha valaki előbb nagyon lassan, aztán nagyon gyorsan pengetné egy hegedű húrjait, és Mrs. Sen azt mondta, csak késő délután szabad hallgatni, amikor a nap lenyugszik. Miközben csaknem egy órán át szólt a zene, ő lehunyt szemmel ült a kereveten. Aztán így szólt:

- Ez még a ti Beethoveneteknél is szomorúbb, nem?

Egy másik napon lejátszott egy kazettát, amelyen emberek beszéltek az ő nyelvén – búcsúajándék, mondta Eliotnak, melyet a családja vett fel neki. Ahogy a hangok egymás után nevettek, és elmondták a magukét, Mrs. Sen mindegyik beszélőről megmondta, kicsoda.

– A harmadik nagybácsikám, az unokatestvérem, az apám, a nagyapám. – Az egyik beszélő elénekelt egy dalt is. Egy másik verset szavalt. Az utolsó hang a szalagon Mrs. Sen anyjái volt. Halkabbnak és komolyabbnak tűnt a többiekénél. Minden mondat után szünetet tartott, és e szünetekben Mrs. Sen fordított Eliotnak: – A kecske ára két rúpiával emelkedett. A piacon a mangó nem valami édes. A College Streetet elöntötte a víz. – Az asszony megállította a szalagot. – Ezek történetek aznap, hogy eljöttem Indiából. – Másnap ismét lejátszotta ezt a kazettát. Ezúttal akkor állította meg a szalagot, amikor a nagyapja beszélt. Elmondta Eliotnak, hogy levelet kapott a hétvégén. Meghalt a nagyapja.

Egy hét múltán Mrs. Sen ismét főzni kezdett. Egy nap, amikor káposztát szeletelve üldögélt a nappali padlóján, Mr. Sen telefonált. El akarta vinni Eliotot és Mrs. Sent a tengerpartra. Mrs. Sen az alkalomra piros szárit öltött, és kifestette a száját; felfrissítette a cinóbert a választékában, és újra befonta a haját. Sálát kötött a nyakába, a feje búbjára igazította a napszemüveget, és kis fényképezőgépet csúsztatott a táskájába.

Amikor Mr. Sen kitolatott a parkolóból, karját az első ülés támlájára tette, amitől úgy festett, mintha átölelné Mrs. Sent.

– Egyre hidegebb van ehhez a kabáthoz – mondta neki egyszer csak. – Vennünk kell valami melegebbet.

A boltban vásároltak makrélát, lepényhalat és tengeri süllőt. Ezúttal Mr. Sen is be ment velük a boltba. Most Mr. Sen kérdezte meg, hogy friss-e a hal, és ő mondta meg, hogy így vagy úgy vágják fel. Olyan sok halat vettek, hogy az egyik zacskót Eliotnak kellett vinnie. Miután berakták a csomagokat a csomagtartóba, Mr. Sen kijelentette, hogy éhes, és Mrs. Sen is úgy érezte, ezért átmentek az úton egy vendéglőbe, ahol még nyitva volt a kiszolgálóablak. Leültek egy piknikasztalhoz, és megettek két kosár kagylós süteményt. Mrs. Sen jókora adag Tabasco-szószt és borsot tett a magáéra.

– Mint a pakóra, nem? – Arca kipirosodott, rúzsa kifakult, és mindenben nevetett, amit Mr. Sen mondott.

A vendéglő mögött rövid partszakasz húzódott, és amikor befejezték az étkezést, sétáltak egy darabig a parton, olyan erős szembeszélben, hogy háttal kellett menniük. Mrs. Sen a vízre mutatott, és azt mondta, hogy bizonyos pillanatokban olyanok a hullámok, mint a ruháskötélen száradó szárik.

– Lehetetlen! – kiáltotta végül, s könnybe lábadt szemmel nevetett, miközben visszafordult. – Mozdulni sem bírok. – Lefényképezte Eliotot és Mr. Sent, ahogy ott állnak a homokban. – Most rólunk egyet – mondta, majd kockás kabátjához húzta Eliotot, és odaadta a gépet Mr. Sennek. Végül Eliot kapta meg a fényképezőgépet.

– Ne remegjen a kezed – mondta Mr. Sen. Eliot belenézett a gép apró ablakába, és várta, hogy Mr. és Mrs. Sen közelebb húzódjék egymáshoz, de ők nem húzódtak. Nem fogták meg egymás kezét, és nem is karolták át egymást. Mindketten csukott szájjal mosolyogtak, hunyorogtak a szélben, Mrs. Sen piros szárijja úgy lobogott a kabátja alatt, akár a láng.

A kocsiból, ahol végre meleg volt, a szélről meg a kagylós süteménytől elcsigázva csodálták a dűnéket, a hajókat a távolban, a világítótornyot, a barack- és bíborszín ég-boltot. Egy idő után Mr. Sen lassított, és megállt az út szélén.

– Mi baj? – kérdezte Mrs. Sen.

– Ma te vezetsz hazáig.

– Ma nem.

– De igen, ma. – Mr. Sen kiszállt az autóból, és kinyitotta az ajtót Mrs. Sen mellett. Kegyetlen szél vágott be a kocsiba, vele a partot csapkodó hullámok moraja. Végül az asszony átcusszant a bal oldalra, de hosszan igazgatta a száriját és a napszemüvegét. Eliot megfordult, és kinézett a hátsó ablakon. Az út üres volt. Mrs. Sen bekapcsolta a rádiót, s a kocsit megtelt hegedűszóval.

– Erre semmi szükség – mondta Mr. Sen, és kikapcsolta.

– Segít koncentrálni – mondta Mrs. Sen, és megint bekapcsolta a rádiót.

– Irányjelző – utasította Mr. Sen.

– Tudom, mit kell csinálni.

Vagy másfél kilométeren át jól vezetett, bár sokkal lassabban, mint az őt megelőző kocsik. De amikor közeledett a város, s a jelzőlámpák feltűntek a távolban, még lassabban hajtott.

– Vált sávot – mondta Mr. Sen. – A körforgalomnál balra kell tartanod.

Mrs. Sen nem váltott sávot.

– Mondom, hogy vált sávot. – A férfi elzárta a rádiót. – Figyelsz te rám?

Dudált egy autó, majd egy másik is. Az asszony dacosan visszadudált, megállt, aztán jelzés nélkül kitért az út szélére.

– Elég volt – mondta, miközben homlokát a kormányon nyugtatta. – Gyűlölöm. Gyűlölök vezetni. Nem vezetek tovább.

Azután nem gyakorolta többé a vezetést. Amikor a halárus legközelebb telefonált, az asszony nem hívta fel Mr. Sent az irodájában. Elhatározta, hogy valami újjal próbálkozik. Egy városi buszjárat óránként indult az egyetemről a tengerpartra. Az egyetem után kétszer megállt, egyszer az öregek otthonánál, aztán egy névtelen bevásárlóközpontnál, mely egy könyvesboltból, egy cipőboltból, egy vegyesboltból, egy kisállat-kereskedésből és egy lemezboltból állt. A bejárat előtt egy padon az otthonban lakó idős asszonyok üldögéltek párosával, térdig érő, túlméretezett gombokkal ellátott kabátban, és cukorkát szopogattak.

– Eliot – kérdezte Mrs. Sen a buszon –, te bedugod majd a mamádat egy öregek otthonába, ha megöregszik?

– Lehet – felelte a fiú. – De mindennap meglátogatnám.

– Most ezt mondd, de meglátod, amikor majd felnőtt ember leszel, az életed olyan helyeken zajlik, amikről most nem tudhatsz. – Számolta az ujjain: – Feleséged lesz, saját gyerekeid, és mindegyik máshová akar majd menni egy időben. Mindegy, milyen kedvesek lesznek, egy nap majd felpanaszolják neked, hogy az anyádat látogatod, és te magad is ráunsz majd, Eliot. Egy napot kihagysz, aztán egy másikat is, neki meg majd föl kell kapaszkodnia egy buszra, hogy egy csomag cukorkát vegyen magának.

A halárusnál a hűtőpultok csaknem üresek voltak, ahogy a homáros tartályok is, melyekben rozsdaszínű foltok látszottak a víz alatt. Egy táblán az állt, hogy a bolt a hónap végén bezár télire. Csak egy ember dolgozott a pult mögött, egy fiatal fiú, aki nem ismerte meg Mrs. Sent, amikor átadta neki a nevére félretett csomagot.

– Lepikkelyezték? – kérdezte Mrs. Sen.

A fiú vállat vont.

– A főnök korán elment. Csak annyit mondott, hogy adjam oda magának ezt a csomagot.

A parkolóban Mrs. Sen megnézte a buszmenetrendet. Háromnegyed órát kellett várniuk a következőig, úgyhogy átmentek az úton, és kagylós süteményt vettek a vendéglőben, ahol már jártak. De nem tudtak hová ülni. A piknikasztalokat már kivonták a forgalomból, a padokat felfordítva a tetejükre láncolták.

Hazafelé menet a buszon egy öregasszony egyre csak őket nézte, tekintete Mrs. Senről Eliotra siklott, majd a lábuk közt álló vérfoltos zacskóra. Fekete kabátot viselt, ölében bütykös, szintelen kezével ropogós, fehér bolti zacskót szorongatott. Rajtuk kívül csak két diák utazott a buszon, egy fiú meg a barátnője, akik összeillő szvettert viseltek, és összekulcsolt ujjakkal gubbasztottak a hátsó ülésen. Eliot és Mrs. Sen megette az utolsó néhány kagylós süteményt a zacskóból. Mrs. Sen megfeledkezett a szalvétáról, ezért morzsák fityegtek a szája sarkán. Amikor az öregek otthonához értek, a kabátos nő felállt, mondott valamit a sofőrnek, aztán leszállt a buszról. A sofőr hátrafordult, és Mrs. Senre pillantott.

– Mi van a zacskóban?

Mrs. Sen döbbenet pillantott fel.

– Beszél angolul? – A busz elindult, s ettől a sofőrnek hatalmas visszapillantó tükréből kellett néznie Mrs. Sent és Eliotot.

- Igen, beszélek.
- Akkor mi van a zacskóban?
- Hal – felelte Mrs. Sen.
- A szaga, úgy látszik, zavarja a többi utast. Fiam, talán kinyithatnád az ablakot vagy ilyesmi.

Néhány nappal később, egy délután csöngött a telefon. Valami pompás laposhal érkezett a hajókkal. Szeretne Mrs. Sen elvinni egyet? Az asszony felhívta Mr. Sent, de ő nem volt a szobájában. Másodszor is megpróbálta, aztán harmadszor. Végül kiment a konyhába, majd a pengével, egy padlizsánnal és újságpapírral tért vissza a nappaliba. Eliotnak mondani sem kellett, elfoglalta helyét a kereveten, és nézte, ahogy az asszony levágja a padlizsán szárát. Hosszú, vékony csikokra szeletelte a zöldséget, aztán kis kockákra vágta, egyre kisebbekre, olyan kicsire, mint a kockacukor.

– Csodás pörköltöt készítek ebből hallal meg zöld banánnal – jelentette ki. – Csak most ki kell hagynom belőle a zöld banánt.

- Elmegyünk a halért?
- Elmegyünk a halért.
- Mr. Sen visz el bennünket?
- Vedd fel a cipődet.

Úgy indultak el, hogy össze se takarítottak. Odakinn olyan hideg volt, hogy Eliot érezte a fagyot a fogain. Beszálltak a kocsiba, és Mrs. Sen megkerülte néhányszor az épületeket. A fenyőligetnél minden alkalommal megállt, hogy megfigyelje a főút forgalmát. Eliot azt hitte, csak gyakorol, amíg Mr. Senre várnak. De aztán az asszony indexelt és befordult.

A baleset gyorsan bekövetkezett. Vagy másfél kilométer után Mrs. Sen előbb fordult balra, mint kellett volna, és bár a szembejövő autónak sikerült kitérnie az útjából, az asszonyt annyira megijesztette a duma, hogy elvesztette az uralmát a kormány felett, és nekiment egy telefonpóznának a szemben lévő sarkon. Rendőr érkezett, aki elkérte a jogosítványát, de az asszonymak nem volt mit megmutatnia.

– Mr. Sen matematikát tanít az egyetemen – mindössze ennyit mondott magyarázatképpen.

A kár csekély volt. Mrs. Sen megvágta az ajkát, Eliot kicsit panaszkodott, hogy fájnak a bordái, és a lökhárító behorpadt. A rendőr azt hitte, Mrs. Sennek a feje is megsérült, de az csak a cinóber volt. Amikor Mr. Sent meghozta az egyik kollégája, ő hosszan beszélt a rendőrrel, aki közben papírokat töltött ki, de semmit nem mondott Mrs. Sennek visszafelé, a lakásba vezető úton. Amikor kiszálltak az autóból, Mr. Sen megsimogatta Eliot fejét.

– Azt mondta a rendőr, szerencsétek van. Nagy szerencsétek, hogy karcolás nélkül megúsztatok.

Mrs. Sen, miután levette és a könyvespolcra helyezte a saruját, eltette a pengét, mely még mindig a nappali padlóján hevert, a padlizsánszeleteket meg az újságpapírt pedig kidobta a szemétkébe. Egy tányérnyi keksz megkent mogyoróvajjal, odatette a dohányzóasztalra, és bekapcsolta a televíziót Eliotnak.

– Ha ezután is éhes marad, adj neki jégkrémet a hűtőből – mondta Mr. Sennek, aki a műanyag borítású asztalnál ült, és a postáját nézte át. Aztán bement a hálószobába, és becsukta az ajtót.

Amikor Eliot anyja háromnegyed hatkor megérkezett, Mr. Sen elmesélte neki a bal-

eset részleteit, és felajánlott egy csekket, melyen visszatéríti a novemberi díjat. Közben kiállította a csekket, mentegetőzött Mrs. Sen nevében. Azt mondta, az asszony lepihent, bár amikor Eliot kiment a fürdőszobába, hallotta a sírását. Anyja elégedett volt a dolgok ilyen alakulásával, és bizonyos értelemben, vallotta be Eliotnak hazafelé a kocsiban, megkönnyebbült. Ez volt az utolsó délután, melyet Eliot Mrs. Sennél vagy akármilyen egyéb gyermekfelügyelőnél töltött. Attól fogva anyja adott neki egy kulcsot, melyet madzagon hordott a nyakában. Baj esetén a szomszédokat kellett hívnia, és iskola után haza kellett mennie a tengerparti házba. Első nap, éppen amikor levette a kabátját, csöngött a telefon. Anyja hívta a munkahelyéről.

– Most már nagy fiú vagy, Eliot – mondta. – Minden rendben? – Eliot kinézett a konyhaablakon a partról visszaverődő szürke hullámokra, és azt mondta, persze.

Miklya Luzsányi Mónika

ÖRÖKSÉG

Szabó Magdának

A temetés után ment fel először.

A balkonládát az ablakpárkányon az utolsó pillanatban tudta megfogni, hogy le ne zuhanjon. Amikor belépett a lakásba, úgy érezte, megfullad, ha nem húzza fel azonnal a rolót, nem tárja ki az ablakot. Most mellbe csapta a kinti forróság, az Andrássy út forgalmának zaja, de így legalább levegő jött be, világosság.

Ancsa mindig besötétítette a kánikulai napokon, csak késő este nyitott ablakot. De hiába sötételt, a falak ontották magukból a hőséget, tüzelt még a plafon is, zárószintű panellakás. Egész nap a strandon feküdt, „A fene se dunsztolódik ott fenn a negyedik”, legalább ennyi előnye volt a munkájának, június húszra végzett még az utóvizsgázókkal is, sunshine augusztus végéig. Szeptemberre barna volt, majdnem fekete, szókére szívta haját a nap, az ősz szálak meg sem látszottak benne. A diákjai azt hitték, az egész nyarat tengerparton töltötte. „Zizzentek ezek mind – vigyorogtak Öreglujóval össze –, piros útlevéllal Hawaii három hónapig...”, és persze örültek, ha egy hétre kijutottak Jugoszláviába, az Adriához, a nyári kánikulában maradt a zsíros kenyér meg a kőbányai sőr a strand napozóján.

Ancsa lakása még így is jobb, itt a főutcán, mint a lakótelepi tízemeletesek. A négyemeletes panelhez garázsudvar is tartozott, tiszta beton, de legalább játszhattak valahol a gyerekek, ki tudták teregetni a ruhát, Sipiczki bácsi még tujfát is ültetett a kapu mellé, nagy, vörös cserépedénybe.

– Virágot akarok, virágoskertet! – visított Böbe, amikor gyerek volt még.

– Marhaság – mondta Ancsa, és beleszívott a cigarettájába –, a betonon nem lehet virágoskertet ültetni.

Ők mégis megpróbálták Máthé Jocóval, aki alattuk lakott. Jocó paradicsomot akart, Sipi is beszállt a földszintről, a házmester fia, kukoricáról álmodott, főzni való, sárga kukoricacsövekről. Ő szerezte a nejlonszákot meg a kiskocsit.

– Na, mi van, ma nem jössz velem a strandra? – kérdezte Ancsa, és megrántotta a

vállát, amikor becsapta maga mögött az ajtót. – Dunsztolódj, ha neked úgy a jó, én es-tig kint leszek. Kaja van a hűtőben.

Böbe azonnal kiugrott az ágyból, amint meghallotta, hogy Ancsa elporzott az öreg Trabanttal. Sipi meg Jocó már várta lent, felváltva húzták a kiskocsit.

– A temető az jó hely – lelkesedett Jocó –, tegnap felderítettem a terepet, nagy göd-röt ástak, van ott föld elég.

A gödör helyén friss sírt találtak, hervadt krizantém, fonnyadt gerberafejek, művi-rág koszorúk, selyemszalagok: „Fájdalmas szívvel búcsúzunk...”, „Emléked örökre megmarad...”

– A francba – sziszegte a gerberáknak Sipi –, most kereshetünk új helyet.

De találtak könnyen, a kiskocsit elrejtették az orgonabokrok alá, és várták, hogy el-tűnjenek végre a sírásók. Lapátot se hoztak, Sipi tartotta a zsákot, Jocó meg ő túrták bele a földet, giliszta- meg fűszaga volt, olajos, mély szaga, szinte belebódult.

– Na, mi van, kubikoltál egész nap? – kérdezte vigyorogva Ancsa, amikor megjött a strandról. Hiába súrolta a körmét, fekete maradt. – Mit csináltatok, lókötők?

Böbének torkában dobogott a szíve, amikor kézen fogta Ancsát, és levezette az ud-varra, hátra, a garázsosor mögé. Tudta, hogy most megszegi a szavát, mert megígér-te a fiúknak, hogy senkinek soha... de Ancsa azért mégis más, őt még Sipi is tegezi. „Anyám... – füttyentett Jocó múltkor a strandon – azt a fejest, amit kívágott!”, és a für-dősapkájával integetett felé, ugye, fiúk, Ancsa azért mégiscsak más?

– Mi ez? – kérdezte Ancsa, amikor odaértek, és Böbe csak állt, „Jocónak volt igaza, meg Sipinek. Elárultam őket. Elárultam”.

– Virágoskert – válaszolt azért illedelmesen – meg zöldséges.

– Aha... – mondta Ancsa, és a hang mellbe vágta a kislányt. „Miért hazudsz itt ne-kem? – kérdezte volna legszívesebben. – Miért nem mondasz igazat? Nem látsz te itt semmit, se százsorszépet, se paradicsomot, csak betont látsz, betonkerítést meg ga-rázsfalat, nem látod a kertünket. Hiába mondod. És sohase láttad Zacskót sem, a daksz-limat, aki a gardróbban lakik, és tudom, hogy hazudtad Pántlikást is, mert nem be-szélsz te a lovak nyelvén, alszol te, egész éjjel csak alszol, dehogyis táncolsz a fák he-gyén selyempongyolában, nem mondasz te igazat, most is hazudsz, mert felnőtt vagy, menthetetlenül.”

– Aha... gondolod, ez a legjobb hely? – kérdezte Ancsa, és Böbe beharapta a szája szélét, a szél meglebbentette a százsorszépek szirmait. „Ez a legjobb hely – mondta Böbe szorosra zárt ajkával –, ha látnád, nem kérdeznél ilyet, hanem szavak nélkül be-szélnél a lényegről te is, néznéd a százsorszép szirmain a hajszáleret, hogyan lüktet benne a lét, kering a nedv, a paradicsomon, nézd, hogy feszül a vörös bőr, és a kuko-rica sárga szeméből édes tej pattan az ujjad hegyére... Ha látnál, Ancsa, ha látnál, tud-nád, hogy ez a legjobb hely.” A gyerek nem válaszolt, Ancsától már nem várt valódi kérdéseket, mert a valódi kérdéseket a felnőttek nem teszik fel.

– Csak tudod, az a baj – folytatta Ancsa –, hogy kevés földet hoztatok.

– Nem baj, hozunk még – válaszolt Böbe úgy, ahogyan azt kell, s szavától megindul-tak a göröngyök, peregték lefelé, letörték a százsorszépeket, leverték a vörös húsú pa-radicsomot, csak a kukorica állt még egyenesen.

– Á... – húzta el a száját Ancsa – nem tudtok ti annyi földet idehozni, hogy gyökeret verhessen a betonon akármi is.

A göröngyök csak hullottak tovább, tompa puffanással értek talajt.

– Nem baj, Ancsa – próbálkozott kétségbeesetten a gyerek –, hozunk még földet. Sokat.

...a göröngyök szétfröccsennek a földön, apró gyöngyszemek peregnek, hullnak széjjel, a százszorszépek már nem is látszanak. „Földet hozunk, Ancsa, sok földet, virágozni fog a beton, terem majd paradicsomot is, csak higgy nekem.”

– Á... – fintorgott Ancsa megint, és a sárkupacba hajította a cigarettacsikket – nincs itt helye életnek, nézd, napot sem kap.

A göröngyök nem hullottak tovább, megállt a nap az égen, sötét lett, piszkos, szürke köd, a virágoskertben még füstölt Ancsa cigarettacsikkje. „Nem lesz itt élet soha, láthatod.”

– Gyere – fogta meg a kezét Ancsa –, menjünk most már fel. Majd veszek neked balkonládát, ültethetsz bele nefelejcsot, olyan színűt, mint a szemed.

A megbillent balkonládát visszaigazította a helyére, még szerencse, hogy nem esett le, szegény öreg Sipiczki néni halálra rémült volna, ha lezuhan az ablaka előtt, hol van már Sipi is meg Jocó, a nefelejcsok is kiszáradtak még azon a nyáron.

– Nesze neked virágoskert – vonult Ancsa a kannával –, ezt az egy tövet sem locsolod.

Hát nem locsolta, persze hogy nem, a balkonládát bolti virágfölddel szórta tele Ancsa, azt hiába szagolgatta, nem volt annak se giliszta-, se fűszaga, tízcentis kiskert, nefelejcs és nem százszorszép, még csak nem is paradicsom.

A huzat megmozdította a függönyt, az Andrassy útról felszállt a benzingőz.

– Hozzá kéne kezdeni végre – fordult el az ablaktól Böbe. – Hogy lehet itt rendet rakni? – nézett szét a lakásban.

– Tévedsz – hallotta vissza Öreglujó hangját az időből –, Ancsa nem rendetlen, nem is volt soha. Csak nézd meg, hogyan javítja a diákjai dolgozatait, a legkisebb hangsúlyeltolódást is észreveszi. Nem, alapvetően nem rendetlen, csak valami egyetemes kuszaságban él...

– ...vagy az lakik benne – tolt fel Böbe fémkeretes szemüvegét, ahogy a gardróbhoz lépett. Öntudatlanul is pattintott egyet az ujjával.

Meccset nézett Ancsa, amikor utoljára kinyitotta nála a gardrób, ordított a tévé, mégis meghallotta a halk hívó hangot. A válla fölött vetette oda Böbének:

– Nem nősz te fel soha. Még most is dakszlit csalogatsz a szekrényből?

Böbe leguggolt elé, ölébe hajította a fejét:

– Mért csak azt hiszed el, amit látsz? Az – bökött a képernyő felé – miért realisabb, mint a kutyám a gardróbban?

Ancsa csak vigyorgott:

– Na, menj már, óvodás, nem látom a tévét.

Könnyes lett a szeme az ösztönös mozdulattól, ahogy odakapta a fejét a kanapé felé, ahol nem is olyan rég még Ancsa ült. „Falábad van, öregem, ezt a helyzetet elpuskázni!”, a gardrób szekrény előtt két kupac ruha, több mint egy hete itt lehetnek, Ancsa még indulás előtt hajigálta ki, amikor készült az útra, válogatott. Tuti biztos, hogy hirtelen ment el, Böbe akkor tudta meg, hogy nincs itthon, amikor kiküldték neki a rendőrségi értesítést, el sem hitte, azonnal felrohant hozzá, hosszan nyomta a csengőt, nem, lehetetlen, hogy elutazott úgy, hogy neki nem is szólt. De a lakásban csak a némaság motozott, senki sem nyitott ajtót.

Végül is nem volt meglepő, háromszor csinálták régen is. „Felülünk az első vonatra, ami jön”, vigyorgott Ancsa az állomáson, a vonaton bújták a térképet. „Pest felé tartunk, menjünk el Szentendrére vagy inkább Fehérvárra, ott még sohasem voltál, nézzük meg a királyi romkertet!” Most is így indulhatott útnak. „Elment. Elindult hamarabb”, ez volt Böbe első gondolata, amikor megkapta az értesítést. „Itt hagyott!”

Pedig hétvégére színházjegyet vettek. „Három nővér”, parádés szereposztás. „Együtt utazunk el Moszkvába, Oljenka...”, simította meg az arcát kötekedően Ancsa, amikor megmutatta neki a jegyeket, „tele van a burám már a Natasáktól”.

Erre föl elmegy egyedül, itt hagyja Böbét, hogy rakjon rendet ebben a kuplerájban, még egy sort sem ír, üzenetet sem hagy, most meg ott röhög, a nyitott gardrószeletrényen meg a kihányt ruhakupacokon keresztül fújja a füstöt. „Zizzent vagy te, fiam! Ne akarj ott rendet rakni, ahol én meg sem próbáltam!”

Böbe gyomrát görcsbe szorította a csak azért is, Ancsa bőrröndjét még nem kapta vissza, bár a vizsgálat már lezárult, itt, a lakásban kell hát rendet rakni először. Elkezdte visszahajtogatni a ruhákat a polcra, strandruha, strandruha, strandruha, fürdőruha egy, kettő, három. „...Mit vitt magával ez az Ancsa, egy fürdőruhát, csak egyetlenegy, váltót nem is?” Hárommal utazott, minimum három fürdőruhát pakolt be mindig a tengerpartra, most meg csak egyet vitt el, a türkizkékét. „Szeretem a színét, olyan, mint a tenger, egy pillanat és nem is vagyok, csak a víz habzik még, ahogy elnyelt, látod?”

Allt Böbe a gardróbajtó előtt, a szekrényben három, élire hajtott fürdőruha, csak a türkizkék hiányzik, semmi más, a huzat az Andrássy út felé sodorja Ancsa cigarettafüstjének illatát, egy pillanat, és eloszlik a benzingőzben, az sem lesz tovább. A szőnyegen utazási irodák prospektusa, nem akart elutazni Ancsa, de hogy akart, hirtelen ötletnek engedett, a képes katalógusban hangosan morajlik az Adria, Horvátország, Split meg Rijeka. „Imádom a tengert”, mondta Ancsa. „Imádom.” Úgy úszott, mint egy delfin, Öreglujót néha a szívszélhűdés kerülgette, honnan ugrál fejeseket.

Böbe rugdalta talpa alatt a sziklás tengerpartot, feküdtek Öreglujóval a napozóágyon, Ancsát nézték, ahogy teste megfeszül a sziklán, aztán egy pillanat, odalent csobban, hogy csak a víz örvénylik fényesen.

– Suicíd vonás – bökött Öreglujó a habzó vízre –, a mélylélektan szerint sem veszélytelenebb a fejesugrás, mint bukósisak nélkül döngetni egy Harley Davidsonnal.

– Vén motoros már az Ancsa, ne aggódj – nyugtatta Böbe Öreglujót a napozóágyon, de a másodperc mindig végtelenné tágult, amikor Ancsa teste eltűnt a habzó vízben.

Kipróbálta ő is, nem szerette.

– Gyáva vagy te – mondta Ancsa –, én is félek, mégis ugrom, az benne a jó. Ahogy a bizonytalanság szorítja a gyomrod. Zuhanás közben... Nem tudod, sose tudod, hogy mi lesz a vége.

– Esméletlenek a reflexei – nézte Öreglujó Ancsát, ahogy türkizkék fürdőruhában kimászik a partra.

Csak egy fürdőruhát vitt magával, csak egyet. Persze lehet véletlen is, de a reflexek, a beidegződések... nem, nem lehet véletlen.

– Nem értelek, akkor sem értelek – hallotta Ancsa hangját Böbe újra. – Én reflexesen ateista vagyok, az idegvégződéseim is tagadják az istent, te meg...

– Mindig is másként működtek a reflexeink, egészen másként – mondta akkor Böbe –, nem bírom a fejeseidet, a zuhanás kábulatát. Örülök, hogy végre szilárd talajt érzek a talpam alatt.

A horvát tengerpart teljesen összegyűrődött már a szőnyegen, felkapta, és módszeresen összetépte, úgy dobta ki a papírkosárba.

Ancsa íróasztalán a szokásos kupleráj, a harmadévesek dolgozatai, szótárak, könyvhegyek, bűzölgő hamutartó, üres tamponosdoboz, Böbe gyakorlott szemé mégis azonnal észrevette a rendellenességet a rendtelenségben. Félig gyűrt, sárgult géppapír: „A

Shakespeare-szonettek feltételezett ihletője...” Huszár Miklós, IV. évfolyam, hogy került Anca asztalára ez éppen most, hogy került ide?

– Te tanítottad az apámat? – kérdezte Öreglujó a gyerek hangja. Lujó arcán megkeményedett egy vonás:

– Persze. Meg Anca is.

– És milyen volt? Milyen volt az apám?

A kérdés élesen koppant a kockakövön, idegenül csengett a szó, ebben a lakásban senkinek sem volt apja meg anyja, gyereke, unokája, csak Anca volt, Böbe, Lujó és Karesz, Viktor is beugrott néha a képbe, meg ki tudja még hányan. „Apám”, a szó nagyot pattant a konyhakövön, elgurult, Anca háta egy pillanatra megvonaglott.

– Milyen volt az apám? Lujó, te ismerted, igaz?

– Intelligens – válaszolta Lujó –, roppant intelligens koponya volt.

– Egy hernyó – köpte a gyerekkérdésre a valódi választ Anca a lecsóba, amit éppen kavart.

– Akkor miért voltál a szeretője? – kérdezte Öreglujó a konyhaablaktól.

– Mert hittem benne... A szerelmében.

Böbe kavargatta a lecsót a tányérjában, délben mindig idevág a nap, valószerűtlen, éles fények az ablakon, a konyhakövön szétgurult, idegen szavak, apa, hit, szerelem, szilánkjaira tört üveggolyók, kaleidoszkóp, csak néhány üvegcserep meg tükör, a fénytörésen múlik minden, láthatod, néha a felnőttek is kimondják az igazat. A paradicsomhéj feketére pöndörödött, vörös tengeren kicsi, fekete csónak, „Mindenkinek van apja az osztályban, ha elváltak, akkor is van”, még képet sem látott róla soha, „Egy senkinek nincs arca, ne keresd”. Gyerektányérnyi vörös tenger, vihart kavart benne még egy kiskanál is, a tenger kettéválik, indulj, előtted szabad az út.

– Megkeresem az apámat – mondta Böbe, és a papírcsónak után nézett, amit a Dunán eresztettek lefelé. A Dunán keresztül el lehet jutni az óceánig, egy hét az út hajóval Amerikába... – megkeresem apámat.

– Miklóst? – hajtott egy kavicsot a csónak után Anca. – Marhaság. Már azt is elfelejtette, hogy létezel.

A papírcsónak úszott lefelé a Dunán, a folyónak kijárása van a nyílt tengerre, így tanulták az iskolában földrajzból. „Hát te vagy az, te vagy?” mosolyog át apa az óceánon, semmiarcát már jól ismeri a gyerek, olyan a mosolya, mint Ancsáé meg Lujóé meg Kareszé, kitarja karját az óceán fölött, és a karjában nincs semmi, mert semmi a karja is. Szárnyashajó jött, nagy hullámot csapott, a papírcsónak megbillent egy kicsit...

– Gyere hátrébb, vizes lesz a cipőd!

...de keresztülbillegett a szárnyashajó verte hullámon is, lágyan ingott a vízen, mint egy fehér rózsaszírom, a hullámok egyre tornyozódtak...

– Nem hallod, csurom víz a cipőd – rángatta a karját Anca –, a fene vigyen el, még megfázol itt nekem!

...tornyosodnak a hullámok, még csak most jön a java, kicsi virágszírom a semmi-óceánon, megbillen, de nem baj, messze száll, átvág a semmihullámhegyeken és semmihullámvölgyeken, hét nap az út, hét nap, és partot ér. Végre. Valahol.

– Ej, ne bámuld már azt a hajót, léket kapott már régen, elsüllyed úgyis!

A Dunának tengeri szél szaga volt, a hullámok kicsaptak a partra, Böbe bokáig állt az iszapos vízben, feketén gomolyogtak a hullámok, olajos feketén, s már nem hoztak só- és halszagot, giliszta- meg földszaga lett a partnak, olajos földszaga, hogy belebódult, egy hét az út Amerikáig, apának még csak arca sincs, nem tudott gyökeret verni a betonon, hiába álmodott százsorszépeket.

Ancsa asztalán megsárgult dolgozat.

– Hogy kerülhetett ez ide? – nézett szét a lakásban Böbe.

Ancsa gyűlölte az emlékeket. „Nekünk nincs múltunk, és jövőnk sincs. Nekünk jelenünk van csupán, de csak egy pillanatig, még a ma is múlttá porlad a kezünkben, eldobjuk hát. Értéktelen...”, nem őrizgetett fényképeket senkiről, Miklósról meg pláne nem. „Az agyammal fényképezek, az érzéseimmel – mondta Ancsa –, az ízek, a fények, az illatok raktározódnak el bennem. Ha én nem leszek, múljanak el az emlékeim velem együtt, ne maradjon utánam semmi.”

A több évtizede írt dolgozat az asztalon kérdőjellel görbült:

– Miért voltál Miklós szeretője, miért, ha soha nem akartál a felesége lenni?

– Mert szerettem. Szerelem nélkül én meghalok.

Diszkrétan csinálta Ancsa, intelligensen, még Böbe se vette észre a partnerváltásait, talán csak Öreglujó tudta, mikor kivel.

– Ezt nevezed te szerelemnek?

Miklós dolgozata ponttá húzta össze magát az íróasztalon, Ancsa foga vacogott a gyapjútakaró alatt:

– Nem, Lujó, te is tudod. Ez nem szerelem. A szerelem valami egészen más. Transzcendens. Isteni. Talán nem is létezik. De azért... még keresem.

Lujó állt a vacogó Ancsa előtt, összehúzta a szemét kicsire, és nem ment el, maradt, mindig maradt, mert Öreglujó nem szerelem, Lujó barát, valódi testi-lelki jó barát.

„...a szerelmi szonettek feltételezett ihletője... Huszár Miklós, IV. évfolyam”, miért vette ezt elő Ancsa indulás előtt, miért?!

Amikor a rendőrségi értesítést megkapta Böbe, biztos volt benne, hogy tévedés, azonnal felrohant ide, Ancsához, csöngetett, mint az eszement, pedig volt kulcsa, várta, hogy Ancsa morogva nyisson ajtót, „Megvesztél, nem vagyok süket”.

De az ajtó mögött csak a semmi lapult, fel akarta ébreszteni, hogy szóljon végre, itt vagyok, és csak nyomta a csengőt: „Engedj be, Ancsa, engedj be!”

Hiába ordított a csengő, az ajtó zárva maradt, mezítlábas talpa alatt érezte a sziklát, süttött a déli hőségben, lábujját törte egy kavics, alatta víz, vajon hány méter mélyen lehet, felül feketén morog, de ha ugrik, odalent zöld lesz minden, türkizkék fények szelik át a habot, míg a teste lefelé zuhan, szájából áttetsző légbuborékok iramlanak fel a víz színe felé, odalent a vállára tengericsillag ül, szemébe néz, most kellene ugrani, most...

Akkor nem tudott bemenni, hiába volt kulcsa, ereje nem volt hozzá, szembenézni a sötét, üres lakással. Csak leroskadt a legfelső lépcsőre:

– Hát tényleg egyedül indultál el Moszkvába?

– Nagy valószínűséggel baleset történt – mondta a rendőr –, bár a vizsgálat még nem zárult le. Hála istennek vannak tanúk, két német turista látta, amikor leállította a kocsi, és vízbe ugrott. A szikláról a tengerbe.

– Igen, igen, bizonyosan baleset volt – bólogatott Böbe is a rendőrségen. Ancsa mászik, föl a sziklán, szétveti a karját, mielőtt ugrana, teste megfeszül, csak egy pillanat, körülötte szikrát vet a nap.

– Nézd – mutatja Lujó a napba öltözött Ancsát –, oltár. Áldozati oltár.

– Igen, igen, bizonyára baleset – mondja a rendőrnek Böbe –, baleset volt biztosan – mondja magának hangosan, csak az az oltár, az ne lenne, ahol oltárt emelnek, ott áldozatot is be kell mutatni.

Áll Ancsa az oltáron, magasba emeli a karját, teste megfeszül. „Én csak magamért vagyok képes áldozatot hozni, csak magamért, érted?”, feketén fodrozódik körülötte

a víz, amint elnyeli a testét, a víznek giliszta- meg fűszaga van, mély, olajos szaga, Böbe szinte belebódul.

Ancsa íróasztalán a kupleráj, nem, itt egyelőre képtelen még rendet rakni, ez az asztal így, ahogy van, Ancsa maga, alig tíz napja még itt dolgozott, alig néhány órája temették.

A temetés ügyei a nyomozás ellenére simán mentek, persze boncolni kellett, milyen marhaság, Ancsa biztos azt akarta, nyoma se maradjon, sodorja el testét a víz, váljon azonosíthatatlanná, eltűnt, nyoma veszett.

Akkor eszébe jutott, hogy meghívja Miklóst, Ancsa temetésére talán csak eljön, ha más nem, az emlékek, Ancsa volt az első nő az életében. Úgy érezte, joga van hozzá, megismerni az apját, aztán mégiscsak letett a meghívásról.

– Ancsa biztos nem akarná – jutott eszébe, amikor a fekete selyemblúzt vasalta. – Tiszteletben kell tartanom az akaratát. Mégiscsak az anyám.

A virágboltban sokáig nézelődött tanácstalanul, Ancsa meg ott vihogott a rózsá- meg a szegfűfejek között, „Rózsaszín gerberát vegyél, rózsaszínt vagy kéket, az illik legjobban egy vízi hullához”.

Végül egy szál rózsát vett, azt akarta bedobni a nyitott sírba, de aztán azt is ott hagyta Ancsa udvarán a betonon.

A temetés előtt még erőt vett magán, tudta, ma délután úgyis fel kell jönnie a lakásba, senki sem járt itt azóta, hogy Ancsa elment, rendet kell végre raknia, legalább kiszellőztet, felhúzza a rolókat, ne a sötét lakásba érkezzen meg, de mégsem jutott fel, csak a temetés után, mert elakadt a betonudvaron.

A hátsó kapun lépett be. Észre sem vette eddig, hogy megrepedezett a beton az évek alatt, a repedéseket felverte a fű, a gaz, öreg már Sipiczki bácsi, nincs ereje gyomlálni. Lassan lépegetett az udvaron, nehéz most felmenni, négy emelet, meghódíthatatlan magasság. Bámult maga elé, rugdalta a fűcsomókat meg a köveket, kicsi sárga virág kandikál ki a repedésből, arrébb néhány fehér, pitypang meg százszorszép, törékeny derekuk megtalálta a hajszálnyi rést a betonon.

Most talán még jobban örült, mint a virágboltban, hogy idejében eszébe jutott, és nem kért a rózsához csomagolást. Hátrament a garázssor mögé, látod, Ancsa, nőnek itt is, kevesen vannak, gyengék, mégis élnek.

„Ne bánts d a vadvirágot, Böbe!” , csak két szál százszorszép meg egy pitypang, neked szedtem, ezért te sem haragszol, Ancsa, ugye?

A rózsát letette a százszorszépek helyére a betonra, vörösen izzott, mint a parázs. Itt van helye az életnek. A beton barázdái között.

A temetésre mégsem öltözött át, farmerben ment, meg a fekete pólóban, ami rajta volt, kezében a pitypang meg a százszorszép. Csak Öreglujót hívta el a temetésre, senki mást, a többiek számára Ancsa ma is él, nem számít a koporsó, a göröngyök, ahogy hullanak. Nézte Lujót a nyitott sír fölött. „Szerelem nélkül meghalok”, egy fürdőruhát vitt magával, csak egyet, a türkizkéket, és Böbe kiáltani szeretett volna, túlkiáltani a göröngyök puffanását, hogy Ancsa is meghallja végre, hogy van szerelem, igaz és örök és transzcendens. Van szerelem. Az Istené.

Hullottak a göröngyök a koporsóra, döngött a föld, a százszorszépek derékba törtek, a földnek giliszta- és fűszaga volt, olajos, mély szaga, hogy beleszédült. Süllyed a csónak, a kis papírhajó, csak a félelmet érzed zuhanás közben, zöld a víz, apró buborékok szállnak fel a szádból, egy tengericsillag a válladra ül, nézi nagy, nyitott szemed, most meghalok...

A sírásók lassan befejezik a munkát, reflexesen keresik a láthatatlan koszorúkat, „Fájdalommal búcsúznak”, amikor megkapta az értesítést, nem érzett fájdalmat, csak az járt a fejében, hogy Anca elment, elindult idő előtt. A koszorúk selyemszalagját meglibbenti a szél, „Emléked örökre megmarad”, még az útlevelét, a személyi igazolványát is bevonják. „Nem marad fényképed se rólam – vihog Anca az orgonabokrok fölött –, a retinádban, a szagló-, az ízlelőbimbóidban kell megőrizned engem, mert nem marad utánam semmi, semmi.”

A huzat megmozdította Miklós dolgozatát az asztalon, a temetőben az orgonabokrokot rázta a szél, Anca ott táncolt selyempongyolában a bokrok hegyén, a szerelmi szonettek feltételezett ihletője Huszár Miklós, hát nem sikerült, Anca, nem sikerült, hiába öltöztél napba a semmi oltárán, vetted magad a tengerbe, nem sodort el a víz, kettévált a vörös tenger, gyerekkanál kavarta, nagy vihar. Itt maradt utánad a semmi, csöngettem, mint az eszelős, az meg ott matatott az íróasztalodon, bekukkantott a gardróbba, letörte a százszorszépek szirmait, s nem nyitott ajtót, „Szervusz, itt vagyok”.

De látod, Anca, nem lett igazad, hiába zúztad szét önnön gerinced, mert a semmin túl itt maradtam én is, és itt maradtunk mi, a semmin túliak. Egy semmin túli nemzedék.

Tandori Dezső

A LEGÖRDÜLŐ ROLÓ

Ami a célállomáshoz vezet

Ami a célállomáshoz vezet,
úgy kell fogadnod, mint egy őrület
részét, mint egy őrületet,
amely a célállomáshoz vezet.

Ami a célállomáson lehet,
úgy kell fogadnod, mint egy őrület
részét, mint egy őrületet,
amely a célállomáson lehet.

És ami a célállomáson túl lehet,
már nem neked
kell fogadnod, már nem téged fogad.
Így tudd magad.

Nem tudod semmidet.

Az abszolút önkívület

Az abszolút önkívület: az az,
hogy önmagadon kívül – senki.
És ebbe sosem kell átmenni.
Ez van veled.

Az abszolút magadbazártság:
az a teljes világbarátság.
Csak e teljes világ
– ami te vagy és ami a világ –
olyan, hogy nem tudja egyike

a másikat.
S ha jársz, ha helyben jársz; mire
mehetsz vele.
A dolog előlegibe

kellett volna ilyen kedélyesen
megkérned a halált.
Jó, ez nem rajtad állt.
De aztán sem áll rajtad semmi sem.

Nincs felelősség, szerelem,
nincs szeretet, nincs másik. Semmi sem.

Világbatárt, világbatárt,
hajtod, Szindbád, e rossz batárt.

Kár lenni. De nem okoz semmi kárt.

Kétezeregy

Kétezeregy: éjszaka, majd leszáll,
akkor tudni fogja mindenki már,
mindek tudni fogják, kivéve, ha
előbb szállt rájuk másik éjszaka.

Mit szeressek ezen az éjen én?
Minden zeném
oly rövid lejárátú, ha körbe nem
veszem zajhordozómon,

hogy mint halnak az ólom,
közömbös, mint a nehezék.
Túl rövidek az élet-pillanat zenék.
Így érzem azt is, a szeretetét,

a szeretet zenéjét;
megcsikordul
késem alatt a tányér, vagy még illetlenebb:
kifordul

a gyomrom.
Szeretetem ennyi, kurtára: orron
nyesnélek a tányéros késsel,
vagy rád okádnám a folyton

bensőt, minden külső helyett legyen
mocsok a külsőd.
S az égen: az örök erkölcsi küllők.

Rég kihalt hullók.

Hidegen verik a puhány üllőt.

Közbevetés

Aztán valaki nagyon idegen.
Ki az? Én vagyok az?
Szememen, szemedben
látom, nem látom? Ami az-

tán valami oly idegen,
neked, nekem?
Hol van, hogy szeretem
a világot, amit szemed világán

meglátok? Olyan árván
látom, olyan árvának, hogy vakon,
hogy borzalom.
Erről csak hallani

is. De legalább én
be tudom vallani,
be próbálom, valamijén.

De csak halálommal lehet enyém.

Zeném, nem én

Alexander Brodynak

Zeném, nem én:
és mégis
e „régis”
– Lush Life, Diana Kroll –
felém
hozza... csak nem tudom mit,
nem is tudom, ahol

találkozhatunk, mi hely.
Nem tűnik elő semmivel.

Itt járok. Mindenki nélkül.
Nem az ég, de a jégen a leölt
állatok húsa kékül,
egy boldog kor emléke
számára
ékül.

De semmi béke.
Nem tudom, mi szörny, aki
ide mellém ül.

A világban megvoltak elegendő
párjai.
Korog egy üres, önmagát őrlő bendő.
És semmi teendő. És semmi leendő.

Persze hogy senkit

Persze hogy senkit
sem szeretek?
Küllők, emeltyűk
csigasora pereg?

Pereg a csigasor,
csigalassú a pergés.
Nem szeretek sehol,
az – túl didergés.

Azt túldidergem.
Bármijét-bárkijét
minek szeressem.
Nem tudok már szeretni semmiképp?

Csak elemien
meglenni akarok.
Nincsenek panaszok.
Csoda, hogy eddig megvoltam, még megvagyok.

Nem szeretem.
Csak van, nyomorultja én,
elemien.
Az ég földjén, a föld egén.
A tönk mocskán, a mocsok tönk-jelén.
Hamvam se maradjon, legyen, hogy így VOLTAM én.

Minden annyiszor el...

Minden annyiszor elhangzott már,
minden csak változat,
rugd fel a víz felszínére magad,
ahelyett, hogy akármi mást felrugnál.

Csak a vége, hogy végül el kell...!
Nézd, szeretni, nem szeretni: ez ez:
valami egy időre elkel,
elkél, kell, aztán vége lesz,

de ami legrosszabb, nem annak,
hanem neked,
és itt sem az a végzeted,
hogy legutoljára is elhagynak,

nem, az csak ennyi: sok szar,
sok avar, sok büdös levegő
után, amivel körülvett egy udvar,
most egy jó pár kiló ólommal helyettesíthető –

telerakja zsebeid egy erő.
De nem ez a baj. Madaraid halála
se. Csak hogy akik tényleg reád voltak
bízva – Főmedvéid, Barátaid –, örök magányra

maradnak, s ezért visszakívánnád
a hajdani Őlbe a holtat:
a majdanit, tenmagadat,
bár az Isten ne nyitotta volna veled ezt a boltot.

Horváth Elemér

CANIS MAIOR

ha akkor nyugatra szököl velem
valószínű nem lennénk együtt már
te megálltad volna a helyedet
s egy bennszülött elégedett neje
bartókot tanítánál lelkesen
a nagyvilág valamelyik egyetemén

én egy-két óceánnal távolabb
keresném mindennapi kenyerem
és infantilis obszesszióval
mint akinek fontosabb dolga nincs
kötnék ebet a karóhoz

az eb a magyar vers
és a karó a nyugati világ

A HORTOBÁGY POÉTÁJA

keleti költő volt kúnfajta nagyszemü
és nárciszista a végletekig
mohó exhibicionizmusát
nem nőtte ki párisban sem
s örökké visszafelé gravitált
az ég madarai közül a varjakat
vette észre és nem a nyugat igazi
szószólóját a keatsi csalogányt
tehetségében nem kételkedett
általában a józan európai
szkepszis nem mételeyezte meg
gyakorta mámoros s több nemi baj
hordozója steril maradt
próféta és magyar az igazi nyugat
utána érkezett s többnyire nélküle

LAUTRÉAMONT: POETICA

egy római piacon találtam
ahol az olcsó limlomok között
könyvek is voltak néhány líráért
(egy ebéd ára se) hűséges társam lett
fiatal kószálásaim során
ostiától tivoliig
amikor new yorkba távoztam ott maradt
mint összes többi könyvem is
remélem örvendeztet valakit
amikor én már művelt por vagyok

Nagy Gáspár

AZT KÉRDITEK

Most hogy már végképp
p á s z t o r t a l a n u l
gőzölög nem egy
de több akol

mikor már nem
hű ebéd csahol
csak kéjjel föltáplált
prérifarkasod vonít

akkor azt kérditek
hogy most hol
merre és kivel
csatangolok
sőt bitangolok el

s rekedtes hangom
fáradtan felel
az éjszaka vadul
föltett kérdéseire:

néha jólesik bizony
kicsit összekuszálni
a f r o n t o k a t
és közöttük adni
baljós randevút

mert akkor hibátlan
ez a teremtett világ
mikor kétfelől
lőnek legalább

s meghalni is szép
kaland – lehet –
a Múza ölében
más szóval
a derű senki földjén

és ott járni-kelni tűnődni
majd hintaként kilengvén
– sár és csillagok között –
hol minden teremtmény
árnya már bizony parányi
.....
bevillan olykor Kosztolányi

nagyjából ennyi szó – elég
sereged sosem volt
ha volt is már nem él
barátod annyi holt
s mind hozzád beszél

talán megértitek ti is
ha főleg őket hallgatom
és nem kérditek többé
hogyan mit miért s kiért

csatangolna el szívem
de akkor is mi volna
hát ne féltsetek:

mindig beállok majd
magam mögé
a körmenetnyi sorba.

Luca Anna

MERÜLJ LE

A rémület injekciója szisszen.
Az álom egyszer ébrenlétbe vált át
a valóságból – gördülő időből.
Ébren várja mindenki a halálát.

Csörömpölés. Hangokkal kezdődik az ébredés.
Zubog a víz, a vér, egy vízesés,
vitorlacsattogás, madárszárny hangja. Elrepül.
A tollas párna szíve lüktet legbelül.

Az óra kinn megáll, belül ketyeg csak.
Merülj; az álom hullámokba ringat,
visszasodor a mocsárszagú vizekbe –
Hal vagy, hínár vagy, kagyló vagy: merülj le.

Homok súrolja a talpad, kagyló karcolja a talpad.
Fölötted zöldvillámú az ég: orrlikaidból futó buborék.

A folyó átkel rajtad. Átmos az áramlatok sugara.
Uszadékfa vagy; hol föl-, hol alábuksz.
Egy pettyes antilop a parton iszik ezer éve,
s millió év óta les rá a bozótból egy komodói varánusz.

Indák, pálmárügyek rothadnak a vízben.
Két picí örvény: egy víziló megborzolta fülét.
Döngő, ütemes hangra: dobszóra riadsz
– hallod mind közelebb, közelebb dübörögni, verni a párna szívét.

Szabó T. Anna

FÉNY*a mestereknek*

Úgy mentem át a fényes csarnokon –

a csarnokon dúdolván mentem át.
Sugárban dőlt be a reggeli nap,
kezemben telt virágú orgonák.
Bárányt akartam venni. A húсок
élénkvöröse odacsábított
a hentespulthoz, ahol a csúsós májak,
nehéz marhaszívek halomban álltak,
a csipkefehér pacal és a bő,
nyálkás rózsaszín, dagadó tüdő
színkontrasztjában, s köztük, középre téve,
ott tekergett egy szinte karnyi vastag
marhagége.

Ámulva néztem őket,
a szíveket, a májakat, tüdőket –
lám, szépek így a szervek, épp kitépve,
elrendezve, felárazva, kitéve.

Tovább dúdoltam, hogy „tavaszi szél...”,
odébbléptem, húsvét van, a halott
feltámadott, az élet és az étel
egyformán szent, és ma semmi se csúnyább
a többinél –

szép a dióbél, szép a gomba,
szép a világító halomba
rakott narancs, a tavalyi alma,
a poros krumpli, püspöklila hagyma,
s a félbevágott káposzta cikája,
ahogy – lombos fa – ágait kitarja.
Átszellemülten ragyogtak a mézek
a polcokon, a paprikafüzérek
villogtak, és én a zsongó tömegben
„...vizet áraszt...”, dúdolván lépegettem.

*

És másnap a fényes ócskapiac.

Sütött, sütött a reggeli nap.
Nejlonponyván bronzszobrok álltak,
esernyőtartók, gipszlovak.

Teherautóról kínálták a bútort:
 komódot, tükröt, szekretert,
 a berakás itt-ott hiányzott,
 vagy épp az üveg volt repedt –
 nem nézhettem meg közelebbről:
 az árus semmibe se vett.
 Lézengő voltam, nem vevő. De
 beljebb sűrültek a sorok,
 tukmáltak: nézzem meg, valódi,
 ilyet, ennyiért, hol kapok?
 Az árusasszony egy cirádás,
 nagy rézvázát kocogtatott.
 Szóttések, órák, porcelánok,
 és Gallé-vázák – mind hamis –
 patinás mozsár, hasas rézüst –
 ez volna drága?! Dehogys!
 Nézzem meg jobban: jó lesz az még
 tán a dédunokámnak is.

Nyilván ugyanezt mondta egyszer
 a sötét ruhás nagymama,
 mikor az ifjú háziasszonyt
 beavatta titkaiba,
 míg lenn az utcán nagy vidáman
 masíroztak a katonák.
 Kifényezett kitüntetések
 őrzik a háborúk nyomát,
 néhány megperzselt régi fénykép,
 amit kiástak a romok alól –

úgy kavargtak a tárgyak
 mint fénykévében a por.

*

És harmadnap a temető.

A hosszú allé ragyogott,
 álltak a fényben kőfehéren
 beroskadt hátú angyalok,
 a nehézkedés katonái,
 tartották súlyos szárnyukat...
 Márványkeresztet, bronzkoporsót
 bizsergetett a déli nap.
 A fákból őzjögve keringett
 a holtak erjedt vére, és
 szárrá, virággá és levéllé
 rendeződött az erjedés,
 s az ágakon – halotti gyertyák?

győzelmi fáklyák ezrei!
és a zöld fényű katedrálist
roppant madárdal zengeti!
A feketerigó úgy fújta,
hogy remegett az ág hegye,
teli torokkal gurgulázott,
hogy szinte megfulladt bele –
a friss lomb között itt is, ott is
énekeltek a madarak,
s a sírokon felmagzott fűből
kirobbant egy fácánkakas...

Az élet nálunk is erősebb,
zuhog, zuhog a déli nap,
előjön a reves sötétből,
lobot vet, lángol az anyag,
mert él, él, aki életbe halált,
halálba életet kever
– most tél van, csend, míg írom ezt –

húsvét volt, kétezer.

Fischer Eszter

GYEREKKÖNYVEIM FELNŐTTSZEMMEL

Minden olvasni szerető ember különös meghatottsággal emlékszik vissza gyermekkorra kedvenc olvasmányaira. A gyermekkori olvasás csodálatos élménye a későbbi években már ritkán adatik meg. Az az odaadás, az a tökéletes azonosulás, ahogy a gyerek a külvilág elsüllyedésével bele tud merülni egy-egy (többnyire számtalanszor újraolvasott) könyvbe, olyan nosztalgikus emléket hagy hátra, mely talán leginkább a kamaszkori, első szerelemre hasonlít. Emlékezetünkben ezek a könyvek megőrzik hamvas bájukat, buzgón és lelkesen ajánlgatjuk gyerekeinknek és gyerekesmerőseinknek, és ha valaki kritizálja őket, úgy érezzük magunkat, mintha szüleink emlékét akarnák megsérteni.

Pedig ízlésünk, értékítéletünk fejlődött; régi kedves könyveinkre mégis, akár a betokosodott zárványokra, változatlanul olyan érzésekkel tekintünk, mint annak idején, amikor először kerültek a kezünkbe. Ha viszont hajlandók vagyunk némelyiket felnőttként, nem nosztalgiából, hanem valóban elfogulatlanul újraolvasni, különös élményben lehet részünk. Ifjúkori kedvenceink felnőttízlésünkkel, felnőtt-értékítéleteinkkel nemegyszer összeegyeztethetetlenek, és csodálkozva tapasztaljuk, hogy miféle történetek, miféle értékek és elvek ejtettek rabul annak idején.

Kiválasztottam négy, gyerekkoromban népszerű, sokak által olvasott és szeretett könyvet (Fekete István: TŰSKEVÁR ÉS TÉLI BEREK, Rudyard Kipling: A DZSUNGEL KÖNYVE és Jules Verne: A REJTELMES SZIGET), hogy megpróbáljam felnőttszemmel elemezni: milyen rejtett és nem rejtett értékeket hordoznak. A választás szempontja elsősorban az volt, hogy mik voltak az én kedvenceim. Ezeken tudom ugyanis nyomon követni, hogy mi válthatta ki akkori élvezetemet, hogyan viszonyulnak jelenlegi értékrendemhez, és mi lehet az oka, hogy gyerekként nem zavartak, sőt észre sem vettem azokat az elemeket, melyek számomra ma már elfogadhatatlanok.

A választott könyvekben meglepetésemre hasonló vonásokra is bukkantam. Például mindegyikben központi téma az ember és a természet közvetlen viszonya. Hogy ez engem gyerekkoromban megragadott, nem véletlen. A gyerek helyzeténél fogva nem kompetens. Környezete ugyan ellátja és védi, de mivel nem képes önálló létezésre, kiszolgáltatott is; nem tudja irányítani, sőt még lényegesen befolyásolni sem saját sorsát. Ez természetesen igen frusztráló érzés. Azok a történetek, melyekben a hős közvetlen kapcsolatra lép a külvilággal, a természettel, hogy önállóan, saját erejéből biztosítsa létfenntartását, növeli a kompetenciaérzést. A kisgyerek játékának is ez az egyik mozgatórugója: a valóság kicsinyített másában végre passzív elszenvedőből aktív cselekvő lehet.

Régi kedvenceim között olyanokat is találtam, melyek jelenlegi benyomásom szerint mára egyszerűen elavultak, és irodalmi értékük is legfőljebb közepes. Mégis, ezek a könyvek is nyújtottak nekem valamit, amit alighanem pszichológiai megközelítéssel jobban meg lehetne magyarázni, mint irodalmi elemzéssel. Mintha az „élvezeti érték” nem feltétlenül függne össze a művészi értékkel. De ami a felvetett kérdés szempontjából igazán érdekes: mindegyik mű kidolgozott, jól elemezhető világképpel rendelkezik, melyet viszont gyerekként egyáltalán nem fogtam fel. Nem is vettem észre. A „világnézet” természetesen nem esztétikai kategória. Az, hogy az elemzett művek által képviselt értékek számomra rokonszenvesek vagy ellenszenvesek, semmit sem mond az adott mű irodalmi színvonaláról.

Ezeket a világképeket próbálom meg kibontani.

Fekete István TŰSKEVÁR ÉS TÉLI BEREK című könyvsorozatát nagyon szerettem, jó néhányszor elolvastam. A történet a következő: Gyula, gúnynevén Tutajos – egy tizenégy év körüli pesti kamasz fiú – a nyári, majd a téli vakációt barátjával vidéki mezőgazdász nagybátyjánál tölti. Összebarátkozik egy rendkívül tapasztalt, bölcs öreg csószszel, aki bevezeti a vad természet világába. Az öreg halászni, vadászni tanítja, és főleg arra, hogyan használja saját erejét, tudását, tapasztalatait nehéz helyzetek megoldásában.

Gyerekkoromban megragadott a könyvek intenzív hangulata, tetszettek a természetleírások (bár kissé sokalltam őket), izgalmasnak találtam, ahogy a városi fiú előtt feltárul egy ismeretlen világ. Vonzott a szoros együttlét a tapasztalt öreggel, és különösen hangulatosnak találtam az élet legtermészetesebb és legmindennapibb velejáróit: az evést és az alvást. Mindaz, amit a városban észre sem veszünk, itt különös jelentőséget nyer. A tiszta levegő, a tűz, a saját zsákmányból készült étel, maga a létfenntartás és mindaz a rengeteg tudás- és ismeretanyag, ami ehhez szükséges.

Évtizedekkel később (a két kötet először 1957-ben, illetve ’59-ben jelent meg) és felnőttszemmel olvasva a könyveket, a hangulatos felszín alatt sajátos értékrend fedezhető fel. Az ősi értékeket őrző vidéki életet a szerző szembeállítja az elkorcsosult várossal. A fiú városi mérnök szülei semmit sem tudnak a *lényegről*, sőt ostobaságukban, ér-

telmiségi gögjükben még le is nézik a parasztvilágot. „...a mérnök szülők semmi értelmét nem látták fiúk csavargásának erdőn-mezőn, vízen és nagy lápon... Nem neked való az ilyesmi – mondta az atya –, te mérnök leszel vagy orvos, s az ilyen durva környezet csak elrontana. Elhíheted, az ilyen posvány csak messziről szép.”

Az anya sem jobb: „Nagyon fontos, hogy kinek a társaságában vagy, talán az öreg Matulától akarsz tanulni? Bagószagú vénember, alig tud írni-olvasni.” (TÜSKEVÁR, 23. o.)¹

A kapkodó, nyugtalan, erőtlén környezethez szokott fiú vidéken valódi tekintélyekkel kerül kapcsolatba. A „valódi tekintély” Fekete István számára központi fontosságú. A hím vezér tekintélye megfellebbezhetetlen, ennek kétségbevonása istenkáromlással felérő bűn. Igaz, az „apai tekintély”, amint látjuk, nem okvetlenül az apának jár. De akinek megvan a tudása és a súlya, annak hatalma kikezdzhetetlen.

A fiúnak meg kell tanulnia, hogy ha „mesterei” mondanak valamit, azt az első szóra fogadja el, mert mögöttük az igazság ereje van. Ha ezt nem teszi, olyan helyzetbe hozzák, hogy engedetlenségének következményeit nagyon kellemetlen formában saját bőrén kelljen éreznie. Soha nem magyaráznak, soha nem indokolnak semmit. A cél az, hogy saját tapasztalatából tanuljon, mert azt nem felejtí el, mint a „fecsegést”. Ez jól hangzik. De miért kell annyira lenézni a beszédet, a szavakat, a szavakkal átadható tudást? Miért ez a kizárólagosság?

Az első „lecke”, hogy az öreg csősz engedi a fiút szandálban menni a mocsárba. Igaz, megemlíti, hogy gumicsizma kellene, de amikor a gyerek attól tart, melege lesz benne, nem érvel, hanem hagyja a fiút egész nap szandálban kínlódni. Nehéz elképzelni, hogy a fiú tapasztalatának értékét lerontaná, ha eleve magyarázatot kapna: miért nem előnyös a szandál, hiszen ő nem is tudja, hogy a mocsárba mennek. De itt valójában másról van szó. A gyerekeknek azt kell megtanulnia, hogy az öreg szava szent, azért, mert ő mondja, és minden magyarázkodás ezt a súlyt csökkentené. Ha magyaráz, azt jelenti, hogy meg akarja győzni a fiút, pedig neki mindig igaza van; ha nem hiszi, magára vessen.

Ez ősrégi, ismert pedagógiai elv. Alice Miller, a kiváló svájci pszichológus AM ANFANG WAR ERZIEHUNG (KEZDET BEN VOLT A NEVELÉS) című könyvében régvolt korok gyerekknevelési szokásait elemzi száz-kétszáz éves nevelési tanácsadó könyvek alapján. Egy 1852-ben megjelent könyvből idézi: „A rosszul értelmezett filantropia torzszüleményeihez tartozik az a vélekedés, hogy az örömmel vállalt engedelmséghez szükség van a parancs okának ismeretére, és hogy minden vak engedelmség ellenkezik az emberi méltósággal. Aki arra vállalkozik, hogy ezt a szemléletet otthon vagy az iskolában elültesse, az elfelejti, hogy nekünk, felnőtteknek is hinnünk kell az isteni világrend magasabb bölcsességében [...] Ahogy nekünk is Isten megindokolatlan szeretete és a magasabb bölcsesség iránti odaadó hit értelmében kell cselekednünk, ugyanúgy kell a gyermeknek tevékenységét a szülei és nevelői bölcsességébe vetett hitének alárendelnie, ami mintegy előkészületet jelent az égi atyával szembeni engedelmséghez. Aki ezt a viszonyt megváltoztatja, az a hit helyébe vétkes módon az okoskodó kételyt emeli, és egyben félreismeri a gyermeki természetet, melynek szükséglete a hit. – Ha a nevelő közli az indokokat, nem tudom, hogyan beszélhetünk még egyáltalán engedelmségről. Hiszen az indokokkal a gyermeket meg akarjuk győzni, és a gyermek, aki ehhez hozzászokik, nem nekünk, hanem csak ezeknek az indokoknak engedelmeskedik; a magasabb értelemmel szemben érzett alázatos tisztelet helyébe az önelégült belátás követése kerül. A nevelő, aki parancsait indokokkal egészíti ki, ezzel egyben elismeri az ellenindokok jogát, és ezzel megváltozik a növendékhez való viszony. Utóbbi a tárgyalások területére lép, egyenlőnek tekintí magát a nevelővel; az ilyen egyenlőséggel viszont semmiképpen nem fér meg a tekintélytisztelet, amely nélkül nem létezhet nevelés. Aki egyébként

azt hiszi, hogy csak az indokokkal megtámogatott engedelmesség vezet szeretethez, roppant módon téved, mert félreismeri a gyermek természetét és azt a szükségletét, hogy az erősnek alárendelje magát. [...] Családi körben általában a gyöngye anyák képviselik a filantróp elvet, miközben az apa rövid úton feltétlen engedelmséget követel. Így a kicsinyek leginkább anyjukon zsarnokoskodnak, és az apának jár a tisztelet, és ő lesz mindennek feje, melynek irányát megszabja.” (Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 56–57. o.)

Fekete István maximálisan követi ezt az elvet. Amikor a fiú vigyázatlansága következtében a tűző napon leég, nagybátyja éjszakára altatót ad neki, hogy tudjon aludni. Igaz, ezt nem árulja el.

„István bácsi két szem orvosságot tartott eléje.

– Vedd be, ettől elmúlik – és vizet töltött.

Gyulának mukkanni sem volt ideje, már lenyelte az orvosságot, amiért otthon Piri mamának fél óráig kellett könyörögni.

– Mi ez?

– Sztrichnin, egészen kevés ciánkálival; egyébként semmi közöd hozzá. Én adom, és te beveszed – kész.” (TÜSKEVÁR, 98–99. o.)

A szerző szemében puhány, férfiatlan, aki lemond a megfellebbezhetetlen tekintélyről, melynek védelmében semmilyen eszköztől sem szabad visszariadni. A kamasz fiú szélsőséges hangulatingadozásai során gyakran megsért embereket. Egyszer úgy érzi, nagybátyját is megbántotta, akitől bocsánatot is kér. A nagybácsi válasza:

„– Édes fiam – mondta, és félelmetesen csendesen mondta –, egyszer s mindenkorra tisztázzuk a fogalmakat. Én hallottam ugyan, hogy egyes szülők és egyes gyerekek között előfordulhat ilyen »szóváltás«. Tisztázzuk azt a kérdést is, hogy te kelekótya ifjúságodban fegyelmezetlen idegeid hatása alá kerültél, és imitt-amott – mondjuk meg úgy, ahogy van – gorombáskodtál. [...] Gyula, hidd el, fiam, én őszintén szeretlek, de »szóváltás«? Köztiünk? Gyulám, ez nem lehetséges! És nagyon kérlek, ezt a lehetőséget véglegesen töröld is a lehetőségek közül, éppen azért, mert szeretlek. Mert ha te véletlenül – nem, ne is gondoljunk erre! – mégis valami nyegle gorombaságra vetemednél, hát én abban a szent pillanatban kirúglak. Ha az én gyerekem lennél, úgy megvernélek, hogy a tulajdon mamád is véres hurkának nézne, de így csak elküldenélek, és ide többé a lábadat be nem tennéd. [...]

Tutajos [...] nem érzett megszegyenülést, nem érzett haragot sem, most félelmet érzett és valami könyörtelen, drasztikus akaratot, amit el kell kerülni, mint a poklot. [...] Bizonytalanságot érzett, pedig ez az érzés maga volt a biztonság. Tutajos szélsőséges kilengéseinek eddig nem vetett gátat semmi, és most nagybátyja határt húzott, ami rettenetesnek látszott, pedig az eddigi és megszokott zabolátlanság volt valójában rettenetes; most már tudta, hogy mit lehet és mit nem, végre megmondta valaki, amit eddig nem mondott meg senki.” (TÉLI BEREK, 139–140. o.)²

A szerzőnek itt is majdnem igaza van. Hiszen ki vitatná, hogy a bevadult kamasznak nem tesz jót, ha soha nem ütközik korlátba? Na de a véres hurka? Egyébként ez volt az a bekezdés, ami gyerekkoromban is meghökkentett.

Gyula a vidéki élet során „valódi férfiakkal” kerül kapcsolatba. Milyen a „valódi férfi”? Erős, határozott, kompetens. Esetleg dührohamokra hajlamos, és nem tűri a tiszteletlenséget. Valamint jól bírja az italt, a dohányt, sőt, bármilyen meglepő, az erős paprikát is:

„– Ez a halászlé, Matula bácsi?

– Az lesz, de majd csak egy óra múlva. Megnézte, hogyan csináltam? Csak erős paprikát tettem bele keveset...

– Szeretem, ha csíp, Matula bácsi.

- Jó – bölintott az öreg –, aztán megegye... addig elüldögélhetünk a gunyhó húsnén. [...]
 Matula kimert Gyulának, aztán magának is.
 – Hagyja kicsit hűlni; ha nem elég erős, még adhatok paprikát.
 Gyula azonban elég erősnek találta a levet, sőt, kissé túl erősnek is, de ezt nem mutatta.
 – Ízlik?
 – Csoda jó, Matula bácsi – lehelte Gyula, mert a hangját kicsit elvesztette a pirosan lángoló folyadéktól.
 – Egyen hozzá ebből a hegyesből – nyújtott át Matula egy zöldpaprikát –, ennek van még csak íze!
 – Nem, nem – ijedezett Gyula –, elég erős így is.
 – Gyenge a legény – mosolygott az öreg –, én úgy szeretem, ha még a fejem búbját is csípi.”

(TÜSKEVÁR, 87–89. o.)

- A fiú, mint jó tanítvány, barátját is beugratja a paprikával.
 „– Nagyon finom ez az ízé...
 – Jó étel, az igaz, nem akar hozzá egy kis csípős zöldpaprikát?
 – Dehogynem – mondta Bütyök, és Gyula mosolygott. Tanulja meg Bütyök is, hogy Matulánál mit jelent a csípős. Ő is folyton tanul... [...]
 – Geher-göhó... báá-csü... ez méreg!
 Gyula majd hanyatt dőlt a nevetéstől. [...]
 – E-hez... e-hez – hhh... tűz! Víz!
 Matula mosolyogva kevert egy kis vizes pálinkát.
 – Gyöngye a legény. De majd megszokja.
 – Még – nyögött Bütyök – kérek... [...]
 – Szívesen – és egy ujjnyi tiszta pálinkát adott.” (TÜSKEVÁR, 269–270. o.)

A „valódi férfiakkhoz” persze „valódi nők” is tartoznak. Fekete István művében a nők különös lények. Egyrészt alig vannak, és ha mégis, csak a férfiak tartozékai gyanánt. A városban megismerkedünk Gyula mamájával és nagynénjével, bizonyos Piri mamával, vidéken pedig a nagybácsi házvezetőnőjével, Nancsi nénivel. Megtudjuk, hogy a nők értelmetlenül fecsegnek, mérhetetlenül hiúk főzési tudományukra, értelmes érvekre egyáltalán nem fogékonyak, viszont a férfiember ügyes ravaszkodással bármit elérhet náluk.

- „[...] Tutajos jónak látta enyhíteni a légkört.
 – Jó lenne Nancsi nénit is kivinni konyhástul, akkor aztán igazán jól élnénk...
 Matula helyeslően hunyorgatott.
 – Hát... tuggya: ami igaz, az igaz... el is felejttem, Nancsi, a Kati szépen kér, hogy írnád le neki azt a híres sunkapácot.
 Nancsi néni – miután kellő és tisztességes helyet kapott a társalgásban – enyhén kezdett bánni a szerszámaival.” (TÉLI BEREK, 130–131. o.)

Bár az asszony legfontosabb feladata a főzés, a férfiember főzési színvonalát mégsem érheti el.

- „Ették hangtalanul.
 – Van még, Matula bácsi?
 Matulának jólesett ez a ki nem mondott dicséret.
 – Hát mit mondtam?
 – Matula bácsi... erről nem is lehet beszélni! Nancsi néni elbújhatik Piri mamával együtt.
 – Szó köztünk maradjon... – emelte fel az öreg bütykös ujját, jelezve, hogy ez olyan titok, mint

a fehérszínű érzékenysége a főzési tudomány körül. Aztán pálinkát öntött magának és Gyulának is, de a fiút vízzel keverte.

– Ez való a tetejibe.

– Neem... – rebegte Gyula – nem szoktam.

– Csak igya meg. Erre a zsíros kocsonyára nem szabad tiszta vizet inni.” (TÜSKEVÁR, 169–170. o.)

A nők mindenképpen furcsa teremtmények, akiktől óvakodni kell. „És a szűnyoghajadonok, szűnyogmenyecskék, szűnyoganyókák nekiestek Tutajosunk meztelen testrészeinek. A tűzifakereső ifjút ugyanazon pillanatban körülbelül húsz helyen csípték meg, és Gyulát egyáltalán nem vigasztalta, hogy kizárólag nőnemű szűnyogok foglalkoztak vele; de talán nem is tudta, hogy a férfiszűnyogok nem is tudnak szúrni, és békésebbek – mint a férfiak általában...” (TÜSKEVÁR, 86. o.)

Az „igazi férfi” nem papucs, az képes uralkodni a nő fölött.

A városban István bácsi elvált feleségét készül meglátogatni. Piri mama aggódik:

„– És az ura mit szól hozzá?”

– Nem »ura«, csak férje. Én az ura voltam, s ezt nem bírta, ezért váltunk el. Most Lili ura a férjének, aki nem szól semmit, de nem is szólhat.” (TÜSKEVÁR, 21–22. o.)

Ez a férfi-nő viszony mintegy a természet magasabb rendjébe illeszkedik. A természetben is azé a hatalom, akié az erő, és ez olyan alaptörvény, ami ellen nem lehet, de nem is érdemes küzdeni. Darwin tana – a természetes kiválasztódás – Fekete Istvánnál szinte már természetvallássá növekedik.

„Itt is csak az erős, csak az éber marad meg, életrevalóságát átadva az utódoknak. A többi elpusztul, a többi nem más, mint élelem. A héja, karvaly, sólyom tévedhetetlenül azt a madarat vágja ki a csapatból, amelyik legrosszabbul repül, amelyik leggyengébb, amelyik legkevésbé tud vigyázni magára.

A róka a legbámésztabb nyulat fogja meg, a farkas az elkódorgott bárányt, s a harcsa, csuka, süllő – s a vizek többi ragadozója – azokat a halakat, amelyeknek valamelyik érzékszerve rosszabbul működik, mint a többié. És ez a szelektáló válogatás könyörtelenül igazságos saját fajukkal, sőt saját gyermekeikkel szemben is, mert azokat éppen úgy elkapják, mint az idegeneket.” (TÜSKEVÁR, 127–128. o.)

Fekete István nemcsak megfigyelője, hanem résztvevője is kíván lenni a természetnek az előbbi elvek alapján. Az erős ember a természetbe belesimulva, annak szerves részeként diadalmas vadállat módjára uralkodhat.

„És Tutajos sokszor öntudatlanul is számot vetett magában, hogy a halászat és vadászat fokozott gyönyörűsége, feszült küzdelme, számító taktikázása lényegesen nagyobb öröm volt a szeretlen kapkodás nélkül – és eredményesebb is. Végül – bár idegei pattanásig feszültek – belerögződött a mozdulatok mérséklése, pontosan beállítva a szükség mértékére. Nem is vette észre, hogy átalakulása mennyire hasonlított a környezet viselkedéséhez. [...]

Ami természetellenes, az itt nem jó, és megbosszulja magát. Elmege a hal, elsiet a lövést, összegubancolódik a horogszinór, feltörrik a kéz, megég a bőr.

Itt nem siet semmi, ha nem kell, de villámmá változik, ha arra szükség van. Az a kis szárcsa nem tanulta meg jól a leckét, elpusztult, mert el kellett pusztulnia. A természet csak az erőseket és alkalmazkodókat tartja meg: ez az igazság, ami maga az Erő!” (TÜSKEVÁR, 232. o.)

Egy alkalommal a fiú lelő egy vízimadarat, hogy húásával a cinegétet táplálja. „Közben Gyula még arra is gondolt, hogy vajon van-e joga az embernek elvenni egyik madár életét, hogy a másik életben maradjon... De aztán megnyugtatta magát, hogy van, mert a cinkék hasznosak a berekben, ezek az idegen vándorok pedig teljesen közömbösek. Gyula úgy érezte, hogy

most ő is része a bereknek, része az egész rideg természetnek, tehát annak nevében cselekedett... de igaz az is, hogy nem bízta meg ezzel senki. »Megbízta magam magamat... a tudás és mérlegelés nevében« – gondolta végül, s ebben meg is nyugodott.” (TÉLI BEREK, 296. o.) (Ennek az állításnak mellesleg semmilyen alapja sincs. Egy terület biológiai egyensúlyához éppen annyira hozzátartoznak az időszakosan ott tartózkodó állatok, mint az állandóan ott élők. A „közömbös, idegen vándorok” megfogalmazás alighanem a „csavargókkal, vándorlókkal, hazátlanokkal” szemben érzett előítélet terméke.)

A természethez való, a „valóságnak megfelelő”, ésszerű viszony egyéb disszonáns vonásokat is hordoz. A józan, bölcs öreg csősz számára is magától értetődő, indoklást nem igénylő tény, hogy a kígyókat el kell pusztítani. Nem mintha veszélyesek volnának, arrafelé nem él mérges kígyó, hanem mert „undorítóak”.

„Egy alacsony odúból szokatlanul vastag kígyó kúszott ki, és ugyancsak igyekezett lefelé.

A fiú elvesztette a fejét. Valami ősi, torz rikkantást hallott, mintha nem is ő kiáltott volna, aztán vágta, vágta; minden félelmét, irtózását és undorát kiadta. A terjedelmes hulló darabokban volt már, amikor Tutajosunk magához tért.

– Hát ez meg mi?

A kígyódarabok félig tollas kis madárfiakat szültek. [...]

– Hallja-e – nézett rá Matula –, de pápista színe van!

– Gergő bácsi, egy olyan vastag kígyó volt az odúban... szétvágtam... tele volt kiscingével...

– Ehen – bólintott az öreg –, minek szétvágni, elég, ha fejbe csapja. Ettől fordult fel a gyomra. De mindjárt megorvosoljuk.

Matula pálinkát kevert vízzel.

– Húzza le!” (TÜSKEVÁR, 201. o.)

(Mint láthatjuk, a pálinka univerzális gyógymódként szerepel minden megrázkódtatásra.)

A darwini tanok igazát persze nem lehet vitatni. Más kérdés, hogy ez ilyen módon érvényes-e az emberi világra. Hiszen az emberekkel kapcsolatban mégsem szoktuk azt az álláspontot képviselni, hogy „hulljon a férgese”. Nem beszélve arról, hogy kicsoda és milyen alapon dönthetné el, hogy ki a „férges”. Beethovennek például süketen nem sok esélye lett volna a létért vívott küzdelemben, de azért a IX. szimfóniát vagy késői vonósnégyeseit ebben az állapotában is meg tudta írni. Igaz, Fekete István konzekvens, az emberi kultúrát a tiszta természet nevében nem sokra becsüli. Ő ezt a kettőt szembeállítja egymással (milyen alapon tulajdonképpen?). Miközben azzal vádolja az értelmiséget, hogy nem becsüli a paraszti tudást (lásd Gyula szüleinek vélekedését a „bagószagú öregemberről”), valójában ő az, aki az emberi kultúrát üres fecsegésnek minősíti, mely nem állhatja meg a helyét a természet valóságával szemben. Fekete István a fantáziát azonosan tekintti a kamasz fiú dicsekvő nagyotmondásával, és újra meg újra kiemeli, hogy a „valóság” mennyivel többet ér. „Ne álmodozzon, Ladó, a valóság is lehet olyan szép – sőt szebb! –, mint a hazug ábránd.” (TÜSKEVÁR, 132. o.)

És ezzel gyakorlatilag elintézi a művészetet, sőt a tudományt is.

„Gyula [...] szemét megint csak odavonzotta a nyílás, amely tüneményes mozinak bizonyult, a valóság szereplőivel a végtelenség vásznán, eredeti színes felvételekkel. Mert soha nem az történt, amit várni lehetett, és soha nem lehetett tudni, melyik szereplő lép fel a színpadra, mikor lesz belőle főszereplő, mikor tűnik el, vagy mikor ölik meg, nemcsak az önkéntelen szerep szerint, hanem valóságosan és végérvényesen.

És ez a szerep nem volt játék, ez a szerep az élet komoly valósága volt. Itt nem voltak farkadok, művilágítás és papírkorona; itt nem uralkodott senki, s az egész színjátékot valami láthatatlan rend igazgatta, a tojástartól az elmúlásig.

Mindenki magának élt és magáért, mégis összetartozott az egész, az idő, a táj, a mozgás s a természet milliószerű egységében.” (TÜSKEVÁR, 175–176. o.)

„Aztán szinte mindenről megfeledkezett, csak a tüzet nézte, a lángok lengő lobogását, a tűz sokféle színét [...] Most nem gondolt a tűz és az égés fizikájára, a tankönyv mondataira és a szavakra, amelyek tudományos kalickába zárták ezt az élő csodát...” (TÜSKEVÁR, 160. o.)

Így kap magyarázatot a beszéd lenézése is. A beszéd, a kimondott vagy az írott szót semmit sem tehet hozzá a „valósághoz”, mert csak egyféle valóság létezik, az, amit a természetben érzékeinkkel közvetlenül tapasztalhatunk. Eszembe jut erről egy nemzeti érzelmű politikusunk, aki a televízióban nyilatkozott. Pontosabban alig nyitotta ki a száját. A riportert meg is jegyezte, hogy a nézők talán kevesellni fogják az általa nyújtott információt. A nyilatkozó hosszú hallgatás után szigorú arccal annyit mondott: *„magyar ember szűken mérí”*. A valóságban (az én valóságomban) azonban nem az az alternatíva, hogy valaki vagy beszél, vagy cselekszik. Ezt a két műveletet négyféleképpen lehet kombinálni. Hogy ezek közül mi az előnyös, az a helyzettől függ.

Fekete István „valóságának” értékei: az evés-ivás, az alvás, a zsákmányszerzés, az erő, a kompetencia és a hatalom. Meg a szerelem, amennyiben az a fajfenntartás szolgálatában áll. A regényben ugyanis két vérszegény „szerelmi történet” is le van írva. Mindkét fiúnak van barátnője, illetve „menyasszonya”, ahogy ők mondják. És ez már elég különös, tizenégy éves korban. A két szerelmi történet, szemben a berekben folyó nagyon is eleven, hiteles étellel, élettelen, sablonos, erőtlen. A két lányról nem tudunk meg semmit, a „kapcsolatokról” sem. A lényeg, hogy mivel a fiúk is a természet részei, hímösztönük is fel kell hogy ébredjen, mert ez is a „valósághoz” tartozik. A történet mintha a vadkacsákról szólna, akik ősszel párt választanak maguknak, de csak a rá következő tavasszal alapítanak családot. *„Gyula [...] arra gondolt, hogy a szerelem lehet ugyan gyönyörű érzés, de a valósághoz semmi köze. És kétségtelenül igaza is volt, csak azt nem tudta, hogy ez az érzés még a berek világában is rendhagyó, édes gyötrellem, amelyből fészek lesz és fiókák: az élet legcsodálatosabb valósága.”* (TÜSKEVÁR, 309. o.)

Gyerekkoromban természetesen ez a komplex, rendkívül konzervatív világkép nem tűnt fel.

Következő választott kedvencemben, Kipling A DZSUNGEL KÖNYVE-ben is találtam rasszista vonásokat. A DZSUNGEL KÖNYVE jól megírt, remek könyv. Rendkívül fantáziaébresztő a vad természetben élő, farkasok által nevelt kisfiú története. Elemzésébe nem fogok ilyen részletesen belemenni, mivel ezt a könyvet nyilván minden olvasni szerető ember jól ismeri. Csak egy szempontot emelnék ki. Kipling, Fekete Istvánhoz hasonlóan, szintén dicsóítja „a dzsungel törvényét”: az erős, az ügyes, az okos legyőzi a kevésbé jó képességű állatokat, és így a dzsungel urává válhat.

De még feltűnőbb leplezetlenül rasszista szemlélete. A dzsungel állatai között vannak magasabb rangú, nemesebb fajok és silány, megvetésre méltó lények. Hogy mitől függ, nemes vagy silány egy faj, az nem derül ki, pontosabban ez eleve adott tény, mely megfogalmazásában riasztóan emlékeztet a cigányokról, négerekről, zsidókról stb. szóló fajvédő írásokra.

Az ifjú farkasok a VADÁSZÓ VERS-sel kezdik tanulmányaikat: *„Nesztelen láb, sötétben is látó szem; olyan fül, amely a szelet is meghallja odújában; éles fog: ez az ismertetőjele minden testvérünknek, kivéve a sakált meg a hiénát, akit gyűlölünk.”* (A DZSUNGEL KÖNYVE, 20. o.)³ Ezt még tekinthetnénk úgy, mint a farkasok szempontját, természetes, hogy ők gyűlölnek konkurensüket. De ilyen megfogalmazásokkal tele van a könyv. (Nem beszélve arról,

hogy a párduc is konkurens, ő mégis a legnagyobb megbecsülésnek örvend.) A lenézés, a megvetés jellegzetes érzése a könyv főszereplő állatainak, a magasrendűeknek tekintett farkasoknak: „Az indiai farkasok megvetik Tabakit [a sakált], mert mindig rosszban sántikál, pletykát hordoz, és húscsapatokat meg bőrdarabokat kurkász fel a falusi szemétdombokon.” A szerző magától értődoően, magyarázatra nem szorulóan erkölcsösebbnek tekinti, ha az állat éhségét maga által elejtett vaddal csillapítja, mintha már amúgy is elhullott állatok tetemét fogyasztja. (Később azért látni fogjuk, ha másokról van szó, a vadászatot is lehet gyilkosságnak tekinteni.)

Megtudjuk azt is, hogy a majmok mennyire megvetésre méltó lények. Igaz, ezt az is magyarázhatjuk, hogy a könyv az állatok szempontjából nézi az embert, és a majmok mint emberszerű lények hordozzák az emberi faj gyarlóságait. De a szóhasználat mégis meghökkentő: „– A Majmok Népevel voltál együtt, a szürke majmokkal, a Törvényt nem ismerő néppel, azokkal, akik akármit megesznek. Ez nagy szégyen. [...] Azok nem tartoznak sehová. Még külön nyelvük sincs, lopott szavakat használnak, amiket úgy csíptek el, hogy az ágak közt hallgatóztak, leskelődtek. Mi nem járhatunk velük egy úton. [...] Hogy is juthatt volna eszembe, hogy ilyen piszkokkal kezd játszani? A Majmok Népe! Piha!” (22–23. o.) Ká, az óriáskígyó, a regény egyértelműen „pozitív hőse” „megvetette, gyávnak tartotta a mérges kígyókat”. (26. o.)

De a legjellegzetesebb a vörös kutyák története. A vörös kutyák új territóriumot akarnak meghódítani, megszokott vadászterületükről kitörve nagy csapatban vadászva mindent elpusztítanak, ami útjukba kerül. Hogy a farkasok és velük együtt Maugli félnek tőlük, és gyűlölik őket, teljesen érthető. De nem ez az indoklás: „Maugli... lenézte és gyűlölte őket, mert másféle szaguk volt, mint a Szabad Népeknek, mert nem barlangokban laktak – legfőképpen pedig mert szőr volt a lábujjaik között, ő és barátai pedig tisztalábúak voltak.” (103. o.) „Kutya az [mondja Maugli], kölyökkutya, sárga hasú, tanyátlan, s szőr van az ujjai között. Hat-nyolc kölyket vet egyszerre, mint Csikáj, az ugrópatkány.” (103. o.)

Szinte kísérteties, ahogy az érdekellentét, a konkurencia talaján magától értetődő módon születik meg a szilárd vélekedés: a másik a szaga, a szörzete, szaporodásának sajátosságai vagy bármilyen különbözősége alapján méltó a megvetésre, vele szemben minden harcmodor megengedett. Maugli tisztességtelen trükkel rájuk is uszítja a vadméheket, akik válogatás nélkül, szörnyű kínok között elpusztítják őket, miközben a szerző ezzel teljes mértékben egyetért; a farkasok és Maugli a „jó ügy” képviselői, bátor és erős vadászok, míg az eleve undorító vörös kutyák, ha vadásznak és esznek, akkor gyilkosoknak tekintendők, akiknek nem jár tisztességes bánásmód. A döbbenetes a szemlélet leplezetlensége, csak a szőrös lábujjakat kell mondjuk sötét bőrszínnel helyettesíteni, a szag, a szaporaság, a tanyátlanság (házatlanság) akár maradhat is. Hogy a szőrös lábujjakkal mi a baj, arra ugyanúgy nem kapunk magyarázatot, mint ahogy egyeseknek nem kérdés, hogy a fehér bőr mitől értékeesebb, mint a színes. A lábujjak szőrössége az alacsonyabbrendűség jele, mivel az alacsonyabb rendűek lábujjai szőrösebbek. Ez olyannyira magától értetődő, hogy a vörös kutyák maguk is így gondolják. Maugli éppen azzal provokálja őket, hogy orruk alá dörgöli „szégyenüket”: „Maugli lenyújtotta egyik csupasz lábszárát, és éppen a vezér feje fölött facsargatta szőrtelen ujjait. Ez aztán bőségesen elég volt, hogy örült dűhre gerjessze az egész Csapatot. Akinek szőr van a lábujjai közt, nem szereti, ha emlékeztetik erre.” (110. o.) Olyan ez, mint amikor a rasszizmus által megnyomorított színes bőrűek önmagukat lebecsülve maguk is értékeesebbnek vélik a világos bőrt. Az „alacsonyrendű, veleszületetten gonosz és undorító fajjal” szembeni lenézés és gyűlölet pompásan elfedi, hogy tulajdonképpen arról van szó: ugyanarra a vadász-

zszakmányra tartanak igényt. Nem, az érdekek ütközése nem eléggé nemes indok a harcra: mi magasabb rendűek vagyunk, mint ellenfeleink, és emiatt akkor is fölöttük állunk erkölcsileg, amikor éppen kiirtjuk őket.

Kipling a dzsungel világában erősen hangsúlyozza a törvény, a rend, az erős vezér fontosságát. A Majmok Népe többek között azért is olyan megvetésre méltó, mert nem ismeri a Törvényt, mindenki mindig csak azt csinálja, amihez éppen kedve van. A törvénytisztelő Farkascapat is züllésnek indul, amikor a kiöregedett vezért megfosztják hatalmától: „*Amióta Akelát letették, a Csapatnak nem volt vezére; ki-ki kedve szerint vadászott, verekedett. [...] némelyik béna volt, mert csapdába esett, másik lőtt seb miatt sántikált; sok meg-rühösödött, mert olyat evett, amit nem kellett volna; hiányoztak is sokan.*” (64. o.)

A szöveg azt sugallja, hogy erős vezér nélkül a falka tönkremegy, mert tagjai önállóan semmire sem képesek. Azt még lehetne racionálisan indokolni, hogy a sikeres vadászat együttműködést kíván, vagy hogy mindenkinek az az érdeke, hogy a csapaton belüli viszályok ne harapódzhassanak el, és ezt egy hatalommal rendelkező, erős vezér jól tudja biztosítani. De hogy egy farkas vezetés nélkül arra is képtelen legyen, hogy eldöntse: mi a neki való táplálék és mi nem, ez már abba az értékrendbe illeszkedik, mely szerint rend, törvény és erős vezér nélkül csak káosz és pusztulás várhat egy népre.

Az elemzésre kiválasztott könyvek sorában az utolsó Verne A REJTELMES SZIGET-e.

A REJTELMES SZIGET olyan, mint egy tíz-tizenkét éves gyerek megelevenedett fantáziája. A fantázia témája: nagy tudású és erős, ügyes emberek képesek kizárólag saját erőből a semmiből virágzó kultúrát teremteni. Mindent maguk csinálnak, de ha kivédhetetlenül nagy bajba kerülnek, akkor láthatatlanul, tapintatosan segítségükre siet egy magasabb hatalom (apa- vagy istenfigura), tehát a teljes önállóság mellé a tökéletes biztonságot is megkapják.

A fantázia kidolgozása mentes minden – tárgyi vagy pszichés – realitástól. A szerző, mintha maga is a kamaszkor szelétől még meg nem érintett gyerek volna, mit sem lát-szik tudni arról, hogy öt férfi évekig egy lakatlan szigeten minden saját erőből létrehozott virágzó kultúra mellett is miféle hiányállapotba kerülne. (A rövidség kedvéért talán csak a nőket említeném.) A szereplőknek nincs valódi személyiségük, csak sablonos módon hordozzák a fantázia szempontjából kívánatos tulajdonságokat: jártasság a természettudományokban, ügyesség, erő stb. Az események nem a történet belső logikáját, hanem a szerző vágyait, fantáziáját követik: mintha a tárgyi adatok is alá volnának rendelve a képzeletnek. Bár a mű eredetileg ismeretterjesztésre szánatott, a szerző mintha nem annyira a tudományos hitelességre, mint inkább a megálmódott helyzet megjelenítésére törekedne. Természettudományos állításai persze időközben elavultak, de az embernek az a gyanúja, hogy saját korukban sem mindenben álltak meg a helyüket. Nem hinném, hogy Verne túl nagy súlyt fektetett volna arra, hogy például kiderítse: egy ilyen szigeten valóban élhetnek-e azok az állatok és növények, melyek a történet szempontjából neki fontosak voltak, vagy hogy az általa ismertezett vegyszeti, kohászati stb. folyamatok a valóságban is lejátszódhatnak-e úgy, ahogy ő ezt állítja, ahogyan az sem zavarta, hogy az indiai szipojlázadás (1857–59) és az amerikai polgárháború (1861–65) között semmiképpen sem férhet el az a mintegy harmincévnyi esemény, amely a regény szerint ebben az időben történt. A laza fantaziálást az is mutatja, hogy a szerző egyszerűen kihagyja vagy átugorja a történet szempontjából érdektelen részleteket, melyek a valóságban a legnagyobb problémát jelentenék. Például amikor értesülünk róla, hogy a szigetlakók néhány hónap alatt elkészítik a legfon-

tosabb tárgyakat, arról nincs szó, hogy eme hónapok alatt hogy élnek, hogy bírják ki addig, amíg életüket berendezik. Mint amikor egy gyerek elképzeli, hogy mondjuk saját építésű repülőn bejárja a világot, akkor nem feltétlenül foglalkozik olyan részletkérdésekkel, hogy mitől fog ez a repülő repülni. Képzeteiben ugrik egyet, és legközelebb azt a jelenetet dolgozza ki, hogy hogyan veszi fel barátját is a kész repülőre.

Mindez rendkívül emlékeztet a játszó, fantáziáló gyerek belső világára. Talán ez az oka, hogy velem együtt annyi gyerek képzetét ragadta meg ez a könyv. Emlékszem, testvéreimmel mi is rengetegszer játszottunk A REJTELMES SZIGET nyomán lakatlan szigetesen, melynek során a gyerekszoba közepén összeeszkábált „sátorban” próbáltuk képzeletben, játékban átélni a külvilágtól elszigetelt, felnőttektől független, önálló élet gyönyörűségét.

A regényt újraolvasva feltűnik, hogy mennyire megváltozott a világ Verne (sőt talán gyerekkorom) óta. Hol van már az a XIX. századi boldog optimizmus, mely az ember, a teremtés koronája célját abban látta, hogy tudását hasznosítva, a természetet leigázva, kincseit kiaknázva teremtsen magának egyre szebb és boldogabb életet. Elsöpörte a túlnépesedés, a környezetszennyezés, az a tapasztalat, hogy a természetet nem lehet leigázni, és kíméletlen kiaknázása saját életterünket veszélyezteti. Verne erről még mit sem tudhatott.

De ami igazán meglepett: ebben a könyvben is jelen van a rasszizmus, bár távolról sem olyan durva formában, mint Kiplingnél. Verne nyilvánvalóan haladónak, felvilágosultnak tartotta magát, mégis, mintha éppen a fordítottját mondaná annak, mint ami tudatos szándéka. Mélységesen elítéli a rabszolgaságot, hősei a rabszolgák felszabadításáért küzdenek az amerikai polgárháborúban. De semmiképpen sem azért, mintha a négerket egyenrangúaknak tartaná a fehér emberekkel.

Nab, Cyrus Smith felszabadított rabszolgája mintha valahol félúton volna ember és állat között. Legfontosabb tulajdonsága végtelen hűsége gazdája iránt (akit változatlanul gazdájának is szólít). Nélküle életképtelen; amikor a mérnököt elsodorják a hullámok, szinte belepusztul az aggodalomba, és nem kétséges, hogy nem élné túl „gazdája” halálát. A mérnök közelében viszont olyan biztonságban érzi magát, mint kisgyerek az anyja ölében.

Verne mintha tudományos alapon volna meggyőződve a fekete fajta alacsonyabbrendűségéről. Hisz a fajok fejlődésében, és ez a fejlődési sor nála rövidebb úton, közvetlenebbül látszik vezetni a csúcsig: a fehér emberig. Cyrus Smith kuttyája csaknem ugyanúgy „értelmes és hűséges”, gazdájáért minden áldozatra kész, mint volt rabszolgája. A kutya a regényben számos, szinte antropomorf, a valóságban nemigen elképzelhető tulajdonsággal is rendelkezik. A következő láncszemet a szigeten fogott orangután alkotja. Az orangután olyan, mint egy óvodás gyerek vagy enyhén értelmi fogyatékos felnőtt. Rövid tanítás után tökéletesen végez inasi teendőket, egyszerűbb házimunkát; szinte a beszédet is érti, mindenestre verbális utasításokra „értelmesen” reagál, és ő is „hűséges és jóindulatú”. Különösen a néger köt vele barátságot, és úgy is tűnik, hogy ők fajilag közelebb állnak egymáshoz. Ez már tulajdonképpen akkor kiderül, amikor a majmot fogságba ejtik: „Az emberhez legközelebb álló fajták egyikéhez tartozott, arcéle nem sokban különbözött bizonyos ausztráliai bennszülöttekétől vagy a hottentottákétól. [...] Az emberszabású majmok e fajtájának sok tulajdonsága szinte már emberi értelemről tanúskodik.” (352. o.)⁴ A telepések számára nyilvánvaló a majom és a néger rokonsága. „– Igaz az, amit az imént hallottam? – tudakolta Nab a gazdájától. – Csakugyan inast faragunk belőle? – Azt bizony, Nab – felelte mosolyogva a mérnök. – De azért ne légy rá féltékeny!”

(353. o.) „*Nab bámulatosan jól tanította az ügyes orangután; aki beszélgetni látta őket, bizvást hihette, hogy a néger és a majom érti egymás nyelvezetét.*” (373. o.)

Verne „szelíd” rasszizmusa valóban más, mint Kipling gyűlölete és megvetése, ami a legkegyetlenebb bánásmódra is feljogosít. De a lényeg mégis ugyanaz. Ingyen, saját erőfeszítés és teljesítmény nélkül megadja azt a csodálatos érzést, hogy én vagyok a teremtés koronája, hogy mindenképpen, eleve, születésemmel fogva többet érek, mint a másik. Sőt ebben a „jóindulatú” formában még azt az erkölcsi fölényt is megkapom, hogy lám, milyen tisztességes vagyok, nagyvonalúan nem élek vissza vitathatatlan fölényemmel, rendesen bánok a nálam értéktelenebb és ezért védelmemre szoruló lényekkel, eszem ágában sincs gyűlölni őket. Boldogan sütkérezhetek abban a fényben, hogy mennyivel többet érek nemcsak a négereknél, hanem a négerüldöző gazembe-reknél is.

Ez az a fajta rasszizmus, melynek megnyilvánulásakor nemegyszer túlérzékenységgel szokás vádolni az érintetteket, ha sérelmezik jóindulatú lekezelésüket. (Hiszen nem bántja, nem gyűlöli őket senki, a másik igazán nem akar rosszat.) Valószínűleg nem könnyű beleélni magunkat abba a lelkiállapotba, hogy milyen érzés, amikor az embert ilyen gyöngéden nem veszik komolyan.

Mi lehet az oka, hogy gyerekként olyan harmatos ártatlansággal fogadtunk be szinte bármilyen eszmét, bármilyen világnézetet, ha az eléggé olvasmányos, eléggé érdekfeszítő könyvbe volt rejtve? Egy, a kamaszkorba éppen belenőtt kislány magyarázta nekem, hogy gyerekként az ember nem kérdőjelezi meg a könyvet, amit olvas. Elfogadja, hogy az adott könyvben „az úgy van, és kész”. Ahogyan egyébként sem alkot önálló véleményt a világról, az „igaz, helyes” fogalmát egyelőre az „apukám, anyukám is azt mondja” helyettesíti. Ha belemerül egy könyv világába, akkor természetes számára, hogy a könyvön belül az a „jó” vagy a „rossz”, amit a szerző sugall. A könyvet olvasva általában egy szereplő szempontjával szenvedélyesen azonosul, szinte belebújik bőrébe, és ezáltal olyan cselekedeteivel is „egyetért”, amelyek amúgy teljesen idegenek tőle.

Ez nem jelenti azt, hogy a sugallt értékeket általánosítaná: ezek csak az adott könyvben igazak. Elgondolkodtam: hogyhogy nem zavart kislánként Fekete István nőellenessége? Miért nem háborodtam fel, hogy én saját élményemből tudom: nem ilyenek a lányok. Egyszerű a válasz: a könyvet olvasva én nem voltam kislány. Én a fiúk voltam, Gyula és egy kicsit Béla, és nem volt közöm hozzá, hogy a nők hülyék. Sőt teljesen beleéltem magam Gyula vadászörömeibe, holott a valóságban egyáltalán nem vonzott, hogy valaki élvezetből elpusztítson egy állatot. Az életben nem rokonszenveztem volna Gyulával, de a könyvet olvasva egyé váltam vele.

Ez a többi könyvnél is így történt. A HÁROM TESTŐR-ben természetesnek tartottam, hogy rendes ember a királyhoz hűséges (egyáltalán hűséges) és nem a bíboroshoz, holott a műből csak azt tudjuk meg: a bíboros okos és tisztességtelen, a király viszont buta, de szintén tisztességtelen. Magam is megvetettem Bonacieux urat piszkos és feneketlen gyávaságáért, amiért nem hajlandó életét és szabadságát kockáztatni azért, hogy a királyné levelét elvigye titkos imádójához, Buckingham herceghez. Úgy tartottam, egy igazi férfi imádjon verekedni, vívni, ennek élvezetéért legyen bármikor hajlandó ölni és halni. De csak addig tartottam úgy, amíg a könyvet olvastam, illetve mindez csak a könyv közegében, a könyv szereplőire volt érvényes. A verekedő gyerekeket például nem bírtam.

Nem könnyű rájönni, hogy egy gyerek miért szeret egy adott könyvet. Én azt hiszem, annak van a legnagyobb jelentősége, ha a könyv saját belső világára, valamilyen

saját fantáziájára rímel. Ha ez megvan, a könyvet szeretni fogja, és azokat az elemeket, melyekkel nem értene egyet, egyszerűen nem veszi tudomásul. Nem zavarja, mert nem is észleli. Nem kritizálja a könyvet, hanem élvezi, és az élvezethez a teljes azonosulás kell.

Azt hiszem, azért az nem egészen véletlen, hogy többször is belebotlottam a raszizmus jelenségébe. Erre, attól tartok, a gyerekek eleve fogékonyak. Az előbb említett kislány azt is magyarázta: a legfontosabb egy gyerekkönyvnél, hogy izgalmas legyen. És ehhez szinte elengedhetetlenül szükséges, hogy legyen a könyvben gonosz, akit szenvedélyesen lehet utálni és a végén természetesen legyőzni. A gyereknek nincs arra igénye, hogy megtudja: a gonosz miért gonosz, az ellenfél miért ellenfél. Ha a könyvben a szőrös lábú a gonosz, akkor a szőrös lábút kell utálni. Az életben megtörténhetik az emberrel az a pech, hogy önhibáján kívül az utált, üldözött csoportba kerül. Az olvasót nem fenyegeti ez a veszély: ő azzal azonosul, akivel akar, tehát mindig az erős, a jó, a bennfentes oldalon lesz, és semmi köze a „gonosz” sorsához (hacsak a könyv nem éppen a „jók” üldözéséről szól, de ő akkor is magasabb rendű lesz, mint gonosz és erős üldözői).

A gyerekek, éppen fiziológiásan alárendelt helyzete miatt, különösen kellemes ez az „ingyen fölény”-érzet. Ezt biztosítja a „megfelelő” csoporthoz tartozás is, melynek alapfeltétele a másik, „nem megfelelő” csoporttól való elhatárolódás. (A párhuzamos osztály mindig hülye. Olyan, mint A REPÜLŐ OSZTÁLY-ban a reáliskolások.) Az indiánkönyvekben mint tény tudja meg a szerzőtől, hogy melyik törzs a szemét, és melyiket szeretjük, és ettől fogva ehhez tartja magát. (Meg is hökkentett, amikor Coopernél azt olvastam: az irokéz törzs gyáva és kegyetlen, hiszen én egy nagyon kedves könyvemből, Anna Jürgen AZ IROKÉZEK FIA című regényéből úgy értesültem: az irokézek éppen hogy melegszívűek és szeretetre méltók. De talán csak azért hökkentem meg, mert különben sem szerettem Coopert.)

Mindebből szerencsére nem következik, hogy ne volna olyan kedvenc gyerekkori könyvem, mely kiállja a felnőttkori kritikus újraolvasás próbáját. Például Mark Twain TOM SAWYER-je és HUCKLEBERRY FINN-je. Igaz, ezek a művek irodalmi értékük mellett attól is megragadók, hogy az előzőekhez képest sokkal árnyaltabban közelítik a morális problémákat. A szerző (és ezért az olvasó) ugyanis nyilvánvalóan nem ért egyet saját, egyébként rokonszenves hőseivel. A két mű szereplői nem vonhatják ki magukat koruk és környezetük értékítéletei alól. Ők nem kérdőjelezhetik meg a rabszolgaság létjogosultságát, hiszen egész környezetük, neveletésük ezt sugallja. Így jön létre az a bizarr helyzet, hogy Huck, az elbeszélő súlyos lelkiismeret-furdalást érez, amiért segíti a szőkevény rabszolgát, Jimet. Hiszen mit vétett neki Jim gazdája, hogy segít megfosztani jogos tulajdonától. De Huck egy magasabb erkölcs nevében, melyről ő maga mit sem tud, nem képes arra, hogy Jimet hidegvérűen kiszolgáltatassa kegyetlen és méltatlan sorsának.

A történet másik nagy jelleme Jim. Ő sem tiltakozik az egyetemes világrendnek tartott rabszolgaság ellen; csak akkor szökik, amikor megtudja: gazdája valahova idegenbe készül eladni, így soha többé nem láthatná a családját. Mégis, amikor Tom megsebesül, előbújik rejtékhelyéről, hogy segítsen az orvosnak Tom sebét ellátni, pedig tudja, hogy emiatt biztosan fogságba kerül. A jószágos doktor bácsi, miután boldogan elfogadja Jim segítségét, az első adandó alkalommal fel is jelenti. A szerző ezen nem háborodik fel, csak megmutatja, milyen aljasságokat követnek el alapjában jóindulatú és derék emberek is, ha a közvélemény az aljasságot követeli. De azt is megmutat

ja – minden pátosz nélkül –, hogy bármennyire nehéz, mégiscsak lehetséges a közvélemény nyomásának ellenére is megőrizni az alapvető emberi tisztességet, mely nem függhet kortól és társadalmi rendtől. A szerző nem foglal nyíltan állást, ő csak bemutatja, milyen az élet és milyen az emberek gondolkozása ilyen égbekiáltóan igazságtalan körülmények között. Az ő saját gondolkozását ezek a körülmények (melyek között ő maga is felnőtt) a legcsekélyebb mértékben sem fertőzték meg. (Sajnos ez a morálisan tiszta ábrázolás csak a négerekre terjed ki. Indián Joe, a könyörtelen félvér gyilkos, aki olyan vérszomjas, ami fehér embernél nem fordulhatna elő, a korszak Amerikája legdurvább rasszista sablonjának felelhetett meg. A feltűnő ellentmondásra talán az a magyarázat, hogy Mark Twain a négerek között élve rengeteg személyes tapasztalatra tehetett szert róluk, míg a neki személyesen nyilván semmit sem jelentő indiánokat a hatás kedvéért a sablonnak megfelelően ábrázolta.)

Miért látom ma régi könyveimet annyira más fényben, mint ahogy emlékezetemben éltek? Én változtam meg vagy a világ? Azt hiszem, mind a kettő. Bármennyire nem hízelgő, el kell fogadnunk, hogy gyerekként nem voltunk érzékenyek a világ igazságtalanságaira (vagy csak bizonyos esetekben, jelszavak szintjén), hogy hagytuk magunkat beleszabni a „mi jók vagyunk, ő meg gonosz” olcsó örömebe és felmentésébe, és főleg, hogy sem igényünk, sem érettségünk nem volt hozzá, hogy kritikusan reagáljunk a nekünk feltálat, vonzó köntösbe öltöztetett világgépekre. Az a hozzáállás, hogy jó az, ami nekünk jó; kellemes az, ami nekünk kellemes, a többihez semmi közünk: egész egyszerűen infantilis. A felnövés, az érés tágítja ki látókörünket annyira, hogy ki tudunk lépni saját szűk szempontunkból (ezt a lépést van, aki soha nem teszi meg).

Régi könyveinkre visszaemlékezve felelevenedik bennünk az az érzés, az a hangulat, melyet a könyv gyerekkorunkban kiváltott bennünk. Ezt a meleg, nosztalgikus emléket nem kívánjuk holmi felnőttskrupulusokkal megzavarni. Ad absurdum emlékeztet ez az érzés arra, ahogy mondjuk a háborúban dicstelen szerepet játszott személyek leszármazottai sem nagyon akarnak tudni arról: kedves, őket őszintén szerető nagy-szüleik pontosan mit is követtek el másokkal, idegenekkel szemben.

De a világ is változott. Legalábbis a világnak ez a demokratikusnak mondott szelelte. Bizonyos alapvető emberi értékek mégiscsak jobban megszilárdultak a közvéleményben, és ez a régi könyveket olvasva szintén feltűnik. Ma elképzelhetetlen, hogy egy gyerekkönyvben a pozitív hős mondjuk egy fogyatékosra gúnyolódjon, vagy a nyers erőszakot dicsóítse, vagy természetesnek tekintse a férfiak felsőbbrendűségét. Sok régi, megkérdőjelezhetetlen érték időközben elkopott, eltűnt. Például a feltétlen engedelmességet már az én gyerekkoromban sem dicsóította senki, az általam olvasott könyvekben viszont még magától értetődő természetességgel volt jelen. (Egy rövid idézet az EGY MAGYAR NÁBOB-ból: „*Vedd fel a köpenyed, tégy kalapot és készülj! – Minnek, papa? – kérde Fanny rosszul nevelt leányok szokásaként, kik mielőtt tennék, ami mondván, elébb megkérdik: miért?*”)⁵

A közvélemény érzékenysége szerencsére megnőtt az emberi szabadságjogok tekintetében. Ahogy Karinthy mondja valahol: nem lehet mondani, hogy ne lenne haladás, manapság már nincs szükség az emberevést tiltó törvényre.

Ezzel együtt az a gyanúm, hogy minden nemzedéknek szüksége vagy legalábbis igénye van arra, hogy bizonyos életkorban egyebek mellett könnyen olvasható, igénytelen, egyszerű azonosításra lehetőséget adó, „izgalmas” történetekbe merüljön. Művelt, kulturált, irodalomszerető eleink is csillogó szemmel emlegették a Nick Carter és Buffalo Bill kalandjairól szóló füzetes ponyvaregényeket. Nekünk sem árt, ha mielőtt

kellőképpen felháborodunk A CSILLAGOK HÁBORÚJÁ-n vagy a POKÉMON-on, végiggondoljuk, hogy mondjuk Karl May regényei valóban annyival értékesebbek és tisztessége-sebbek-e ezeknél.

Arra a kérdésre, hogy a könyvek által sugallt értékrendek kihatnak-e hosszú távon a gyerek gondolkozására, nem tudok válaszolni. Saját emlékeim alapján inkább úgy tűnik, nem nagyon. Hiszen a könyvek zárt világot képeztek. Ahogy szereplőik csak a könyvön belül léteztek, úgy az általuk képviselt elvek is csak ott voltak érvényben. A történetek különben is sokkal konkrétabbak maradtak a számomra, semhogy az általános „igazságokat”, a tanulságokat felfogtam volna. Maguk a történetek érdekeltek, nem a mondanivalójuk. Sokat olvastam, sokféle világban merültem el, különböző sugallt értékeik akár ki is egyenlíthették egymást. De persze azt még nehezebb megmondani, hogy finomabb, alattomosabb módon nem szívárogo-e be mégis valami a kedvenc könyvek szemléletéből. Talán ez is inkább akkor következik be, ha a gyerek környezete is hasonló elveket képvisel. A társadalom mentalitását viszont biztos, hogy tükrözi: mit tekint „jó” ifjúsági irodalomnak, milyen olvasmányokat tart kívánatosnak gyermekei számára.

Egy tanulságot mindenesetre levontam magamnak: nem ajánlgatom gyerekkori könyveimet az utánam jövő nemzedékeknek. Találják meg ők is a maguk kedvenceit, és legyen nekik is min csodálkozni harminc-negyven év múlva.

Jegyzetek

1. Fekete István: TŰSKEVÁR. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1979. 2. Fekete István: TÉLI BEREK. Második kiadás. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1964. 3. Rudyard Kipling: A DZSUNGEL KÖNYVE. Ford.	Benedek Marcell. 13., felújított kiadás. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1969. 4. Jules Verne: A REJTELMES SZIGET. Ford. Majtényi Zoltán. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1980. 5. Jókai Mór: EGY MAGYAR NÁBOB. Fortuna, 211. o.

Boldizsár Ildikó

A FELNŐTT SZEMMEL VALÓ OLVASÁSRÓL

Nagy érdeklődéssel olvastam Fischer Eszter tanulmányát. Nemcsak azért, mert gyerekkorom kedvenc könyveit választotta elemzése tárgyául, hanem azért is, mert a gyermekirodalom fontos és máig kitüntetett figyelemben részesített műveit olvasta újra „felnőtt szemmel”.

A felnőtt szemmel való újraolvasás kockázatos vállalkozás annak, aki gyerekkori illúzióval kénytelen leszámolni olvasás közben. Sok újraolvasott mű váltott már ki csalódást abból a felnőtt olvasóból, aki nem érti, miért rajongott annyira egy-egy olvasmányért gyerekkorában. Pedig rendjén való, hogy nem érti, hiszen a gyerekkori ra-

jongás egyik oka a hősökkel való feltétlen azonosulás vagy az ábrázolt élethelyzetekben való önmagunkra ismerés. Minden életkorban azok a könyvek a legfontosabbak számunkra, amelyek megszólítanak bennünket, amelyek rólunk szólnak, amelyeket „értünk és nekünk írtak”. Ha az egykori kedvenc történet már nem úgy érint bennünket, mint régen, az azt jelenti, hogy túlhaladtuk önmagunkat, és az, ami az adott könyvben izgatott bennünket, nem probléma többé a számunkra. Fischer Eszter szerint: *„Ifjúkori kedvenceink felnőttizlésünkkel, felnőtt-értékítéleteinkkel nemegyszer összeegyeztethetetlenek, és csodálkozva tapasztaljuk, hogy miféle történetek, miféle értékek és elvek ejtettek rabul annak idején.”* Nem ugyanazok az értékek és elvek ejtettek bennünket rabul annak idején, egészen más miatt szerettük azt a könyvet, amelyre felnőttként esetleg rácsodálkozunk vagy amelyen fanyalgunk. Én folyamatosan – már csak szakmai tisztességből is – újra és újra elolvasom a gyermekirodalom klasszikusait, és már előljáróban szeretném leszögezni, hogy Fekete István, Kipling és Verne idézett – és „mai szemmel” olykor valóban visszatetsző – passzusaiából még sokadik újraolvasásra sem tudom levonni azokat a következtetéseket, amelyeket Fischer Eszter. Különösen akkor nem, amikor a kifogásolt „értékeket” és „elveket” sommásan olyan „világképbe” rendezi, amelyet szerinte „*rasszista vonások*” jellemeznek, amelyben „*jelen van a rasszizmus*”, mégpedig úgy, hogy ezt a szerzők nem pusztán ábrázolják, hanem ezzel azonosulva sugallják is.

Amikor mesekutató lettem, és a népmesék után a klasszikus gyerekirodalommal is foglalkozni kezdtem, egyetlen szempontot tartottam szem előtt: úgy gondoltam, nem fogom különválasztani a gyermekirodalmat a „felnőttirodalomtól”, s nem úgy tekintek az utóbbira, mint egy nagy fára, amelynek árnyékában csenevész fácska bontogatja levélkéit (ez lenne az úgynevezett gyermekirodalom), hanem kizárólag a műveket fogom szemlélni, s az elemzéseknél nem teszek engedményeket vélt vagy valós pedagógiai és pszichológiai szempontoknak.

Néhány év és sok műelemzés után be kellett látnom, hogy a gyerekkönyvek egy kicsit mégis mások, mint a felnőtteknek szóló művek. S ha a gyerekkönyveknek nincsenek is külön poétikai sajátosságaik, azért jól elkülöníthetők azok a műfajok és tematikai motívumok, amelyek elsősorban a gyermek- és ifjúsági irodalomra jellemzők (meseregény, lányregény, robinzonád, állatregény, indiánregény stb.). De a gyermekirodalmat a befogadói oldalról szemlélve máig nem kötöttem kompromisszumokat, s úgy vélem, hogy a jó gyerekirodalmi alkotások azok, amelyek a felnőttek számára is élvezetes és hasznos olvasmányok, és sem első olvasásra, sem pedig újraolvasva nem okoznak csalódást. A jó gyerekkönyvek többrétegűek („dupla fedelűek”), ami azt jelenti, hogy a gyerekek és a felnőttek is találnak bennük valami fontosat. Csakhogy más fontos a gyerekeknek és más a felnőtteknek.

Sokféleképpen lehet egy gyerekkori kedvenc olvasmányt újraolvasni. Isaac Bashevis Singer írja egy tanulmányában: *„A felnőttet elkápráztatják a nagy nevek, az eltúlzott idézetek, az erőszakos reklám. [...] A gyerek nem ül fel az efféle győzködésnek. Ő még szereti a tisztaságot, a logikát, sőt, uram bocsá' még az olyan elavult dolgot is, mint a központosítás. Mi több, az ifjú olvasó igazi történetet követel, aminek eleje, közepe és vége van – már ahogy ezer meg ezer esztendeje mesélik a történeteket. A mi századunkban a mesemondás elfeledett mesterség lett, a helyébe műkedvelő szociológia és elcsépeelt pszichológia lépett, de a gyermek még ma is független olvasó, aki semmi egyébre nem hagyatkozik, csak tulajdon ízlésére. Nevek, tekintélyek neki semmit nem jelentenek.”* Az újraolvasó felnőtt is megőrizheti ezt az „ártatlan olvasói magatartást”, elmerülhet a történetben, a kalandban, izgulhat a jóért, és megvetheti a gonoszt. Olvashat továbbá úgy is, hogy gyönyörködik a szerkezetben, a mondatokban, a jelle-

mek kidolgozásában, vagyis mindabban, amit gyerekként még nem tartott fontosnak, sőt valószínűleg észre sem vett. Olvashat úgy is, hogy közben rácsodálkozik egy-egy motívum addig fel nem fedezett jelentésére (s ez lehet akár pozitív, akár negatív érzelmi töltésű rácsodálkozás!). Végül olvashat úgy is, ahogy Fischer Eszter tette: azok köré a mondatok köré, amelyek felnőtt fejjel megütközést váltanak ki belőle, olyan koncepciókat épít, s ezek alapján olyan megállapításokat tesz, amelyek nem a szóban forgó regényekből következnek (legföljebb némely szereplő szájából kerekíthetők ki), s így a művek világképre vonatkozóan téves következtetésekhez vezetnek. Ha pedig ezek a következtetések mégis igaznak bizonyulnának, akkor be kellene látnunk, hogy a TŰSKEVÁR, a TÉLI BEREK, A DZSUNGEL KÖNYVE ÉS A REJTELMES SZIGET rossz művek, és nincs helyük a gyermekirodalom klasszikusai között.

Fischer Eszter szerint „különös élményben” lehet részünk, ha „elfogulatlanul” olvassuk újra régi kedvenceinket. Nos, ez az, ami véleményem szerint neki nem sikerült: az elfogulatlan újraolvasás. Tanulmányának elolvasása után rémülten gondoltam további kedvenc történeteimre. Az ő módszerével és elfogultságának irányával bármikor bebizonyítható lenne például, hogy a CSIPKERÓZSIKA című mesében a keresztelőre meg nem hívott javasasszony diszkrimináció áldozata; a BÉKAKIRÁLY meséje ellen az állatvédők tiltakozhatnának, hiszen a királykisasszony nemcsak hogy undorodik a békától, hanem még a falhoz is csapja szegény párát, Lewis Carroll pedig éppen a békát szemeli ki a Lakáj szerepére Csodaországában. Rigócsőr királyról kiderülhetne, hogy a legnagyobb macho, aki a meseirodalomban valaha létezett, és valamennyi gonosz mostohát megtámadhatnánk modernnek éppen nem nevezhető pedagógiai elvei miatt. (Egyszer sajnos már eljutott oda a világ, hogy a GRIMM-MESÉK-et tették felelőssé a holocaustért.) De Fischer Eszter preconcepciói mentén a klasszikus gyermekirodalmi alkotások között is jócskán akadhatna néhány tisztázandó kérdés: ha valaki fönnakad azon, hogy A REJTELMES SZIGET című könyvben öt évig éltek nők nélkül a férfiak, akkor mi a helyzet szegény Robinsonnal, akinek 28,5 évig kellett elviselnie ugyanezt? Vagy ne szóljon semmit, hiszen ott volt vele Péntek? És L. Frank Baum vajon milyen elvek és előítéletek alapján osztotta el a jóságot és a gonoszságot az Északi, a Déli, a Keleti és a Nyugati Boszorkány között? Őz sem valami Grál-lovag a szegény mumpicokkal szemben, de mi ez ahhoz képest, ahogy Mary Poppins bánik a Banks gyerekekkel: „gúnyolódik”, „ripakodik”, „letorkol”, „nem vesztegeti idejét kedveskedésre”, állandóan zsémbel, olykor goromba, ráadásul a zabkásája is mindig csomósra sikerül. A legszörnyűbb és ki tudja milyen következtetésekhez vezető jelenetekre azonban PINOKKIÓ történetében bukkanhatunk: a fabábuból életre kelt kisfiú száját a rablók késsel fessegetik, majd ugyanezzel az eszközzel vékonyát döfködi, alágyújtanak és felakasztják, majd pedig láncra verik, és kutyaként őriztetnek vele egy baromfiudvart. Amikor pedig számárrá változik, a gazdjára добра akarja húzni a bőrét.

Fischer Eszter kitűnő tanulmányt írt nemrégiben a HARRY POTTER-könyvekről a *Fordulópont* 9. számában. Rowling könyveivel kapcsolatban nem zavarták világképi problémák, holott ezekkel is bőven akadhattak volna hasonló gondjai. A varázslóiskolában jól elkülöníthető kasztok vannak (de még mennyi!), van gonosz (Voldemort alakját Rowling Hitlerről mintázta), van erőszak, és bizony van előítélet, diszkrimináció, intolerancia és érdekellentét, de Fischerben szerencsére föl sem merült, hogy ezek Rowling saját értékei volnának. Vagy ezt majd csak 44, 108, illetve 127 év múlva látja így valaki? (Sajnos nem kell ennyi időt várni, a könyv ellen ádáz támadások indultak.)

44, 108 és 127 év telt el a TŰSKEVÁR, A DZSUNGEL KÖNYVE ÉS A REJTELMES SZIGET első megjelenése óta. Vegyük sorra a műveket.

A TŰSKEVÁR (1957) és a TÉLI BEREK (1959) nem remekművek. Magam sem értem, hogy miért épp a TŰSKEVÁR volt évtizedeken keresztül a 4. osztályosok kötelező olvasmánya (ma már nem kötelező!), mint ahogy azt sem értem, hogy manapság miért nem használják a könyvet arra, amire leginkább való lenne: a környezeti nevelésben hasznos útmutatót jelenthetne a pedagógusok és a diákok számára. Aktualitása ugyanis vitathatatlan: a gyerekeknek nem természettudományos módszerek segítségével kellene elsajátítaniuk azt a tudást, hogy a természettel „nem lehet okoskodni, nem lehet vitatkozni, nem lehet tőle bocsánatot kérni, és nem lehet semmit jóvá tenni. [...] A természet nem ismer pótvizsgát. [...] A természet bölcs, de könyörtelen”. Nem azt állítom, hogy e tudás elsajátításához a szépirodalom a legjobb eszköz, de ha már terepgyakorlatra nem visszük a gyerekeket (sajnos az egykori Kis-Balatonhoz már nem is vihetjük), legalább a TŰSKEVÁR alapján (is!) megértethetjük velük, hogyan lehet összhangban élni a természettel.

Fischer Eszter kifogásai a TŰSKEVÁR-ral szemben a következők: hagyományos férfiszerepek megléte; ósdi nevelési elvek (a beszéd lenézése a közvetlen tapasztalással szemben); nőellenesség; egyetértés a természetes kiválasztódással; a csavargókkal, vándorokkal, hazátlanokkal szembeni előítélet; a természethez való disszonáns viszony (a vízimadár lelövése a cinegék etetése miatt vagy a kígyó elpusztítása); az emberi kultúra lebecsülése; az értelmiségi góg a parasztokkal szemben; az evés-ivás, alvás, zsákmányszerzés, az erő, a kompetencia és a hatalom mindennél többre becsülése; a fajfenntartást szolgáló szerelem. Szerintem a mű alapvető problémája nem a kifogásolt mondatokban vagy bekezdésekben rejlik. Van ugyan igazság abban, hogy Fekete István szemléletétől nem idegen a nők lenézése (ebből következik, hogy a szerelmes kamaszok ábrázolása sem hiteles), abban, hogy férfiábrázolása konzervatív, és hogy némileg lebecsüli az emberi kultúrát (hozzáteszem: a természettel összevetve), de szó sincs arról, hogy ez a regény helyeslendő tanulságát vagy szerzői sugallatát jelentené. Matula nevelési elveivel szemben pedig én végképp nem lennék ilyen szigorú. Engem például határozottan a keleti Mester-Tanítvány viszonyra emlékeztet, amelyben szintén nagy szerep jut a közvetlen tapasztalásnak a szavak ellenében. A nagybácsihoz, az örökké rohanó és gyermekükkel semmit nem törődő pesti szülőkhöz és az ötvenes évekbeli iskolarendszerhez képest Matula nevelési elvei még mindig jobbak! A szandálos jelenetben például nem azt kell megtanulni, hogy „az öreg szava szent”, hanem azt, hogy szandálban nem tanácsos kimenni a lápra. Egyébként gyerekkoromban is, majd később néprajzkutatóként is sok, Matulához hasonló öregemberrel találkoztam, akiket mindig megkülönböztetett figyelem és tisztelet vett körül. A „véres hurkává verés” – ez a jogosan elítélhető fenyegetés és cselekedet – sajnos valóság volt abban a korban és közegben, ahol a regény játszódik, de attól tartok, hogy még ma is több „István bácsi” van körülöttünk, mint amennyi Matula.

A TŰSKEVÁR mindenkori olvasóinak vonzó lehet, ahogyan idegen, másfajta világok tárulnak föl előttük: a városiak a lóp világot, a bőbeszédűek a kevés szót, a vidékiek „a fővárosi értelmiség gondolkodásmódját” tanulmányozhatják kíváncsisággal – vagy éppen növekvő ellenszenvvel. Azonosulhatnak egy sajátos, az övéktől esetleg különböző világképpel, s ha ebben a világképben valami nem tetszik nekik vagy ismeretlen a számukra, jó esetben az „ilyen is van, így is lehet élni” élményével gazdagodhatnak. De a horgászás, evezés, vadászás, tűzrakás és főzés nem „Fekete István valóságának értékei”, ahogy Fischer Eszter gondolja, hanem valóban kalandok és jellemformáló leckék egy elkényeztetett, gyöngye városi fiú számára.

A TŰSKEVÁR mezőgazdász nagybácsijáról azonban nemcsak a „véres hurkává verés” juthat eszünkbe, hanem az is, hogy ő menekíti ki nyámnnyila unokaöccsét a városból. Tu-

tajos azt kapja nagybátyjától, ami minden kamasz legnagyobb vágya: a szabadságot. István ugyanis azt mondja Tutajosnak: „*Jól figyelj ide, fiam. Azért hoztalak el, hogy erősödj, és örülj a szabadságnak. Korlátokat nem szabok, mert annyi eszed már lehet, hogy nem mégy fejjel a falnak. Ha tehát bevered a fejed, a te dolgod, ha bajba kerülsz, magadnak kell kilábalnod... Annyira vállalkozz, amennyit elbírsz.*” Azt hiszem, hogy ez 1957-ben sem számított konzervatív pedagógiai elvnek! Egyébként a nagybácsi alakját nem szerencsés összekeverni az íróval: a fiktív személy véleménye és tette nem feltétlenül az elbeszélő véleményét és tettét tükrözi. Fischer Eszter írja Harry Potter-tanulmányában: „*Ha egy szereplő nem kitalált személyiségének megfelelően cselekszik, hanem önkényesen, akkor az olvasó a történetből nem kap semmit. Ugyanígy fontos, hogy a közeg hiteles legyen. Ha a közeg a valóságból merít, akkor biztos, hogy hiteles lesz.*” Ez a megállapítás nem csak J. K. Rowling művére igaz.

Tutajos szabadságának határait a természet, a berek törvényei szabják meg. Ezeket kell alaposan kiismernie, megtanulnia, s ezekhez kell megfelelően alkalmazkodnia, ha nem akar folytonosan veszélybe kerülni. Sajátos nevelődési regény ez: Tutajos egyrészt – ahogy Bodor Béla írja: anti Huckleberry Finnként – hagyja, hogy agyonneveljék, másrészt saját tapasztalatai alapján nevelődik. Ez a tapasztalatszerzés olyan kockázatos, hogy egyszer Tutajos élete is veszélybe kerül közben, a jégeső után tüdőgyulladást kap, és majdnem „eltutajozik” egy másik világba. Viszont a nyár végén egy egészen más fiú érkezik vissza Budapestre: erős, kiegyensúlyozott, határozott, nyugodt és addigi szószátyárkodásához képest megfontolt, szűkszavú lesz (de nem azért, mert lenézné a beszédet, vagy ezt akarná sugallni nekünk), vagyis sokat tanult Matulától, az öreg csósztól.

A természetes kiválasztódás a természetben ősi törvény, Fekete István is naponta tanúja volt az általa leírt jeleneteknek, és ha valaki csupán két hetet tölt el hasonló környezetben, a saját bőrén fogja érezni, hogy mit jelent valójában a létért való küzdelem. A regényben soha nem „*élvezetből pusztítanak el*” egy állatot! Olykor valóban szükség lehet arra, hogy az egyik élőlényt elpusztítsuk azért, hogy legyen mivel táplálni egy másikat, mint ahogy tette azt Tutajos a vízimadárral és a cinegékkel. Nem a „*közömbös, idegen vándorok/csvargók, vándorlók, hazátlanok*” analógiája szerint választotta a vízimadarat táplálékkul, hanem „*a tudás és a mérlegelés nevében*”, ahogy ő mondja. (Tegnap hatalmas vihar volt, és a szél madárfiókákat sodort le a magas fenyőkről, én pedig, a véres kezű mesekutató, saját magam daraboltam fel nekik a saját gyűjtésű földigilisztákat, hogy el ne pusztuljanak. És azt is el tudom képzelni magamról, hogy ha váratlanul elém csusszana egy kígyó, és elindulna a gyerekeim felé, én is elfeledkeznék az ökológiai szempontokról.) Hosszan lehetne pró és kontra vitatkozni a Fischer Eszter által idézett mondatok és bekezdések jelentéséről – főképp a regény történelmi idejének és a regényírás idejének a mentén –, egyvalamit azonban határozottan szeretnék vissza-utasítani: az erő- és erőszakultuszhoz sem Fekete Istvánnak, sem a TUSKEVÁR-nak nincs és soha nem is volt köze. Fekete István mélyen vallásos, békés ember volt, aki panteisztikusan élte meg a természetet, idill és romantika jellemezte a hozzá való viszonyát, és nagyon komolyan gondolta a TUSKEVÁR zárósortait: „*...az idő múlhat, a szépség és jóság, a szeretet és az igazság nem múlik el...*” Hitelesen ábrázolta, hogy a természet törvényei a berekben is kegyetlenek, de az embernek meg kell tanulnia együtt lélegezni, együttműködni a természettel.

A TUSKEVÁR-ral nekem egészen más bajaim vannak, mint Fischer Eszternek. Gondom van a regényidővel, a kamaszábrázolással, a jellemelek kidolgozásával és a pedagógiai és ismeretterjesztő beszédmódok keveredésével. Fekete István ugyanis „eltévesztette” regényében az időt: 1957-ben nem ilyenek voltak a kamaszok. A TUSKEVÁR-

ral egy időben jelent meg Mándy Iván CSUTAK-ja is, aki Tutajossal ellentétben valóságos kiskamasz: öntörvényű, lázadó és szorongó gyerek. Vele szemben Tutajos engedelmes, konzervatív és mindenbe beletörődő – éppen olyan, amilyen egy kamasz általában nem. Egyébként a Téli Berek-ben már sokkal árnyaltabb Tutajos jelleme, mint ha Fekete Istvánra is hatott volna Csutak. Tutajos kamaszosabb és ezáltal léletszerűbb figura lesz.

Külön elemzést érdemelne Fekete István állatábrázolása, de mivel sok hasonló vonás fedezhető fel Kipling és az ő állatalakjai között, térjünk át a következő „kedvenc-re”, A DZSUNGEL KÖNYVÉ-re, valamint az állatmese és az állatregény műfajára. Ezek ismerete nélkül ugyanis nehéz a maguk helyén értékelni a műveket.

A XIX. század első feléig az állatmese moralizáló fabulát jelentett (ezópusi mese, tanítómesé), és bizonyos életbölcseégeket, erkölcsi igazságokat fogalmazott meg. Ezekben a mesékben az állatok egy-egy jellegzetes embertípust vagy emberi tulajdonságot képviseltek, miközben megfeleltek állati minőségeiknek is. Minden népnek, nemzetségnek megvannak a saját, állatmítoszokban gyökerező állatmeséi és kedvelt állatai. (A magyar állatmesék legkedveltebb állatai például a róka, a farkas, a medve, a kakas, a sün, a macska, a kutya, a ló, a nyúl, az egér és a béka.) Az állatmesékben az állatok közötti viszony alapja a rivalizálás, az, hogy ki tudja becsapni a másikat, ki tud hamarabb a szorult helyzetből szabadulni, ki tud több élelemre szert tenni s nem utolsósorban, ki tudja a másikat felfalni.

Az állatmesében az állatok rendkívül határozott és változatlan karakterrel rendelkeznek, ismert cselekvési és viselkedési módot teljesítenek be. Életvitelük sajátosságai ötvöződnek a róluk általánosan elterjedt, a viselkedésük megfigyelésén alapuló sztereotípiával. A műmese-irodalom mesés állatregényei is ebből az alapállásból indítanak. Az állatregény műfaja a XIX. század végén jelent meg, s az első világsiker éppen Kipling nevéhez fűződik (1893). Az állatregénynek hat típusa ismert a gyermekirodalomban: 1. A történet központi szereplői állatok, akiket emberi érzelmekkel, indulatokkal ábrázol a szerző. 2. Az ábrázolt állatvilág az emberi társadalom szatirikus tükörképe. 3. Az állatok világa egészen más, mint az emberi társadalom. 4. Az emberek és az állatok törvényeket, szabályokat betartva eszményi módon élnek együtt. 5. Az ábrázolt állatvilágnak nincs semmiféle emberi vonatkozása. 6. A szerző tudományos ismereteket közöl az állatokról.

Joseph Rudyard Kipling A DZSUNGEL KÖNYVE, Felix Salten BAMBI, Móra Ferenc CSILICSAI CSALAVÁRI CSALAVÉR című regénye, valamint Fekete István állatregényei (VUK, KELE, CSÍ, HÚ, BOGÁNC, LUTRA) megtartanak valamennyit az állatok biológiailag determinált „jelleméből”, és természetrajzi hűségű leírást adnak, de az állatok közötti viszonyrendszernek már az emberi világ a mintája. Kétségtelen, hogy A DZSUNGEL KÖNYVÉ-ben a vadon törvénye úgy szabályozza az állatok életét, mint a Magna Charta az angol polgárokat, de ahogy a polgárok világában is akadnak engedelmes hívek és olyanok, akik a törvényt megszegik vagy nem is ismerik, az állatok között is vannak ilyenek. Ha nem lennének törvényszegők, nem lenne értelme a törvénynek. Minden mesében kell lennie jónak és gonosznak, a törvényt ismerőnek és a törvényt megszegőnek. Fekete István és Kipling állatalakjai nem szimbolikus állatalakok. Kiplingnek különben sem volt szüksége szimbólumokra, ő nagyon is nyíltan képviselte a gyarmatosító angolok felsőbbrendűségét, ha rasszizmussal vádolható, akkor éppen nem ott, ahol Fischer Eszter írja, hanem könyvének azokban a mondataiban, amelyekben nyíltan hirdeti a fehér ember felsőbbrendűségének eszméit.

A DZSUNGEL KÖNYVE 1893-ban jelent meg, Kiplinget már akkor az angol gyarmatbirodalom koszorús költőjeként ünnepelték, tudjuk róla, hogy később az I. világháború lelkes és elvakult híve lett. 1926-ban koszorút küldött az Indiában vérfürdőt rendező Dyer tábornok sírjára, s köszöntő szöveggel ünnepelte. Azért elevenítem föl az életrajz e kínos epizódjait, mert valóban érintik A DZSUNGEL KÖNYVÉ-nek egyes részeit. De korántsem azokat és korántsem úgy, ahogy azt Fischer Eszter gondolja.

Ha Kiplingnek fel lehet róni valamit, az nem az állatok ábrázolásában felsejlő rasszizmus, hanem az emberiségről alkotott véleménye. Ebből ugyanis az derül ki, hogy kizárólag az indiai bennszülöttek a rosszak, a felsőbbrendű angolok azért jöttek Indiába és gyarmatosítottak ott, hogy példát mutassanak nekik. Kipling eszménye a gyarmatokon feladatot teljesítő brit katona, de eszményített hőseit vagy azok „ellenfeleit” nem állat alakban ábrázolta. Nem szimbólumokat használt annak kifejezésére, hogy a fehér embert felsőbbrendűnek tartja a bennszülötteknél. Még csak arra sem volt szüksége, hogy elrejtse ezeket a gondolatait. Már az akkori felnőttek, a könyv első olvasói kiolvashatták Maugli történetéből, hogy Kipling a gyarmatbirodalom dicsőítésének hátsó gondolatával írta könyvét. Kihallhatták belőle a felsőbbrendű fehér ember legendáját is. Kipling nyíltan kimondja: „*a bennszülöttek bolondok, neveletlenek, akkor is ölnék, ha nem vadásznak, lusták, esztelenek, kegyetlenek*”, a fehér angolok viszont „*nem engedik, hogy az emberek elégessék vagy tanúskodás nélkül verjék egymást*”. Az angolok azok, akik megmenthetik Maugli szüleit a bennszülöttek gyilkos kezétől, vagyis a hős megszabadító szerepében tetszeleghetnek. Véleményem szerint ezek valóban problematikus részek a műben, melyeket nem eltitkolni kell a gyerekek elől, hanem elmagyarázni nekik, hová vezethet (vezetett) az efféle gondolkodás. Már ha lesz türelmük végighallgatni, mert őket valóban csak a történet és az őserdő mítosza érdekli.

Az állatok közötti érdekellentétek valódi, biológiaiailag determinált érdekellentétek, az állatvilágban nem kell ideológiai indok ahhoz, hogy az egyik állat megegye a másikat. Az erőszak törvénye, a létért folytatott küzdelem az állatok világában természetes, mint ahogy az emberek és állatok közötti küzdelemnek is értelme és jelentése van Kipling regényében. Az állatvilág ábrázolásával Kiplingnek nem az a célja, hogy az emberi társadalmat szimbolizálja. A dzsungel állatai az emberi társadalom utánzása nélkül is élethalálharcban állnak egymással. Vannak közöttük gyöngék és erősek, és életmódjuk is biológiai adottságokból következően tér el egymástól. A Vörös Kuttyák nem azért megvetendők, mert másféle a szaguk, és mert szőr van a lábujjaik között, s így vagy úgy szaporodnak, hanem azért, mert a vad és vérengző horda puszta ölésvágyból öl, amerre jár. (A vadon törvénye szerint ölni csak akkor szabad, ha az élelem megszerzésének nincs más módja.) És ne feledjük: a legeslegkedvesebb állatszereplőt, Akelát is a Vörös Kuttyák marják halálra! A mesék erkölcsi rendje szerint mindezekért büntetés jár. Mint mondtam, Kipling gyarmatosító ideológiájának nyomai valóban problémás részei a regénynek, de az állatvilág ábrázolását kár volna hamis olvasatokkal terhelni.

S hogy mért szeretjük annyian – gyerekek és felnőttek – A DZSUNGEL KÖNYVÉ-t? Egyrészt vonzó mindannyiunknak egzotikus és irigylésre méltóan szabad világa, másrészt Maugli „határhelyzetében” ismerhetünk magunkra. Fejlődésének egy pontján Maugli nem tartozik sem az állatokhoz, sem az emberekhez, keresi önmagát. Éppilyen bizonytalan az a kamasz is, aki kifelé tart a gyerekkorból, de nem tudja még, mi felé tart, mi felé „kalandok” várnak rá élete folyamán.

Fischer Eszter kedvencei közül A REJTELMES SZIGET az egyetlen könyv, amely nem tartozott gyermekkori kedvenceim közé. Vernét felnőttként szerettem meg (annak elle-

nére, hogy egyik irodalomtörténészünk szerint „*Vernét nem felnőttként kell olvasni, felnőttként méricskélve mondatok és bekezdések arányait vagy értékvilágok ilyen-olyan dimenzióit, bizony könnyen eltévedhetünk a magunk kreálta erőltetett mondanivaló-keresésben*”). Kislányként hihetetlenül fásasztónak találtam a hosszú leírásokat és a tudományos fejtegetéseket, a bő lére eresztett földrajzi, biológiai, antropológiai leírásokat, s fogalmam sem volt róla, hogy a helikopter, a telefon, a hangosfilm, a bűvárharang, az autó, a repülőgép, a telefon, a villany és a holdra szállás még nem volt akkoriban, amikor Verne ezeket kitalálta. Pedig milyen jó lett volna, ha valaki ezt elmondja nekem!

„*Ha van író, akit nem műveinek esztétikuma felől kellene megközelítenünk, akkor Verne ilyen író. Ha van író, akiről vajmi keveset lehet elmondani műveinek poétikáját, kompozícióját, ízlésirányát illetően, akkor az Verne. S ha van író, akit mégis egy egész korszak vett körül addig sosem látott tisztelettel, akinek munkáit a Biblia és Shakespeare után ma is a legtöbb nyelvre fordítják le minden évben, s akiről Tolsztoj, Turgenyev, Proust, Zola, az ifjabb Dumas szólt nagy elismeréssel – akkor ez az író Jules Verne, vagy ahogy a magyar közönség csak emlegetni szokta, Verne Gyula. Az a megszállott lélek, akit minden mondatában elsősorban az emberiség iránti jó szándék vezérelt, és aki az emberiségről is azt feltételezte, hogy megérdemli ezt a jó szándékot*” – írja fenti gondolatait folytatva Fűzfa Balázs.

Verne világa a játszó, fantáziáló gyerek belső világára emlékezteti Fischer Esztert. Nem véletlenül. A tudományos-fantasztikus regények – a műfaj egyik alapítója épp Verne – sajátossága az ismeretlen térbe vagy időbe való hatolás. Valóban olyan ez, mint amikor a gyerek ismeretlen, általa elképzelt világokról fantáziál. Verne azonban túllép a fantázia szintjén: olyan részletességgel, lelkesedéssel és hitelességgel számol be az ismeretlen vidékekről, emberekről és eszközökről, mintha valóban léteznének. A sci-fi műfajának nem követelménye a hitelesség és a realitás, a tudományos és a fantasztikus elemek változó arányban keveredhetnek benne. Verne sok gondot fordított arra, hogy műveibe a tudományos kutatások élmény- és tapasztalatanyagát is beépítse, korának híresen művelt olvasójaként, a természet és a tudomány titkainak nagy bűvárolójaként mindig utánanézett a szigetek flórájának és faunájának és a természettudományi-technológiai kérdéseknek. (A GRANT KAPITÁNY GYERMEKEI című regényét például Darwin EGY TERMÉSZETTUDÓS UTAZÁSAI A FÖLD KÖRÜL című művének alapján írta.) De azt hiszem, hitelességet soha egyetlen olvasó sem kért még számon tudományos-fantasztikus műtől vagy robinzonádtól!

A gyerekek azért szeretik Vernét, mert hősei lelkesek, bátrak, bizakodók, zseniálisak és különcök, olyanok, akiket sok ifjú választott és választ példaképül magának. (Még akkor is, ha Verne csak sztereotípiákkal ábrázolta őket: a rabszolga valóban csupán „*értelmes és hűséges*”, a tudós meg „*okos és szórakozott*”). Felnőttként azért szerettem meg, mert lenyűgözött és szintén példát adott az a tudásszomj, az emberi megismerésvágy határtalansága, amellyel hősei keresik a helyüket a világban.

Verne nem vádolható rasszizmussal, egyáltalán nem volt „*tudományos alapon meggyőződve a fekete fajta alacsonyabbrendűségéről*”, miként azt Fischer Eszter véli. A rabszolgasághoz való viszonya a kor liberális gondolkodóié. Velük együtt megveti, elítéli. Szerintem inkább örülni lehet annak, hogy 1874-ben megjelent egy mű, amelyben az író a rabszolga-felszabadítás pártjára állt, és hősének néger szolgáját ugyanúgy embernek tekinti a szigeten, mint a többieket. (Igaz, az, ami Verne korában haladó gondolkodásnak számított, 127 év múlva, egy mai regényben elfogadhatatlan paternalizmus, joggal fölháborító gyámkodás lenne.) S ha Fischer Eszter elfogadja Mark Twain tollából a rabszolgákhoz való viszony ábrázolását, miért oly szigorú a kortárs Vernével? Komáromi Gabriella hívta fel rá a figyelmemet, hogy Mark Twain önéletrajzában ez a mondat

olvasható: „*Gyerekkoromban a rabszolgák úgyszólván a barátaink voltak.*” Az „úgyszólván” fokozatot fejezett ki. Verne is ezen az „úgyszólván” szinten gondolkodhatott. Nagy baj volna, hogy ha e „jó szándéktól vezérelt” zseniális író az utókor rasszistaként emlegetné!

Az írásom elején idézett Singer-tanulmány címe: A GYERMEK MINT AZ IRODALOM IGAZ KRITIKUSA. Az állítás nem feltétlenül helytálló minden szituációban, de úgy vélem, hogy Fischer Eszter esetében a gyermek kritikus „igazabb” volt a felnőtt szemmel olvasó kritikusnál. Kár lenne, ha nem ajánlaná régen volt kedvenceit gyerekismerőseinek. Nem kell őket féltetni ezektől a könyvektől, a gyerekek nagyon jól tudják, hogy mi fikció s mi nem egy műben, és nagyon is érzékenyek a világ igazságtalanságaival szemben. Olvastassa hát el velük nyugodtan Fekete István, Kipling és Verne könyveit, s aztán beszéljessen velük a regényekről. Meg fog lepődni.

Irodalom

- Komáromi Gabriella: TUTAJOS „TANULÓÉVEI”. *Iskolakultúra*, 2000/9. 82–89.
- Bodor Béla: A SZABÁLYAL ÖSSZEMÉRT TÖRVÉNY. FEKETE ISTVÁN IRODALMI MUNKÁSSÁGA. *Somogy*, 1996. 5. sz. 470–476., 6. sz. 586–593.
- Tarbay Ede: A DZSUNGEL KÖNYVE. In: ÖTVEN NAGYON FONTOS „GYERÉKKÖNYV”. Lord Könyvkiadó, 1996. 116–123.
- Bognár Tas: A DZSUNGEL KÖNYVE és a TUSKEVÁR című fejezet. In: ELEMZÉSEK A GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGI IRODALOM KÖRÉBŐL. Tankönyvkiadó, 1983. 78–83., 195–201.
- Komáromi Gabriella: AZ IFJÚSÁGI REGÉNY KLASSZIKUSAI. In: Komáromi Gabriella (szerk.): GYERMEKIRODALOM. Helikon, 1999. 137–158.
- Fűzfa Balázs: KÉTÉVI VAKÁCIÓ. In: ÖTVEN NAGYON FONTOS „GYERÉKKÖNYV”. Lord Könyvkiadó, 1996. 49–54.
- A REJTÉLYES VERNE GYULA (szerk. és vál. Kuczka Péter). Bp., 1978. Kozmosz könyvek.
- Singer, Isaac Bashevis: A GYERMEK MINT AZ IRODALOM IGAZ KRITIKUSA. In: A FÉLELMETES FOGADÓ. Park Kiadó, 1995.

FIGYELŐ

TALÁLTAM EGY KÖNYVET

Példázat-tetralógia

*Fekete István: Csí. Történetek állatokról és emberekről
Singer és Wolfner, 1940*

Ha Fekete István munkásságának fogadtatását vesszük szemügyre (ami nem nagy dolog, lévén ez a recepció meglehetősen szűkös, és azon belül is igen kevés nívós megnyilatkozás található), egyértelműen azt fogjuk tapasztalni, hogy a legnagyobb tetszést az állatokról szóló regények és hosszú elbeszélések aratták: a regények közül a KELE, a BOGÁNCs, a LUTRA és a HÚ, az elbeszélések-kisregények közül a Csí, a HÚ (később TORONYBAN), a KELE (később TAVASZ) és a VUK. Az utóbbi négy történet alkotja az itt tárgyalt kötet anyagát.¹ Megítélésem szerint ez nem esik egybe Fekete esztétikai értelemben legértékesebbeknek mondható műveivel: az én sikerlistámat a CSEND, a 21 NAP és a TÉLI BEREK vezeti, mégis méltányolnom kell a (nagy ritkán erre tévedő) irodalomtörténészek és kritikusok, valamint az olvasók véleményét. Csakugyan a középpontjukba antropomorfizált állatfigurát-figurákat állító írások azok, melyekben Fekete egy korábban nem létezett műtípust teremtett meg.² Ez a szövegfajta sem a semmiből keletkezett: az 1930-as évek közepétől az akkoriban még csak kedvtelésből írogató gazdatiszt némelyik természetfestő cikkében és tárcájában a tájba lépő ember nézőpontját helyenként vagy a rövidebb szöveg egészében felváltja az állat szemléletével, ami persze fantasztkus és meseszerű, mégis a tárgykörben jártas ember ismeretei alapozzák meg. Ennek a beállításnak nagyobb lélegzetű művekre való kiterjesztése történik meg a szóban forgó kötetben, mely mintegy beékelődik az akkoriban több pályadíjat nyert, egyre népszerűbb szerző első, társadalmi és történelmi tematikát követő regényszériájába.

Persze nem mondok egészen igazat, ha azal kezdem, hogy „megtaláltam” ezt az 1940-ben megjelent könyvet, hiszen réges-rég ismerem, röviden írtam is róla Fekete István irodalmi munkásságának egészét áttekintő terjedelmes tanulmányomban.³ Ott azonban részint az egyes művekre, részint az életmű egészére figyeltem, most pedig elemzésem kiinduló gondolata éppen az, hogy ez a négy kisregény összetartozik annak ellenére, hogy szereplői, helyszínei, története, de még írásmódja is eltérő, és hogy kompozícióját maga az író sem tartotta tiszteltben, hiszen a következő kiadásokban rövid elbeszéléseket illesztett hozzájuk, vagy kiemelt és külön is megjelentetett közülük egyes darabokat. A recepció és az irodalomtörténet pedig véggépp nem figyelt oda rá, olyannyira, hogy több bibliográfiában a címadó, húsz-egynéhány oldalas darab nyomán Csí című „állatregény”-ként szerepel,⁴ a kötetet záró VUK pedig huszonöt évvel későbbre datálódik (amikor vékonyka kötetben ezen a címen is megjelent).⁵ Sajnos Fekete kompozíciós érzékében komoly fogyatékoságok mutatkoznak. (Jól példázza ezt a TÍZ SZÁL GYERTYA siralmas második fele. Az eredeti koncepció szerint egy dobozban található tíz szál gyertya sorsát követnék az egyes fejezetek, ami remek ötlet, de a közepe táján az író feladja, és mindenféle esetleges apróságot gyűjt egybe koncepció nélkül.) Arra gondolok tehát, hogy a Csí esetében egyszerűen nem vette észre, hogy ezúttal jó munkát végzett, és olyan architektúrát alkotott, melyet érdemes lett volna a további kiadásokban is megőriznie.

Ezek után természetesen fel kell tennünk a kérdést: ha sem az alkotó, sem értelmezői nem látták ennek a négy történetnek a szoros összetartozását, miből gondolom, hogy egyáltalán van ilyen összetartozás? Ez alaposabb tájékozódást igényel. Úgy látom, hogy Fekete életművében a problémák kibontása és újragondolása egyfajta hullámmozgást követ. Egy-egy gondolat vagy az azt magában foglaló jelenet rendszerint publicisztikában vagy tárcanovel-

lában jelenik meg először, azután épül az éppen aktuális regény szövetébe, hogy később rövid emlékeztetőkből bukkanjon fel, alkalmi írásokban vagy újabb regényekben. A pálya egyes szakaszainak azonban megvannak az uralkodó problémaköreik; az egyes kérdések ezekhez kapcsolódnak, ezekbe illeszkednek.

Némi leegyszerűsítéssel élve három ilyen korszakos problémakört látok az életműben. Az első a munkálkodó ember és nemzete, hazája, az emberi társadalom kapcsolatának kérdéseit vizsgálja. A másodikban egyfajta (nem túlerőltetett) szociáldarwinista szemlélet érvényesül: a földi életközösség hatalmas történelme, amit az Idő transzcendens hatalma alá rendel a szerző, és a benne kódolt univerzális törvények megjelenése az egyén életében a gondolat magja; és itt nincs vagy nem meghatározó a különbség ember és állat között. A harmadik periódus központi kérdése a nevelődés – mint neveltetés, mint nevelkedés, és mint azoknak az ismereteknek a megelevenítése, melyek rejtetten találhatóak öntudatunk mélyén, a tudattalanban, illetve természetünkben, ami az alkat és kedély kettősségében határozza meg tetteinket, és amit nem véletlenül jelölünk a teremtés egészének („természet”) a felvilágosodástól eredeztethető megnevezésével.

Az első problémakörhöz az 1937 és 1948 között írott regényeket sorolom. Ezek: A KOPÁNYI AGA TESTAMENTUMA, ZSELLÉREK, HAJNAL BADA NYBAN, EMBEREK KÖZÖTT (más címen DERENGŐ HAJNAL), GYEPLŐ NÉLKÜL, ÉJFÉL UTÁN (bár ez inkább kisregény vagy hosszú elbeszélés), VÉGTÉLEN ÚT és az említett, átmeneti műfajú TIZ SZÁL GYERTYA. Utóbbi nemcsak említett fogyatékoságai miatt problematikus: abban a folyamatban, ahogy a koncepció a kidolgozás során felemészt magát, egyúttal a tematika széthullását is szemlélteti. Hangoltságukban és világlátásukban ezek a munkák meglehetősen egységesek, és ezt a legjobban egy analógiával lehet megvilágítani. Platón ÁLLAM-ának nyolcadik könyvében, mielőtt ideális államának történelmi helyét kijelölné, áttekinti a múlt és a (korabeli) jelen államformáit. Ezek közül az első helyre azt az arisztokráciát teszi, melynek az élén jó király áll. „Az az állam – mondja Szókratész –, amely így van megszervezve, nehezen változik ugyan meg, de mivel minden dologban, ami keletkezett, benne van a romlás csírája, ez a szervezet sem marad meg örök időkre, hanem fel-

bomlik.” (546/a.) Ezután jön létre a következő négy államforma, melyek mind egy-egy emberi lelkialkatnak felelnek meg. Az első „bomlástermék” a timokrácia, melyben az emberek kitüntetésekért kapnak tetteikért, és ez természetesen az erre vágyó embereknek tetszik a legjobban. Ebből alakul ki az oligarchikus társadalom, melyben az emberek vagyont szerzenek vagy elszegényednek, és ez határozza meg társadalmi helyüket is. Ebből jön létre a demokrácia, melyben mindenkinek azonos esélye van arra, hogy a hatalmat gyakorlók közé válasszák, és melyben mindenféle ember megtalálható; ez a tarkaság, a sokféleség világa. Végül ez is szétzüllik, és létrejön a legalantasabb forma, a tirannikus állam. Platón, széttekintve a világon, csak a négy „beteg” államformára talált példákat; az ősi, tiszta, eszményi hatalmi rend (melyet, megjegyzem, felépítése alapján nem lehet megkülönböztetni az utolsótól, a leggyalázatosabb zsarnokságtól, s csupán a társadalmat alkotó emberek azok, akik előbbiben méltók rangjukhoz, utóbbiban nem) csak mitológiai példákban szemlélhető. Fekete gondolkodása az eszményi társadalomról ehhez nagyon hasonlóan alakul. Az ő „arisztokráciája” egy sosem volt paraszti társadalom,⁶ mely a békességre, harmóniára, tekintélytiszteltetleire épül, és melyben a rend, a fegyelem, a megbízhatóság, az adott szó tisztelete, a hit és a hazaszeretet a vezető értékek, szemben a szabadsággal, ami csak ködös általánosságként van jelen.

Ez a nézetrendszer archaikusnak igyekszik látszani,⁷ de valójában jellegzetesen huszadik századi. Tételes összefoglalását a ZSELLÉREK-ben találhatjuk. Baksay Árpád, a kiegészített és illúzióit maradéktalanul elvesztett háborús veterán (aki később végez is magával, csak gondolatait hagyva barátjára) *tanítja* így Zsellér Pétert, a parasztfiúból lett joghallgatót az életre (ez egyébként jellegzetes szerephelyzet Fekete regényeiben): „– *Azt hiszed, ezt a háborút mi veszítettük el 1918-ban? Fenét. Azt hiszed, Trianont Trianonban csinálták? Ne hidd. A kiegyezéstől csinálták a forradalomig. Kivándorló irodákat állítottak fel állami segédlettel, nemzetrontó újságokat pénzelték verjétkes adókból, megölték a kisipart és a céheket, pedig ezekből kellett volna a kivénhedt, földjevesztett középosztály helyett egy új, gerinces középosztályt kinövesztení. Ehelyett csináltak egy hazátlan, vallástalan, nemzetközi proletár*

munkásságot, mely az első alkalommal belemart az országba...

[...] És most mi történik? Zsellér Péter és Pál ott hagyják a falut. Urak lesznek és magukat adminisztrálják, ahelyett, hogy lekaparnák a kéréget a magyar parasztról, aki nélkül ez az ország már régen az ördögé lenne! Egyáltalán ez a szó, hogy »úr«, maga is csalás. Valamikor úr volt az, aki vezetett és meghalt az országért. Úr volt az, aki hazát szerzett és megtartotta. Nem törte a kapa a tenyerét, mert a kard soha ki nem szakadt a markából. Nem dolgozott, mert nem ért rá dolgozni. Az országvédő kardot aztán letették, a harcok elmúltak és az uraságból nem maradt meg más, mint a dologtalanság...” És mit kell tennie a fiatal embernek, hogy kitörjön ebből a körből? „...Nyitogatni az emberek szemét. Felrúgni az előítéleteket. Kést vágni akárki-be, aki hozzányúl a nyelvvedhez, szokásaidhoz, viselkededhez, nótádhoz, a faludhoz, a hitedhez, múlhatatlan magyarságodhoz...” Azért idézem ilyen hosszan ezeket a szavakat – melyeket szereplője szájába ad Fekete, de indulatán érződik, hogy a saját nézetei ezekhez nagyon hasonlítanak –, mert a gondolatok külön-külön ismerősek ugyan (akár a mai politikai diskurzusból is), de összességükben sokkal átélhetőbbé válnak. Nemcsak összeesküvés-elméleteket, értelmiség-, város- és modernitásellenességet ismerhetünk fel itt, de sokkal inkább egyfajta kollektív önkritikát, amire már cselekvési programot lehet alapozni. Persze nem ez a lényeg, egy regény, de még egy írói életmű értékét sem az adja, hogy szerzője milyen nézeteket vall, vagy milyen előítéletek fogságában él. Ebben az esetben is: bár a főhős fenti elegyes útmutatások alapján igen gyakorlatias és követésre méltó pályát épít, sem ez, sem az elgondolkodtató féligazságok nem teszik jeles irodalmi alkotássá az illusztratív tendenciájú propagandaregényt. Magukra a nézetekre azonban a természet történetek kapcsán még visszatérnek.

A második problémakör kibontása annak az évtizednek a második felére esik, melynek elején Fekete is, mint annyi író társa, hallgatni kényszerült. Ezeket az éveket Fekete a javára fordította, alaposan átgondolta írói programját, és egyúttal olyan tematikát keresett, amivel elkerülhette a hatalommal való konfrontációt. Így talált rá az állatregényre mint témára és formára; néhány tárca és elbeszélés összevonásával és kibővítésével megírta a KELE re-

gényváltozatát, melynek semmi köze a kisregényhez, majd a LUTRÁ-t és a BOGÁNCs-ot.

A harmadik tematikai sorozatot, a nevelődési történetek és gyermekkorregények sorát az 1950-es évek végén nyitotta meg. A TŰSKEVÁR, a TÉLI BEREK, a CSEND, a 21 NAP és az önéletrészlet elkészült része, a BALLAGÓ IDŐ tartozik ide. A TÉLI BEREK utáni darabok persze már nem annyira a nevelés-nevelődés témáját járják körül, inkább a gyermekkor varázslatos világát igyekeznek feleleveníteni (Mándy Iván CSUTAK-sorozatával kölcsönhatásban),⁸ amikor az a bizonyos idill, aminek a hiánya olyan fájdalmasan jelenik meg az első kötetekben, még – igaz, csak hit, illúzió formájában – csakugyan létezett. Ennek a varázsos világnak kiemelkedő fontosságú eleme a beszéden felül álló értés, a dologgal, növényekkel, állatokkal való mindennapi beszéd. „Szóból ért az ember” a szólás szerint; a gyermek azonban a jelekből sokkal többet ért. Ezt a mindent értő paradicsomi őállapotot vetíti aztán Fekete a természetre, az állatokra és tárgyakra, mintha azok az ember történelmi gyermekkorából⁹ maradtak volna köztünk, hogy egymást megértsék, jóllehet mi nem értjük meg őket.

Mindezek ismeretében már könnyen belátható, hogy az 1940-es kötet a benne foglalt négy állattörténettel az életmű egészére nézve döntő fordulatot hozott. Ha az első problémakör tematikai egységét lélektani és társadalmi rétegekre bontjuk, egyrészt azt a kérdést vizsgálhatjuk meg, hogy miként tudjuk megismerni önmagunkat és a világot, melynek törvényei (a TÖRVÉNYEK) meghatározzák, hogy mit is kezdhünk lényünk rejtett magjával – azzal a csak sejthető centrummal, mely életünk napi eseményeibe és az azokat tapasztalva keletkező benyomásokba csomagolva éppolyan sejtelmes és kiszámíthatatlan erőként működik, mint az a bizonyos külső. Másrészt nem lehet nem észrevenni azt a kétségbeesett figyelmet, amivel a haza, az otthon, a nemzet, az otthonlét egyre határozatlanabb körvonalú ideáit vizsgálja Fekete. Ha ezek után sikerül nem az előzményre vetíteni a következményt, tehát nem az állatregények világának ismeretében olvasni azok forrását, a Csí négy kisregényét, hanem eredeti kontextusukba, a romantikus társadalmi, történelmi nosztalgia-utópiák sorába illesztjük őket, akkor könnyen fel fogjuk fedezni a kérdéskörök azonosságát.

Az állattörténetekben Kiplinghez, Felix Saltenhez, Bársony Istvánhoz és másokhoz képest Fekete újítása abban áll, hogy a fantasztikus történet állat szereplői természetesen élnek és viselkednek,¹⁰ csak a történet egésze hordoz tanulságokat, és ebben a minőségben mondható fabulának, *példás elbeszélésnek*.¹¹ Állatéletük úgy szerveződik, ahogy a valóságban, viselkedésük hiteles, és a szájukba adott mondatok is ennek a szempontnak rendelődnek alá. Ennek kapcsán kénytelen vagyok röviden kitérni Fekete legfőbb példaképére, Bársony Istvánra, és regényére, a RAB KIRÁLY SZABADONRA, hogy értékelni tudjuk ezt az újítást. A regény 1903-ban jelent meg, és arról szól, hogy egy vándorcirkusz elszabaduló állatai miként rendezkednek be a közeli erdőben. Bársony antropomorfizált állattársadalma az ókori állatmesék mintáit követi, amikor minden állatot egy-egy jellemvonás megtestesítőjeként ábrázol. Ezeket egészíti ki azokkal az újabb kori hiedelmekkel, melyek reális vadásztapasztalatok aránytalan felnagyításából fogantak. Például: tudjuk, hogy a tigris, főként, ha sebesült vagy öreg, szívesen vadászik emberre, mert könnyű elejteni. Bársony azonban egyfajta eszelős, az alkoholizmusra emlékeztető vérszomjat tulajdonít neki, és ez már teljesen alaptalan. Ugyanígy nincs közük a valósághoz azoknak az alantas jellemvonásoknak, melyekkel a kisebb termetű ragadozókat felruházza. Valójában a mindenkori mese szerepeit – a gyáva, az intrikus, az alattomos stb. – osztja ki állat szereplői között. A példáját követő vadászírók pedig ezeket a paneleket emelik át a maguk írásába, annak ellenére, hogy tisztában vannak helytelenségükkel. Meglepő módon maga Fekete is – mind névadásaiban, mind a jellemrajzokban és a feudális sémának a természetre való vetítésében – Bársonyt követi, amikor *tárcát vagy vadásznovellát ír*. Hosszabb írásaiban azonban lassanként megfordul a hierarchia: természetudományos ismereteinek és tapasztalatainak rendeli alá a mese dramaturgiáját, és nem (mint példaképe) fordítva. Így változik tollán a tanulságos állatmese lassanként hiteles természetrajzi ismereteken nyugvó természettörténeté.

Ha az állatok a történetben egyszerűen csak élnék a maguk mindennapi életét, helyesebb lenne természetrajzi ismeretterjesztő szövegről beszélnünk, mint szépirodalomról. Fekete

állattörténetei azonban egyes vonásaikban mégiscsak követik a fabulák, állatmesék tradícióit.¹² Antropomorfizált állat szereplők cselekedeteinek metaforikus elemei is vannak, és maguknak a történeteknek is van egy allegorikus arculatuk,¹³ miközben nem vesztenek természetes hitelességükből. Természetesen ebben is vannak fokozatok. Hú történetében semmi sincs, ami egy átlagos bagollyal meg ne történhetne. Kele és Csí meséjében az emberrel való kapcsolat egyes elemei tartoznak tisztán a fantázia birodalmába. A Csí-ből kiemelt részlet azt illusztrálja, hogy míg maga a kommunikáció ténye mesés elem, addig a párbeszéd *közlései* nem képtelenségek:

„Az asszony mozdulatlanul feküdt, de mintha nem aludt volna.

– Alszol? – csicsergett a kis fecske.

Az asszony arcára pirosság futott, és kinyíltak szemei.

– Tudtam, tudtam, hogy visszajössz, kis madaram. Ó, de örülök neked! De nekem nem szabad sokat beszélnem.

– Olyan csendes a hangod, nem értelek – mondta Vít –, de ha nem jön senki, odaszállnék. Közzelebb.

– Istenem, csak tudnám, mit mondasz! – suttogott az asszony.”

Nonszensz lenne, ha ember és madár között valódi gondolatcsere zajlana. Erről azonban nincs szó: mindketten megkezdett monológjukat folytatják, illetve reális viselkedésüket kommentálják. Hogy ezt teszik, az valójában hihető. Hogy ez kommunikáció volna, az írói fikció.

Vük életrajza már sokkal inkább példázat, mint természettörténet. Egyes mozzanatai éppenséggel megtörténhetnek, de a rókák közti kommunikáció minősége, az örökbefogadás, a foglyszabadítás, az évekig tartó bosszúhadjárat a „*simabőrű*” ellen mind olyan mozzanat, mely a valóságban nem történik meg, egy valamirevaló mesének azonban nélkülözhetetlen eleme; és ugyanez mondható el magáról az elbeszélés *egészéről*. Nem jut eszembe jobb magyarázat, mint hogy az atmoszféra, a ragadozóélet zaklatottságának drámai ábrázolása teszi mégis hitelessé.

Visszatérve még egy gondolat erejéig az iménti példához: az ember és az állat közti eredménytelen, de mégis megkísérelt gondolatcsere általánosabb összefüggést is rejt. A vadnak a szelídhez, az állatnak az emberhez

való hasonítása egy fajok közti, az életközösség egészét átható empátia alapja. Nem az önmagaként való megismerés és megértés, hanem éppen ez a csúsztatás fedi fel a közösséget, ahogy Kipling mondja, az „Egy vérből valók vagyunk” titkát.¹⁴ És nem csak az irodalomban. A beszéd az állatnak tulajdonított emberi intelligencia megnyilvánulása, szemben valódi természetének közlésmódjaival. Az állatvilág mélyebb megértése, az állati viselkedéstan tudománya is az antropomorfizáló fabula ismeretbázisára épül, annak téziseit váltja fel, és éppen azokat a téziseket váltja fel. Az állatokról szóló történet pedig úgy tesz szert esztétikai értékre és hatóerőre, hogy természetrajzi tapasztalatokat ruház fel társadalmi és etikai többlettel. A művek megírásának motívumaként szolgáló közlési vágy, a kimondás igazsága iránti elkötelezettség hangoltsága pedig rájuk sugározza a transzcendencia pátoaszát.

Ebben a mozzanatban ragadható meg az író nagyon intenzív jelenléte a történetekben. A Csí szövegei azonban nem csak közvetlen jelentésükkel generálnak olvasatot. Számos irodalom- és kultúrtörténeti áthallás is gazdagítja jelentésbázisukat. Így a négy történet egymás mellé állítása sok olyan emlékünket is mobilizálja, melyek a négyes számhoz fűződnek. A négy napszak, négy évszak, négy vérmérséklet, négy őselem, négy égtáj stb. nagyszabású rendszerbe lenne állítható, és akár filozófiai példázatként is értelmezhetnénk a könyvet. Ezek közül a szempontok közül némelyiket csakugyan érdemes figyelembe venni, ha nem is mindet. Ha helyesen választjuk ki a négy főszereplőt, tehát nem azonosítjuk feltétlenül a címszereplővel, akkor a négy vérmérséklet csakugyan felismerhető. A Csí főszereplője valójában nem Csí, a hím fecske, aki minden szeretete ellenére Afrikában hagyja sérült párját, hanem éppen az elhagyott nőstény, Vit. Ő pedig *melankolikus* kitettségekben marad magára, és fájdalomában szembefordul a Törvénnyel, legalábbis addig, amíg szembesül fél év múltán boldogan, szép család körében visszatérő korábbi párjával. Kele ebben a szereposztásban a másik fél: ő éli túl párját, aki egy viharban a tengerbe vész. Kele *szangvinikus*an tartja magát a törvényhez, ami a Csí-ben így fogalmazódik meg: „Törvény: törvény. Az egészségesnek: menni, fészket rakni, fiakat nevelni; az elszegényesnek: gyógyulni vagy elpusztulni.” Hú *flegma-*

*tikus*an szemléli a körülötte zajló eseményeket. „...egyik este olyan, mint a másik.” „Nagyon hiányzott valami, ami több volt, mint éhség vagy hideg.” „Most már csak magára gondolt.” Ő is elvesztette a párját, valamikor régen, de már nem keres újat. Vuk pedig *kolerikus* természete foglyaként, de roppant leleményessége és fantasztikus érzékszervei segítségével áll bosszút családja gyilkosain.

A négyfajta vérmérséklet hordozói ugyanazzal a traumával szembesülnek: szeretteik és hazájuk elvesztésével. Jól látszik a ZSELLÉREK-ből kiemelt szemelvényben, hogy Fekete számára az absztrakt *haza* egyet jelent a praktikus hazával, vagyis legegyszerűbben az otthonnal.¹⁵ Ha némiképp szimplifikálom az értelmezést, azt is mondhatom, hogy a négy példázat ennek a sokknak a túlélési útjait igyekszik megvilágítani, a hazateremtés és az otthonlét valóság fölötti örömét. Csí párja, Vit azért nem részesülhet az otthonlét, a haza adományában, mert egy külső (gonosz, emberi) erő, mely számára beláthatatlanul hatalmas (magyarán: egy vásott gyerek), megsebezte, képtelenné tette arra, hogy eljusson ebbe a hazába. Kele számára a haza, az otthon *mint hely* adott, az otthonlét legfontosabb része, a szeretett társ azonban (ismét csak fatális módon) elpusztult. Az otthonlét azonban az ő történetében szemlélve belső adottság: a veszteség fellelhető, a hiány pótolható, ha megvan az erre szolgáló törvénytudat és akaraterő. Hú eleve csak félig lehet „otthon a hazában”, hiszen mihelyt megpillantják, állattársai szidalmazzák, ütök-verik és üldözik, meghozza ok nélkül, hiszen sohasem tett kárt bennük. Ez azonban olyasmi, amin flegmatikus hangoltságával túllép: egyszerűen nem mutatkozik nappal. Párja elvesztésén azonban már nem tudja túltenni magát: az üldözöttség elleni védekezés megfosztja az újrakezdet vitalitásától, nyitottságától. Hú valójában a példázatok hősei közül a legveszélyeztetettebb. Vuk ezzel szemben önmagában találja meg a létezés egyetlen centrumát, miután egy felismerhető, azonosítható gonosz hatalom elvette mindenét, szüleit, testvéreit, otthonát, később az egyetlen lényt is, akinek a túlélését köszönhette. Vuk nem társalog senkivel, csak aki a sorsában osztozik. Mindenki más zsákmány vagy ellenség.

Fekete állattörténeti természetrajzi hű-

ségük ellenére, illetve azzal együtt példázatok,¹⁶ melyek metaforikus-allegorikus eszközökkel társadalmi problémák, méghozzá jellegzetesen megírásuk korát jellemző társadalmi problémák megvilágítására szolgálnak; ha nem állnak is teljesen magukban a világirodalom folyamataiban. Ha világirodalmi párhuzamot keresek Fekete könyvéhez, Eric Knight könyve jut eszembe, a LÉGY HŰ MAGADHOZ. Ő az egységes regénytörténetet zilálja szét, hogy mellékszálak beiktatásával egyfajta magatartás-kalendáriumot állíthasson össze, mely a különféle magatartásmintákat szervezi életmintákká, példákká. Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a háborúban hazája súlyos vereséget fog szenvedni, Knight lehetőséget lát a vereség útján való lassú felemelkedésre, a világrend megváltoztatására, az emberek közti szolidaritás ismételt megteremtésére.

Fekete válasza fatalistább, ugyanakkor illúziótlanabb is. Az Idő és a Törvény nála sokkal ősbib és általánosabb mindenfajta társadalmi közmegegyezésnél. A négy történet, a négy hős, a négy faj, a négy alkat között nincsenek átvezető szálak, nincs lehetőség a sors megszábasára. Ugyanakkor mindig érződik az a feltételezés, hogy a Törvény ősi érvényessége rejtetten ma is megvan, és aki felismeri, hogy az ő életében mik az előírásai, az rengeteg szenvedéstől és fölösleges erőfeszítéstől szabadulhat meg, miközben rendeltetését is beteljesíti. Tárgy, növény, állat vagy ember számára egyaránt ez az animista-panteista meghatározottság a meghatározó; ahogy A KOPPÁNYI AGA TESTAMENTUMÁ-ban megfogalmazza (egy öreg vár leírása közben): „*Úr csak egy volt az öreg kövek falba rakott világában: Aki szülte, összerakta és szétbontja őket, aki ott suhog felettük kérlelhetetlenül, fásult egykedvőséggel, aki átlép mindenem, akit át nem lép senki, akit sem elhagyni, sem megelőzni nem lehet, aki nem kérdez, de nem is válaszol, nem nevet, de nem is sír, aki nem született, de nem is hal meg, aki végtelen és örök, s ez az úr: az Idő.*” Nem egyszerű múltásról vagy tartamról van itt szó, hanem egyfajta isteni princípiumról, önálló transzcendenciáról. Azt a kíméletlen hatalmat igyekszik ebben megragadni Fekete, melynek másik arca, az élet megváltása valójában a gondolatok közlésének adománya: a beszéd ajándéka. Ebben pedig szándéka szerint mindenkit részesítene, és olyan világot szerkeszt műveiben, ahol ennek lehetősége csakugyan

a teremtés minden eleme számára adott. A megszólított, láttuk a Csi-ből kiemelt szemelvényben, természetesen nem érti meg a neki szóló üzeneteket. De a beszéd mégis az együttérzés kifejezője marad. Maga a kegyelem.

Jegyzetek

1. Sajnos, erről nem tudtam újra megbizonyosodni: az általam ismert utolsó példánynak is lába kelt az OSZK-ban.
2. Faber György ezt a műtípust, illetve annak írásmódját természetírásnak nevezi: „*Eszétikai elmény minden széplelkű olvasó számára a gazdatiszt-szerző természetírása. Néha úgy érezzük, Vajda János szól hozzánk – prózában. Nem hiányzik az ő melankóliája sem. Mert a legnagyobb Fekete mégiscsak az erdő csendjének, magányának és az elmúlásoknak rajzában.*” (Faber György: FEKETE ISTVÁN ÍRÁS-MŰVÉSZETE. *Gazdatisztek Lapja*, 1941. szept. 1.)
3. Bodor Béla: A SZABÁLYAL ÖSSZEMÉRT TÖRVÉNY. *Somogy*, 1996. szept.–okt., nov.–dec.
4. Pl. Valló László: EMLÉKKÉ VÁLOK MAGAM IS... FEKETE ISTVÁN ÉLETE. Móra Kiadó, 1986. 188. o.
5. Ugyanott és a 171–172. oldalon: „*1965-ben jelenik meg a CSEND [...] Ugyanez estendőben kerül a könyvesboltokba rókarégenye, a VUK.*”
6. „*Az ő világa nem a káoszból, az alaktalan gomolygásból, hanem az összhangból született*” – mondja nekrológiájában Hárs László. (BÚCSÚ FEKETE ISTVÁNTÓL. *Élet és Irodalom*, 1970. június 27.) Ennek a harmóniának a forrása ez a bizonyos (illuzórikus) aranykor.
7. A kor lila fajmiszticizmusának szemléiben Nadányi Zoltán mondja majd a HAJNAL BADÁNYBAN kapcsán: „*Egyszerű kis pálcikát szűr le a földbe, arra parancsol rá, hajtson levelet, lombot, nőjön az égig. Magyar ember ez a varázsló. Napkeletről hozta a tudományát, a magyar őshazából. Valami ősi magyar dalt dúdol szakadatlan, attól hajt ki a pálcia, attól nő az égig.*” (Nadányi Zoltán: HAJNAL BADÁNYBAN: FEKETE ISTVÁN REGÉNYE. *Új Idők*, 1942. okt. 24.) Ez egyébként reprezentatív mintának mondható az 1940-es évek Fekete-recepciójából. Ennek alapján talán könnyebb megérteni, hogy az író rajongói miért érzik gyalázkodásnak manapság az életmű méltó, a maga helyén való értékelésére tett próbálkozásokat.
8. A két író világában mikrofilológiai eszközökkel nyilván kimutatható lenne ez a kölcsönhatás. Mindenesetre ezt dokumentálja az ebben a műfajban igencsak ritkán jelentkezett Mándy elismerő kritikája is Feketéről. (Mándy Iván: TŰSKEVÁR. *Népművelés*, 1958. máj.)

9. Ez a mitikus gyermekkor természetesen az embernek magának a gyermekkorával analóg, ahogyan az majd a CSEND gyermek hőségnek egyedi mitológiájában kibontakozik: „Fekete – ebben a végtelen szemérmű remekművében – miközben saját gyermekkorának mikrokozmoszt csillantja fel a padlás homályát áthatító fénysugárban [...], helyettiünk is beszél. Kimondja valóságainkat és elárulja sóvárgásunkat az emberi lét tiszta forrásai után...” (P. I. – akit Gáspárné Monostori Judit Posszonyi Lászlóval azonosít –: FEKETE ISTVÁN ÚJ REGÉNYE: A CSEND, Új Ember, 1965. szept. 19.)

10. „A szél, a víz, az erdő, a nád, az ég, a felhő, minden egy-egy meseillusztráció, anélkül, hogy mese lenne. Valóság itt minden, és hogy mégis ismeretlen, annak mi vagyunk az okai, mert nem ismerjük.” (Szöllősy Kálmán, Jelenkor, 1959. 5. sz.)

11. „Nem szimbolikus állatmesék, aeposusi módra, hanem valóságos állatregények. Fekete külön társadalomnak fog fel minden állatfajt, amelynek tagjai, akárcsak az emberek, önmagukat érzik a világ központjának. [...] A legtöbb bámulattal Vuknak adóztam, mert állatismeretből, rókaléktanból és a világ idegenszemmel való látásából ebben vizsgálják az író a legbravúrosabban.” (Csathó Kálmán, Új Idők, 1940. aug. 25.)

12. „...ez a fecskékről szóló bájos történet felnőtt olvasóknak van szánva. [...] Csi-nek, a férjnek és Vít-nek, a feleségnek tiszta költői eszközökkel elmesélt, emberi sorsokat példázó szép története...” (Prohászka János: FEKETE ISTVÁN: Csi. Magyar Nyelvtör, 1949. 3. sz., július.) Ezt a kettősséget Takáts Gyula jóízű kifejezéssel élve „fűszeres naturalizmus”-nak nevezi. (FEKETE ISTVÁN RÓL. Somogy, 1984. júl.–aug.)

13. Pósa Zoltán járja körül ezt a kérdést. (TERMÉSZET-LÁTÁS ÉS ÁLLATTÖRTÉNET, VÁZLAT FEKETE ISTVÁN „ÁLLAT-REGÉNYEIRŐL”. Kortárs, 1984. febr.) Általánosságban beszél a gyermekkori szimbólumképzésről, érintve Saussure és Piaget nézeteit, és megállapítja: „Az állat a maga kiszolgáltatottságában, és ártatlanságában a felnőtt világtól független szabadság-szimbólum megteremtésének kiváló alanya.” Ugyanakkor azt is leszögezi: „Fekete István (a Hű kivételével) ritkán teremt szimbólumokat, de – mint a VUK esetében is – a köztudatban élő állat-allegóriákat bonyolultabbá teszi.”

14. Mások mellett Lengyel Balázs is ezt fejtegeti. (JEGYZETEK FEKETE ISTVÁN RÓL. Somogy, 1982. júl.–aug.) Majd hozzáteszi: „Az olvasói átélést segítő legfőképp annyi változtatást, írói konstrukciót enged meg magának, hogy a szokásos külső ábrázolás helyett állathőseibe írónak belehelyezkedik.” Innen továbblépve pedig az állat szereplők redukált nyelvét is értelmezi: „Csak annyit fordítanak magukból a mi fogalmi nyelvünkre, amennyit természetes viselkedésükből, életmódjuk ismeretéből bátran tulajdoníthatunk nekik.”

15. „Kerestem az utat, a patakot, a nádast, a cseresznye erdőt... s közben – megtaláltam a Házamat” – emlékezik gyermekkori élményére a BALLAGÓ IDŐ-ben.

16. A magát „Sólyom” néven jegyző recenzens, akit

Gáspárné Monostori Judit Kittenberger Kálmánnal azonosít (FEKETE ISTVÁN SZEMÉLYI BIBLIOGRÁFIÁJA, Fekete István Irodalmi Társaság, Ajka, 1987) probléma nélkül vetíti egymásra a két kategóriát recenziójában, amit egyébként az egyik legértékesebb Feketéről szóló értekezésnek tartok: „Egyik mese szebb, mint a másik. [...] Mindegyik más, de egyformán azt tanúsítja mindegyik, hogy aki írta, ismeri nemcsak az állati, hanem az emberi lélek mélységeit is.” A Csi-ben a már többször emlegetett Törvényt emeli ki, majd így folytatja: „Hű, a lángbagoly saját lényének megfelelő bölcs. [...] Bagolyeszével szeretné megérteni az embereket. Ezért mindenhol odaszáll, ahol valami látnivaló akad [...] Kele, a golya már nem gondol az emberrel.” Itt állat és ember párhuzamos sorsában a mindkét fölé rendelt természetfölöttit emeli ki a recenzens: „...mire az ember az elbeszélés végére jut, szinte kézzelfoghatóan érzi a sorsát intéző Kelet. [...] [Vuk-nak] már csak annyi köze van az emberhez, hogy halálos ellenségét tudja benne. [...] Első szerelme büszke boldogságában megéri hivatását: Az időt majd végigjárja és fiai folytatják, ha ő beleszakadna a homályos semmibe. A rókák szabad népe nem vész el!” (Sólyom: FEKETE ISTVÁN: Csi. Nimród, 1940. szept. 20.) A szerző érezhetően nem irodalmár, de (vagy talán éppen ezért) nagyon pontosan méri fel a kisregénynek-gyűjteménynek magának is az irodalom határvidekére mutató fő kérdéseit.

Bodor Béla

„NI NI NI BE FURCSA”

Emőd Tamás: Egy másik csillagon.

Válogatott versek

Válogatta és szerkesztette Réz Pál

Palatinus, 2000. 209 oldal, 1400 Ft

Őszintén szólva a közeljövőre nem volt betervezve Emőd Tamás verseinek olvasgatása. A közeljövő különben erős eufemizmus, volta-képp egyrészt csöppet sem volt tervbe véve, mondhatnám, egyáltalán nem, másrészt meg, túl azon, hogy közel, még milyen jövő van? Ez az egész csak látszólag nem tartozik ide, mert épp az megy minden pillanatban, hogy egy dolog miatt le kell mondanom sok minden másról, ha egyvalamit olvasok, másvalamiről biztos örökre lemondok. Ez a szabály, minden választás túl sok lemondás, ám ha kívülről jön, ha más választ helyettem, akkor különösképpen látszani is kezd. Tehát például a kötet ki-

adója, Kőrössi P. József nagyváradi költő felkér, hogy írjak Emőd Tamás nagyváradi költő verseiről. Miért írjak? Az világos, hogy ő, mármint KPJ miért kér föl (egyáltalán valakit), de pont engem? Olvassam el, jó, csak minnek? Hogy tetszeni fog a távolsága, az, hogy igazán mennyire *másik csillagon* vagyunk? De hát nem amúgy is majdnem minden ennyire irgalmatlanul más? Van nekem ehhez a csillagtávolsághoz elég időm? Elég üzemanyag?

Aztán, rendben van, legyen, *eleve* az összes ajánlat amúgy is kívülről jön belülről. Mondjuk, azon veszem észre magam, hogy Móricz Zsigmond színdarabjait olvasom (a kötetet különben, mint Emőd verseit is, a szintén nagyváradi Réz Pál szerkesztette), pedig ez a program aztán végképp föl se merült. Mivel megnéztem televízióban a KISMADÁR című népszínművét, vagyis nem néztem, hanem úgy volt, hogy véletlenül az ment, véletlenül ott ültem, és, úgy látszik, nem volt elég időm továbbnyomni, és egyszer csak az történt velem, hogy már nem is volt kedvem. Elmenni onnan. Beszippant.

Nem csak a „Nagy Költészet”. Emőd Tamás nem nagy költő, úgynevezett igazán nagy verseket nem írt, novellisztikus, historizáló-magyarkodó, rendes mondanivalóval ékeskedő dolgozatai meglehetősen fárasztók, édes-bús, doberdói darabjai, bravúros verselésükkel együtt a giccshatáron imbolyognak. Olykor azonban az ildomos szokványszomorgásból, a tragikus maszk mögül kiszól-kimosolyog, és az igazán remek: „*Fridolin az árokharcot / sóhajtozva túrte*”. Nem nagyon nagy, csak nagyon jó. Végig versrajzolja Olaszországot, ez valami Itália-bédekkerben jól venné ki magát, amúgy eléggé lapos: egyszer csak azonban ilyenek jönnek: „*Két ódon kőkoporsó áll / bottíved alatt, Monreál: / egyikben Jó Vilmos király, / másikban Rossz Vilmos király. // Nyolcszázados kőd és homály / köröskörül... Ki tudja már, / hogy mit tett Jó Vilmos király? / és mit tett Rossz Vilmos király?*” A „*Volt Vég-Várad, volt Vég-Várad*” Nagyváradról, a „*régi jó idők*”-ből valóról is meg a „románról” is, a *Holnaposok*-ról – maga is oszlopos tagja a két antológiának – Juhász Gyuláról, Dutka Ákosról s főként persze Adyról írt versek valóban fényképpontosságúak: odaülteti az olvasót „*Pollák mama*” mellé, „*hallgatni együtt, újra, / a Vak Gyulát, ha játszik*”. Ez a zsáner igencsak megy neki: „*a régi keskeny / Áldás-uccából egy fiatalember / jön fe-*

lém frissen, mosolyosan, furcsa / hajlós járással [...] És most a Stern-Briüll ház / rácsos ajtaján lép be”. Tőle van (a *Souvenir* című bagatellból) az ismert és, mondjuk így, bosszantó(an jó vagy rossz?) *váradi / vár Ady* rímpár, SÓHAJ 1910-BŐL című, eléggé rendben lévő dalocskáját pedig csak úgy idemácsolom: „*Ülünk a ház előtt, a kis padon: / be jól is élünk mink itt Váradon. // Tejszínhab, kuglóf, ringlót, mazsola, / folyton uzsonna, folyton vacsora. // Majális, piknik, nőegyleti bál, / néha egy zsúr, az élet ebből áll. // Az ember végül elfárad bele: / valaminek történni kellene...*” Igazán zseniális az ilyesmi kisigényű kupléiban: ilyenkor nem teljesít, füttyent az elvárásokra, elfelejti a Költészetet, elengedi magát, *engedi* magát, a nyelvre hagyatkozik. És akkor *valami* nagyon is *történik* ezen az istenáldotta bájos kuplényelven. Valami, „*Világegyetem... / Yes*”-szerűség. Vegyük például A DOKTOR UR-at, a KOLLERICUS címűt vagy a NI NI NI-t vagy ezt a karinthys típusú agyműködést: „*Iksz úr a pesti körút sarkán / gépfegyvertűztől elesett, / Niksz forradalmi jelvényeken / harminc milliót keresett...*” Emőd 1888-ban született. Igyekvő zsidó fiatalember, magyar költő. „*Négysemzőt mondva mind zsidó*” és nagyon magyar, annyira, amennyire csak lehet, így, szépen együtt, ezért fáj neki – egy ironikus állatmese-versike címe is – az antiszemitizmus. Valahogy még akkor belefért az ironia. Megfért a fájdalommal. „*Ez itt a sógor. Przemyslben volt, / ott kinn a külső gyűrűn silbakolt. / Négy év után megjött egy délután / s itthon gránát szaggatta szét bután: / térted halt meg ország, föld, haza... / A fia Tel Avívból írt haza*” (CSALÁDI TABLÓ A RÉGI JÓ IDŐKBŐL), körülbelül ez lehetett a lelki helyzet. „*Ván lelke, amely a felszínén érzékeny*”, írja róla egy Peterdi István nevű kollega a *Nyugatban*, a bájos-ügyetlen fogalmazás mintha Emőd egyik sanzonjából volna, valahogy imígy: „*A szív a szívkamrákból áll, / két borda közt harmónikál, / négy billentyűje van neki, / s a vér le-fel billegteteti: / élő piros vér, kék erek, / szívet hordunk bent emberek, / én is, te is, / mink is, tik is, / szívet külömbésg nélkül.*” (ANATÓMIA.) Tizenegy évvel fiatalabb Adynál. Csodálja nyilván. Ebből a könyvből eléggé lejön, milyen is lehetett (jó néhány) kortárs viszonyulása Adyhoz. Hogyan kultiváltak. Emőd csodálja, és talán mosolyog is rajta. Hogy olyan *nagy túl*. Nem, biztos nem mosolyog, csak a legjobb versei mosolyognak, hanem imádják. Meg persze pipa rá, hogy „*fölment*” Pestre. Ő is fölmege Pestre. Az-

tán meghalni mégis hazatér, 1938-ban. Még ezt-azt épp megúszott. „Egy út, egy árok.” Egyébként Móricznál is kilenc évvel fiatalabb, csak úgy mondom. Vajon gondoltak valamit egymásról?

Kukorelly Endre

AZ AZELŐTTI CSÖND

Győrffy Ákos: *A Csóványos északi oldala*
Accordia, 2000. 84 oldal, 640 Ft

Győrffy Ákos erdei ember és geográfiai költő. Egy szénégető, egy cseppkőbarlang vagy egy tölgyfamagonc türelme lakik benne. Nem akar gyorsan végezni, idő előtt terpeszkedni, mert tudja, hogy szép lassan úgyszólván megnövekszik; szervesen, módszeresen, maradéktalanul tölti ki, hódítja meg a neki járó, egyelőre első kötetnyi terjedelmű helyet. Neki térkép e táj, és táj minden, így a könyv is. „Van egy könyv, lapjai kicsorognak az ujjaim között” (KÖNYV) – a víz vagy a fák végtelenül lapozódó kódexe tehát a minta. A táj „valami, ami névtelen” (KAPUHEGY, MÁRCIUS). Meghökkenítő paradoxon, hiszen a kötet címe, akárcsak a versek jelentős részéé, helyrajzi név. Valószínű tehát, hogy a vadont hiába nevezzük meg, leperog róla a név. Hiába lakjuk be, leperog róla a civilizáció is, ahogy például „a tűzrakóhelyet visszaveszi az erdő” (FŰ). A táj verbális, értelemmel bíró valami, hiszen van kérdés, amelyre valódi válasz csak úgy adható, ha a kérdezőt elvezetjük egy bizonyos erdőrészlethez, és rámutatunk. A tájra, ha nem is a halhatatlanság reményében, de írni, nyomtatni lehet, hisz „a vastag / mohapárnán egy ideig megmarad a tenyerem lenyomata” (EGY IDEIG MEGMARAD). A táj érzelem, hisz lehetséges „egy lányarc völgyében tíránni” (ARC), s ugyanakkor érzékelés: „Ország, az nekem nincs, domborzat van és városok, / szagok és árnyékok, pohár falán száradó borhab, / olvashatatlan menetrend egy éjszakai műút mellett” (SPITZKOPF, OKTÓBER). A menetrend olvashatatlan, a rajzolatok kibogozhatatlanok, inkább csak követhetők. A világ eligazító jelei ebben a természeti esetlegességben ugranak elélnk, álomszerűen, ahogy erre Várady Szabolcs is utal a kötet fű-

lén, ám ezen ne holmi kuszaságot vagy látomásos nagyotmondást értsünk. Itt minden létezőnek pontos körvonalai vannak, csak összefűzésük módja álomszerű, ugyanúgy, ahogy az egyenként jól körülhatárolt, pontosan fogazott levelek együttese áll össze kísérteties lombremegéssé, vagy ahogy „a vízésés páracsíkjain lógnak a / csillagok” (TARPATAKI KEMPING).

Minden eszmélő, „fiatal” költészet fontos eleme a tudatra, öntudatra, éntudatra ébredés. Győrffy Ákosnál ez leginkább a testérzékelésben érhető tetten. Versalánya éppoly aprólékosággal rögzíti a testnyerés és testvesztés, a fizikai nehézkedés és metafizikai lebegés mozzanatait, mintha – megint csak – térképet rajzolna „a test rácsain nézve át” (KISINÓC, ÚTKÖZBEN, NOVEMBER). Ilyen és ehhez hasonlóan finom rajzú ábrákat kapunk: „Erős zúgás a fülemben, hallom, ahogy szöröcsög- / nek a beleim, a halántékomban, mint egy lábdob, a szív- / dobogás, combomban remegni kezd egy izom” (KISINÓC, ÚTKÖZBEN, NOVEMBER), vagy: „ahogy megtöltődik, kiürül a test / és a többi” (MÉZ, TAJTÉK, LENNI CSAK), vagy: „Etetem magam, vérző / gép vagyok, valami idegent növeszték magamban” (KÖD). Győrffy nem nyergel nemzedéki paripát, nem tör gyorsan porosodó babérokra: a testét befogadó közegben, a vadonná tágult magzatburokban kívánja felismerni önmaga lényegi karakterét. Átjárta magát a világot, a lombzenét és a patakkíséretet, a kannás borokat és az irodalmi vendég szövegeket, s magára ismer csírában, pusztulásban: „A tegnapi tűz nyoma, mint ha tükröbe / néznék” (SZEMBEN). Nem is mészakot próbálgat tehát, hanem alkatán keresztül nézve, önmagán túllátva próbálja megletelni azt a valamit, ami az én: „az érzés, hogy igazából akkor vagyok [...] csak az / az egyszeri, meg nem ismételtető valami, amikor / nem vagyok” (CSÓVÁNYOS, JANUÁR). A „bőröndnyi hús”, melyet utazóként cipel magával, nem üt el környezetétől, hiszen én és nem én világa szervesen összefügg, archaikus egységet alkot. „Lehet-e, hogy valaki inkább már táj?” (TÁJ.)

Éppennyire egymásba játszik, egymást lakja az „innen” és a „túl”, a valóság és a misztikum tere. Győrffy érzékeny nomád, van tudása a hegytetőről, ahonnan nincs tovább, ismeri, eléri, újra és újra kísérti önmaga korlátait. A kötet egyik csúcspontja, a MÉZ, TAJTÉK, LENNI CSAK „parázsló szentségtartója” a víz alatti úszás sustorgó-bugyborgó, derengő élményét adja

vissza, s annál végtelenül többet: a teljesség vakító, süketítő, befogadhatatlanul összetett érzetét. A bőség valódi zavarát: „*Mit kezdjek veled, mit / Csináljak ezzel a mérhetetlen sok képpel?*” (KEMENCE, CSARNA-VÖLGY, DECEMBER.) Ez az ember sejt, mi több, birtokol valamit az ősiségből, az „*azelőtti csöndből*” (ADDIG), „*mikor még fű, fa, hegy, folyó volt az isten*” (A NAGY-İNŐC FELÉ). Hú papja is ennek az istenségnek, megmártózik a teletített pillanatokban, tekintetében megújítja a tájat, a táj frissességében önmagát – ez a fajta szakadatlan újjászületés az *azelőtt* teokráciájának platonikus-idealista kultusza, újraálmódása.

Az eredendő nyersség keresése ez esetben korántsem a hályogkovács vagy az őstehetség önmítoszát rejti. Györffy Ákos érezhetően nagyon sokat tud a költői nyelvről, mégsem csíhol talmi szikrát, nem próbálja elkápráztatni olvasóját. Takarékos, de nem fukar, gondadal, nem úgy, mint ki gyerekek vagy bennszülöttek közé szórja a csilingelő rézgarast. Kötege egységes, naplóként is olvasható, jól megfér benne egymás mellett a lírai helyzetkép és mondjuk az ukrán természetgyógyászt megörökítő groteszk anekdota (BESZÉD) vagy a nyilvános telefonfülke motívumára épülő, a nagyvárosi szorongást megragadó fikció (VAJON KI AZ). Arányérzéke kitűnő, pontosan érzi, hol kell véget érnie egy sornak, hol kell kimondani valamit, s hol több, ha elharapjuk, elhallgatjuk a szó végét: „*a kockás papíron / egy félbehagyott mon*” (SZÜLŐI HÁZ). Sosem véletlen, ha a megszokottnál látványosabb költői eszközt választ: az imént idézett vers a családi körbe visz vissza, oda, ahol egy még a világ, vagyis a tagolatlan, *monolitikus* időbe...

Lackfi János

EGY ELMÉLKEDŐ EMLÉKEZŐ

Patrick Leigh Fermor: *Erdők s vizek közt. Esztergomtól Brassóig gyalogszerrel 1934-ben Fordította Vajda Miklós Európa, 2000. 323 oldal, 1900 Ft*

1934-ben egy angol fiatalember úgy döntött, hogy nyakába veszi a világot, s felderíti Európa egzotikus, keleti tájait. Barangolásai során Magyarországra is elvetődött, s egy életre szóló élményt szerzett. Készített feljegyzéseket, naplót vezetett, sok évvel később pedig egy trilógiát írt, melynek második része tartalmazza magyarországi, valamint erdélyi kalandjait.

A „grand tour” ötlete, melyre előszeretettel szánták rá magukat az arisztokrata ifjak, e kései utódot sem hagyta nyugton. Az élményeket rögzítő útirajz és az útleírás nem új keletű műfajok. Míg az útleírás inkább dokumentumszerű, tárgyilagosabb jellegű, addig az útirajz teret enged a szubjektív elkalandozásoknak. Mindkét műfaj attribútumait felismerhetjük a könyv olvastán, hiszen egyrészt művelődéstörténeti adalékokkal szolgál – bemutatja az akkori magyar társadalmat, kitér például a Trianon utáni irredenta megnyilvánulásokra, említi a román–magyar ellentétet – oly részletességgel, hogy még a Hunyadiak származása körüli vitát is felvázolja –, ismeri Árpád-házi uralkodóinkat, gesztáinkat, s honfitársainkat megszégyenítő módon szinte mindent tud az országról. Másrészt nem pusztán egy filológus-utazó benyomását keltik sorai, hanem a hús-vér embert is meglátjuk, akit megragadnak illatok, arcok, tekintetek, emberek, asszonyok... Amennyire útleírás ez a mű, legalább annyira útirajz is.

A tizenkilenc esztendőös Leigh Fermor Esztergomnál lépi át a magyar határt 1934 húsvétján. Találkozik arisztokratákkal, de az alábbi néprétegek szülőiteivel is. Más-más tájegység, más-más életfelfogás, más filozófia, más magatartás. A vidéki nemes nem olyan, mint a budapesti, a dunántúli paraszt más, mint az alföldi, és mindketten mások, mint a székely. („*Mások itt az arcok – egyidejűleg valahogy tompábbak is meg szögletesebbek is a vonások, a szemöldök, a járomcsont s az áll körül –, s ez a változás együtt járt a nyelvi változással.*” – 195.) A fiatal utazó általában szállásadóival kerül köze-

Júliusi számunkban jelent meg Szuly Gyula BENÉZEL HOZZÁM, MERT ERRE JÁRSZ című verse. A vers mottója sajnálatosan lemaradt, pótlólag közöljük:

„*Nem nyugalom, csak látszat a sírok némasága.*”
(*Posa márki Verdi DON CARLOS-ában*)

lebbi kapcsolatba, így nem csoda, ha őket mutatja be részletesebben. Azonban Leigh Fermor nemcsak a „vegytiszta” Magyarországgal találkozik, hanem a szabad ég alatti alvást sem veti meg, s így alkalma nyílik akár a vándorcigányokkal való megismerkedésre is. A messziről jött ember helyi előítéletektől való mentesége cseng ki soraiból. Az angol szerző legáltalában annyira érdekesnek találja a – kissé misztikus ködbe burkolt – cigányok életmódját, mint a leggazdagabb földesurakét. Az útleíró Leigh Fermor bravúrosat alkot a kor társadalmának lefestésében, *„baldachinos ágyak és telenistállók vendégeként”* (282.) – részletesen leírja egy-egy adott réteg jellemző szokásait, a viseleteket, étkeket. Az egész akkori élet elénk varázsolódik: megtudjuk, hogyan élt a paraszt, az arisztokrata, a nő, a férfi, a tót, a szász, a cigány... A „puszták népétől” a budai várbeli Úri utca lakosaiig mindenki felvonul.

Megszólal a soknemzetiségű Magyarország is. Nem pusztán társadalmi rétegeként vonulnak fel az itt lakók és élők, hanem etnikumok szerint is. Miután szerzőnk Erdélybe is ellátogat, alkalma nyílik Nagy-Magyarország nemzetiségi térképét is tanulmányozni. Az egyszerű emberek élete nem alakult még át annyira Trianon óta – 1934-ben még csak tizennégy évvel vagyunk a békeszerződés után. Leigh Fermor nem áttal messzebb menő következtetéseket levonni, már-már politikai fejtegetésekbe bocsátkozni arról, vajon mennyiben érintették a nemzetiségi problémák a világháborúban való szerepeinket.

Ám nem pusztán a tények leírásán, illetve azok továbbgondolásán csemegézhetünk a könyv olvasásakor, hanem a szerző személyes benyomásait, élményeit, emlékezetének szelektív működését is megfigyelhetjük. Leigh Fermor a hetvenes években ül le megírni magyarországi kalandjait (1986-ban adták ki a kötetet Angliában), amikor is tizenkilenc éves egykori önmagát hívja életre. A prousti időszemlélettel ellentétben – egyik hősét, Norpois-t, talán nem véletlenül, név szerint is említi (*„Pál, a diplomata, aki udvarias és kifinomult modorával egy magyar Norpois is lehetett volna...”* – 105.) – Leigh Fermor *szándékosan* idézi fel emlékeit, sőt regényének megírása előtt újra meglátogatta kedvenc helyszíneit, hátha a genius loci elébe idézi a letűnt kort. A sors finto-

ra, hogy elhagyta útinaplóját, jegyzeteit, ám mire rászánta magát a megírásra, minden előkerült. Azonban hiába a napló, a jegyzet, hiába a dokumentálás igénye, Leigh Fermor emlékezési folyamata mégsem történelemkönyvekbe való. A szerző szubjektív látása rányomja bélyegét emlékezési mechanizmusára. Ő ugyan nem egy süteményről asszociál a régmúlt időkre, hanem azokat felidézve jut eszébe a sütemény íze, a cigaretta hamuja vagy épp „egy asszony illata”, egy furcsa mosoly, egy gomblyuk, egy arcél. Van, amikor nem tudja már, miről beszélgetett Istvánnal vagy egy másik magyar vendéglátójával (némelyiküket csak álnéven emlegeti), ám mégis megmarad valami – egy gondolat, ami épp az adott párbeszéd közben átsuhant a fején, vagy az egyik beszélgetőpartner ruhájának díszé. S ebből a kis morzsából épül fel újra az egész jelenet. Talán nem is kell minden részletre emlékeznünk, hisz elég pusztán a hangulat, az atmoszféra felidézése, s máris többet értünk a harmincas évekből, mint sok történelmi tankönyv, lexikon olvasása után. Amikor emberekről ír, akkor sem egyszerű leírással van dolgunk. Egy személyiséget atmoszférájában ragad meg. Angélaról, egy férjes asszonyról, akivel kis kalandra ruccannak ki az erdélyi városokba – egyébként ekkor szegi meg először és utoljára azt a fogadalmát, hogy nem száll járműre, azaz gyalogszerrel járja végig útját –, például sokkal többet elárul ezzel az elbeszélő stílussal, mintha csak elénk rajzolná arcának pontos berendezkedését. De nem áttal egy-egy áruklódó freudi elszólást sem felidézni, mikor dialógusrészeket sző egyes szám első személyű előadásmódjába. Az útleírás szociográfiai aspektusa mássá, többé válik a szubjektum beléptetésével.

Az emlékezési folyamat nem pusztán olyan időszerkezetet tár fel, ahol adott a jelen s a múlt, melyet a jelenből idézünk fel. Leigh Fermor „most” (1970-es évek) emlékezik vissza 1934-re, ám előreutal a negyvenes évekre, a világháború alatti és utáni időkre. Ugyanakkor a könyvnek nem témája maga az idő, csak annyiban, amennyiben szubjektívvé válik a mindennapokban is, ha beindul egy emlékezési mechanizmus. Az időproblémával – másik oldalról szemlélve – viszont mindenképpen meg kell küzdenie egy műnek: hiszen eleve a

művészet közege adja fel a leckét, hiszen az idő megörökítése is feladata. Már a választott műfaj is erre törekszik: egy út, egy élmény, egy ember s egy ország, egy táj életpillanatának, epizódjának megragadására. Leigh Fermor múltja a magyarok múltja is. S az még külön érdekessége a műnek, hogy ezt a – dokumentarista igényeket sem nélkülöző – szubjektív képet épp egy messzi nyugati országból idevándorolt ember írja, ami egyrészt azt szavatolja, hogy ismeretlenek számára az itteni előítéletek, másrészt pedig azt az attitűdöt, mely olyan dolgokat is észrevesz, melyeket mi, itt élők aligha. „Az angol útirajz legjobb hagyománya az előítélet nélküli szemlélődés, a mindenre nyitott kíváncsiság, a tárgyilagosságra törekvő, reflexióval dúsított leírás, tárgyszerűség és személyes hang ötvözése. Fermor is ezt követi.” (Vajda Miklós, 322.)

Leigh Fermor tudatos emlékezésének másik összetevője az életkor problematikája. Az idősebb írónak tizenkilenc éves önmagával is „meg kell küzdenie”. A tapasztalt, érett felfogást fel kell cserélnie egy kutató-kereső, mindenre nyitott és kíváncsi magatartásra – legalábbis tudásszomja, vendéglátói könyvtárait búvó magatartása, valamint az a tény, hogy sok esetben az angol szakirodalomban is utánanézett egy-két, az út során felvetődött problémának, erre engednek következtetni. Az élmények intenzitása, a hajdani kalandok leírása – melyek olvastán automatikusan egy fiatalember képe villan lelki szemeink elé – segít szerzőnknek a feladat megoldásában. Az epizódok, történetek, anekdoták s még a természetleírások is olyannyira elevenek, hogy már-már becsapva érezzük magunkat – nehezen hiszszük el, hogy mindez több évtizede történt meg azzal, aki a sorokat papírra vetette.

Proust hatását jelzi, amikor egy alkalommal éppen előreugrik az időben (sok évvel később Rangoonban jár). Eszébe jut a regényben éppen terítéken lévő erdélyi epizód: „Sok évvel később Rangoonban megyek épp fölfelé a Shwe Dagon pagoda első szintjére vezető csodálatos fedett lépcsőn, mikor félúton meg kell állnom, hogy megpróbáljam tisztázni, mire is emlékeztet engem ez a meredek följárat. Csak pár pillanat, és már meg is van: Erdélyben vagyok ismét, néhány évtizeddel korábban, és egy széljárta lépcsősoron kapaszkodom fölfelé, amelynek magas, zsindeyes tetőszerkezetét faoszlopok tartják.” (206.) S újra visszatérünk az el-

beszélés idejébe, folytatva az események kronologikus felidézését.

Leigh Fermor azonban nemcsak az emlékezés sajátosságából adódó kitérőkre vállalkozik, hanem komoly művészettörténeti kalandozásokat is tesz. A korrajzon, szociográfián belül kitér például a bútorok, az enteriőrök s az épületek bemutatására. „Ez a szobrokkal telerakott, irdatlan, eszelős és csodás monstrum a századfordulón épült, és tulajdonképp egy magas, meredek tetejű, gótikus főhajó, amelyet hosszan középkorias, aranyozott és levéltekeres oromcsúcsok kísérnek, ahol pedig kereszthajói találkoznak, bordázott, tojás alakú kupola koronázza: ez utóbbi inkább egy toscanai reneszánsz város tetői közé illenék, csakhogy még ennek a tetejébe is tűztek egy hegyes, tüskés, gótikus tornyot. Építészeti vakmerőség aligha mehetne enél tovább” (56.) – írja például az Országházról, mely részletben nem pusztán hozzáértését, hanem stílusának erőteljességét is bizonyítja. Szerzőnk figyelme minden apró részletre kiterjed, s ezt tovább színezi a – már említett – „messziről jött ember” aspektusa. Egyrészt magából a szemlélt tárgyból áradó hangulattal, másrészt saját szubjektumának szelektív kiemeléseivel is alátámasztja sorait. S ez magyarázza az enteriőrök leírásait is: „Aggódva, de nagy élvezettel kortyolgattuk az italt a neoromán stílusú, krém- és barnásvörös és aranyszínű berendezés múlt század eleji hangulatában. Korinthoszi oszlopfők nyitogatták akantuszleveleiket, s az oszlopok közt kifeszített girlandokról tróféák: puzdrák, vadászkiürtök, lantok és hegedűk csüngtek alá” (191–192.) – festi elénk a kolozsvári New York Szálló belsőépítészeti relikviáit.

Legalább ennyire érdekli a történelem, s olykor oldalakon át ecseteli az egy-egy területhez kötődő múltbeli eseményeket – csatákat, Vlad Ţepeş rémhistóriáját, arisztokrata és királyi családok sorsát, városok történetét, hitviták krónikáját, az ott élők babonás szokásait, hiedelmeit. Teszi mindezt józan objektivitással, filológiai hűséggel. Olykor lábjegyzetben olvashatunk további adalékokat az adott témáról, azzal a megjegyzéssel, hogy később hol és mikor nézett utána a felmerülteknek. Néha pedig a szövegbe szövi bele önreflexióként. („Ezen a teljesen kudarcba fulladt keresztes hadjáraton járt az eszem – nem ilyen részletességgel persze, ez némi könyvespolci kutatókodás eredménye” – 310.) Olykor az irodalomhoz is hozzászól – ismeri Jókait, Madáchot, Petőfit. („Petőfi, Shakes-

peare és Byron lelkes tisztelője, vonzó, szenvedélyes, bohém figura volt, és sokak szerint Magyarország legnagyobb költője.” – 204.) De nem hanyagolja el a népköltészetet sem. Az egyik legrégebb román nyelvű költeményt, a MIORITÁ-T (BÁRÁNYKA) nemcsak lefordítja (a fordító – Vajda Miklós – Illyés Gyula változatát közli), hanem elemzi is verstanilag, tartalmilag egyaránt. (270–275.) Amikor pedig új embereket ismer meg, nyelvüket sem felejtí el nagyító alá venni s nyelvészeti jellegű fejtegetésekbe bocsátkozni. („Egymás közt törökül beszéltek, ezen az általam még sosem hallott nyelven: agglutinált szóttagok meghökkenítő füzerei követték egymást azonos magánhangzókkal tűzdelve, s az egész beszéd halványan a magyarra emlékeztetett. A két nyelv minden szava más, és mégis távoli unokatestvérei egymásnak az urál-altáji nyelvek családjában.” – 303–304.)

Olykor már-már gasztronómiai mélységekig részletező leírásai („fölséges, tűzforró, bíbor- és narancsszínű, csupa paprika pontyleves” – 83.) Krúdy világát vetítik elénk. Az angol szerző többet tud az ország étkezési kultúrájáról, semhogy beírja a gulyásleves és a pálinka sztereotip magyar jellegzetességként való szerepeltetésével. Ám nem pusztán az étkezés és ivás örömeit írja le, előszeretettel emlegeti a cigarettázás szokását is. Minden egyes cigarettázási epizódnak megvan a maga hangulata. Mindegyik szálát mással szívja el – hol szivarozik, hol sodorják a szálat, hol egy fa tövében ülve, az „Alföld tengersík vidékén”, paprikásajtos kenyér meg rigófűtty társaságában „füstölög”, hol pipára gyújt, hol „aromás török cigarettát [szív], amelyre rányomtatva ott állt az egzotikus arany félhold”, hol pedig csak egyszerűen ilatozó dohányföldök mellett vezet útja... Más és más kontextusban kerül elő ugyanaz a motívum, némi elidőzést és költőiséget lopva az amúgy sem túl szürke hétköznapiokba, hiszen a szerző mindenben felfedezi a színt. De ugyanilyen visszatérő motívum az Esztergom környékén újra és újra felbukkanó gölya is: „Furcsa, nyugtalanító kelepelésük utam egyik vezérmotívuma lett, és szinte mágikus jelleget adott az útba eső tájaknak...” (30.)

A könyv magas színvonalához a leírásokon, anekdotákon, esszé jellegű betéteken kívül a rendkívül élvezetes, szuggesztív nyelv is hoz-

zájárul. „Elsőrangú, mesterien megmunkált, dús szövésű, helyenként barokkos angol prózát ír” – jellemzi a fordító, Vajda Miklós (322.), aki mindezt sikeresen vissza is adja. Az olykor költői nyelv életre kelti a tárgyakat, épületeket, de megszemélyesíti a természetet is. A Duna például egyenesen színészfejedelmeként mutatkozik be: „A folyam nyugati irányból, egymást takaró meredek hegyfalak mögül lépett mintegy a színre, majd kettévált, és susterogva körülölelt egy pelyhes szigetecskét, aztán egyesült, és nem kevésbé teátrális módon távozott a színről.” (287.) A szerző szemüvegén, szuggesztív leírásokon keresztül még az első pillanatban unalmasnak tűnő vidékekben is megláthatjuk a szépet. A nagy magyar Alföldet például – stílusosan – lóháton járja végig, s gyönyörködik az egyedülálló élővilágban. De történelmi anekdotáiból sem engedí kiveszni a költészet megjelenítő erejét. A jezsuiták működését érdekes képpel jeleníti meg: „ők lyuggatták az eget szárnyaló szentekkel, csavaros oszlopokkal, szabálytalan ormfalakkal, keresztboltozatos kupolákkal...” (289.) Az emberek lefestésénél pedig előszeretettel fordul a szinekdochéhoz: „Szédítően magas sarkú cipők, bődtöltő illatok, csábítóan kikészített arok vonultak poszt-Rudolf Valentino stílusban fényesre nyalt férfifejek és ehhez illő cipők kíséretében.” (279.)

A könyvbéli utazási epizód – stílszerűen – „Közép-Európa végén” végződik, Herkulesfürdőnél. Az írói leleménynek vagy épp a véletlennek köszönhetően könnyen asszociálhatunk a világ végét jelző Herkules Oszlopaira. A mű végére érve az utazási epizód végére is elértünk, s a szomorkás hangvételű FÜGGELÉK-ből (GONDOLATOK EGY KÁVÉHÁZI ASZTALNÁL KAZÁN ÉS A VASKAPU KÖZÖTT) kiderül, hogy ettől a tájtól is végképp búcsút kellett vennünk, hiszen azóta maga alá temette az iszap. Történelmi emlékek, természeti szépség és vadvilág pusztult el, hogy ne gátolják egy erőmű működését. A „fantáziadús és romantikus lelkiületű utazó” – ahogyan Leigh Fermor jellemzi önmagát (316.) – által bemutatott költői világ prózaivá vált. „Mítoszt, néma harangszót, történelmet, mendemondát egyként elsöpörtek, és semmi sem maradt belőle ebben az árnyak völgyében. Szó szerint megfogadták Goethe tanácsát: »Óvakodj a rablótól, lovagtól és a kísértethistóriától!«” (317.)

Arany Zsuzsanna

A LÁTÁS ATLASZA

Daniele Del Giudice: Atlante occidentale – Nyugati atlasz

Fordította Szénási Ferenc

Leonardo-könyvek, 10.

(Olasz–magyar kétnyelvű kiadás)

noran, 2001. 345 oldal, 1600 Ft

„Lehet, hogy maga azt képzeletlenné látja, aki szörnyeket lát, aki egy ívbe görbülő hidat lát felrobbanni, s nem azt, aki érintés nélkül is érzi, hogy betonja lyukacsos; én annak látoka vagyok, ami létezik, annak látoka, ami van, és pontossága, magvassága folytán az efféle látomás sem kevésbé megdöbbentő.” Ez a mottó olvasható Daniele Del Giudice NYUGATI ATLASZ című regénye magyar kiadásának élén, s valóban, Del Giudice regénye a látás művészetéről szól, az európai ember metamorfózisát tárja elénk, saját maga és az őt körülvevő világ újszerű érzékelésének folyamatát.

Del Giudice a nyolcvanas években indult új olasz írónemzedék képviselője – magyarul eddig mindössze egy elbeszélése olvasható –, első regénye, a LO STADIO DI WIMBLEDON (A WIMBLEDONI STADION) Italo Calvino előszavával jelent meg. Az „írni” és a „nem írni” választása előtt álló ifjú, miközben egy, az irodalom ellenében élt irodalmár életét kutatja, azt a kérdést fogalmazza meg, amelyet Calvino a regény kulcskérdésének tart: hogyan képzelheti valaki, hogy egyéb módon is képes mások életét befolyásolni, mint az irodalom kínálta közvetett, ám magától értetődő élettanítás révén? Míg A WIMBLEDONI STADION fiatal hőse, hogy megjelje önmagát, úgy dönt, írnia kell, a NYUGATI ATLASZ író hőse abbahagyja az írást, mert látni akar.

Egy Genf melletti kis repülőtérén a repülés iránti közös szenvedélyük folytán találkozik egymással az idős író, aki immár a Nagy Díj (Nobel) várományosa, és a fiatal olasz atomfizikus. Ira Epstein megélte már az írás kalandját annak minden formájában, már nem elképzelt történetekkel él együtt, hanem egyetlen pillanatba sűrítve, egyetlen összefüggő történetként látja maga előtt a világ dolgait: tárgyakat, tájakat, embereket. Pietro Brahe a Jura-hegység lábánál, a francia–svájci határ alatt húzódó harminc kilométeres részecskegyorsító gyűrűben dolgozik. Mindkettőjüket a

mindent eldöntő kísérlet foglalkoztatja: az író számára ez annyit jelent – mint mondja –, hogy a „formán túl”-ra lásson; a fiatal ember az anyag utolsó, legapróbb, oszthatatlan részecskéjét keresi, pontosabban a nem is érzékelhető részecske által hagyott nyomot igyekszik látható formában rögzíteni, egyszerre igazolva és egyesítve az elméleti fizika tetteit. Kettejük találkozása hamarosan kölcsönös kíváncsisággá, majd visszafogott, érzékeny dialógussá válik, mely lassanként közös felfedezésé, igaz barátsággá érik.

Miként Calvino, Del Giudice is mértékartó, fegyelmezett íróegyénség, aki matematikai-geometriai alapon keresi a dolgok, a világ rendezőerejét; szavai megválasztásában a pontosság dönt, csakis az egyetlen lehetséges kifejezés kerülhet a szövegbe, mely szerzőjének a technika, a természettudományok (biológia, zoológia, kémia) terén szerzett alapos ismereteiről árulkodik. Tökéletesen szerkesztett mondatainak sodrása nem lírai, mégis, miként a kései Calvinónál, ott bujkál bennük egyfajta ki nem mondott melankólia, melyet a párbeszéd közötti csöndekben, a szemlélődő-leíró részekben érzünk leginkább. A szavak és a dolgok közötti rések a megismerés szenvedélye által – mely a regény születésének alapfeltétele –, az írás fizikai valóságán túl tölthetők be, úgy, hogy Ira Epstein már nem leír vagy elbeszél egy történetet, hanem csak gondolja, azaz elméjében látja. Del Giudice potenciális erőkként értelmezett új érzékelési-érzelmi horizontokat keres, amelyek mintegy energiátöltettként a gondolatokon, a formán túlra röpítenek bennünket, ahová csakis a pontosság, a könnyedség és a tisztánlátás/luciditás révén juthatunk el.

Milan Kundera azt írja A REGÉNY MŰVÉSZETÉBEN, hogy a nagy mű születéséhez három dologra van szükség: „1. a gyökeres lecsupaszítás új művészetére (hogy felfogjuk a modern világban élő ember létének bonyolultságát, de anélkül, hogy lemondanánk a felépítés tisztaságáról); 2. a regény-ellenpontozás új művészetére (mely egyetlen muzsikává ötvözheti a filozófiát, az elbeszélést és az álmot); 3. a sajátlagosan regényszerű esszé művészetére (vagyis arra a művészetre, mely nem állítja, hogy megcáfolhatatlan üzenettel szolgál, hanem hipotetikus, játékos vagy ironikus).” Del Giudice műve nagyigényű mű, s mint ilyen, nagyfokú

koncentrációs képességet kíván meg olvasójától, aki tizenkét rövid fejezetre tagolt, nem is kifejezetten regény terjedelmű művet, hanem az olasz irodalom jellegzetes műfaja, az ún. hosszú elbeszélés kereteibe sűrített esszétörténetet kap. A forma ugyancsak Del Giudice természettudományos érdeklődéséről árulkodik: átlátható felépítésű, mintegy gyakorlati használatra ajánlott „atlaszt” szerkeszt: a földrajzi, történelmi stb. atlaszok mintájára elkészíti az érzékenység diagramját, a látás atlaszát. A rendkívüli pontosságot, „gyöheres lecsupaszítást” igénylő, törhetetlen szerkezet megalkotását érzékenységük folytán két megdöbbentően törékeny emberre bízta, akik mellé egy kristályszerűségében hozzájuk hasonló fiatal nő, Epstein munkatársa, Gilda társul, s ezután – ki-ki a maga történetén belül maradván – hármasban rajzolják az érzelmek atlaszát. Áttetsző, de szilárd lények mindhárman, akik magukénak mondhatják a szavakon túli megértés, a láthatón túli látás képességét. Párhuzamos kísérletük során az író is, a fizikus is látnokká válik, a művész a létező-nem létező, a „nem-dolgok” tartományában működő alkotólátnokká, a tudós a létező, de nem látható anyagi részecskék felfedező-látnokává. Céljuk egy: formát adni a forma nélkülinek, illetve szavakba önteni valamit, hogy megismerhető, közölhető legyen. A művészi és a tudósi látásmód jelképesen a repülés által lesz egylényegűvé: mindketten fölülről látják, fönről szemlélik a modellekké, pontokká, vonalakká, atomokká zsugorodott dolgokat, s az sem véletlen, hogy számukra a nagy felfedezés és a nagy felismerés ideje az éjszaka, amikor a szokásos tér-idő dimenzió átalakul, amikor a jelenből át lehet lépni a jövőbe. A gyorsító gyűrűben éjszaka észlelhetők a legsokatmondóbb jelek; Epstein és Brahe kapcsolatában kulcsfontosságú a tűzijáték éjszakája, amikor egymás mellett, egymásnak „olvassák” a sötét égbolton felvillanó fényjeleket. Epstein nemcsak azzal ejti ámulatba Brahét, ahogyan megérinti a tárgyakat, s kézmozdulatával teret alkot köréjük („Minden egyes tárgy dologgá formált magatartás...”), ahogyan csukott szemmel látja saját magát és maga körül mindent, hanem azzal is, ahogyan az övéhez oly hasonló törekvéssel látványt egyesíti a környezetet és az emberalakat. „Ha nézünk, csak a környezetet látjuk, ha gon-

dolkodunk, csak az emberalakat gondoljuk el. Sohasem együtt a kettőt” – mondja Epstein. A kísérlet célja tehát az lehet, hogy egyesítsük a látást és a gondolkodást, a fizikailag megfogható és a szót, hogy „személyeket igazítsunk tárgyakhoz, tárgyakat élményekhez és érzelmekhez, éntudathoz és gondolatokhoz. Lehet, hogy amit máig fölfedeztem – folytatja Epstein –, nem egyéb, mint egy sajátos lencse, amely a környezetet és az alakokat kapcsolatainkban, egyenlő rangra emelve láttatja”.

Brahe és Gilda első közös felfedezése ugyancsak egy látványélmény: a Voltaire-kastély Ferneyben, mely évente mindössze néhány napon át látogatható, akkor is csak a park; Brahe és Gilda a véletlennek köszönhetően nyer beocsátást az épületbe, amelynek ajtaja-ablaka mindig zárva, s bent teljesen sötét van. Mint a vakok, tétován, tapogatózva, térérzékükre hagyatkozva próbálnak tájékozódni a sötét szobákban, a berendezést csak elméjükkel-képzeletükkel látják, s akkor döbbennek meg igazán, amikor sikerül végre kinyitniuk egy ablakot, és meglátják, hogy a kastély termei üresek: csak a hajdani bútorok, képek lenyomata látszik a falakon és a kárpitokon, s a tulajdonos azért tartja állandóan zárva az ablakokat, nehogy a fény egybemossa mindent, s aztán ne maradjon semmi nyom. „Ahhoz, hogy lássunk, nagy elszánás és nagy erőbedobás kell. Csak így tudjuk előidézni azt, amit látni akarunk” – vagyis a látásra föl kell készülnünk, ugyanis ha automatikusan nézünk, nem látunk semmit, az intenzitás és a könnyedség megfelelő arányára van szükség; nem a formára kell összpontosítanunk, sokkal inkább az összefüggések, kapcsolatok érzékelésére. A kísérlet sikerkor, a felfedezés éjszakáján a Brahe monitorján feltűnő pontok, vonalak, görbék olyan új matematikai-geometriai ábécé immár dekódolt jelei, mint a vak ember számára a Braille-írás pontjai; ilyen pontokká zsugorodott, modellizált világot lát Epstein is a genfi pályaudvaron, egy vasúti modelleket árusító üzlet kirakatában: miközben barátjára vár, egyszerre lát mindent, múltat, jelent, jövőt, mint repülés közben a magasból. Feltáru előtte az idő valamennyi lehetséges formája: a „párhuzamos”, a „ciklikus”, a „várakozó”, a „kétfelé futó” idő, amely talán találkozni engedte Einsteint és Kafkát Prágában, 1911-ben – no és Brahét és Epsteinét az 1980-as évek Genfjében.

Az időtípusokkal való játék persze a forma szintjén is megnyilvánul: a fordító számára nem kis fejtörést okozhatott Del Giudice minden nyelvtani szabálynak ellentmondó, látszólag ötletszerű igeidő-kezelése, melyet a két-nyelvű kiadásnak köszönhetően az olaszul tudó olvasó is nyomon követhet. Az utolsó fejezet valósággal lüktet az igeidőktől: közelmúlt és jelen, régmúlt és folyamatos múlt, majd ismét jelen, végül feltételes móddal kifejezett jövő váltja egymást bekezdésről bekezdésre egyazon történés elbeszélésekor, hogy aztán Epstein látomásában, amikor valamennyi igealak jelen idejűvé válik, a történet egyetlen jelenbéli pillanatba sűrítve oldódjék föl az időtlenségben vagy a „mindenidejűség”-ben. A fordító pontosan követi Del Giudice igeidőinek és igemódjainak hullámzását, még ha az olasz nyelv gazdag múlt és jövő időt kifejező igealak-választékával szemben a magyar nyelv jóval szűkösebb készletéből kénytelen is gazdálkodni, és legfeljebb az igeekötőkkel, illetve módosítószókat betoldásával érzékeltetheti az eredeti szöveg játékát: „[Brahe] *capì di colpo ciò che aveva capito Epstein, e provò tenerezza per la pazienza con cui Epstein aveva voluto spingersi fin qui, fin nella gola del leone per prendergli la spina, e sperò con tutte le sue forze che non soltanto per questo fossero diventati amici, e avrebbe ricordato l'ansia con cui guardò l'ora, all'improvviso, in una notte in cui l'ora non significava nulla, e si tranquillizzò pensando che c'era ancora tempo alla partenza; come avrebbe ricordato il momento in cui percepì, con la stessa sensazione di solidità con cui si sentè una mano, che il tempo aveva realmente una doppia freccia*”; magyarul: „[Brahe] *egyszeriben megértette, amit Epstein már régóta megértett, s érzékenyülve gondolt arra, mennyi türelemmel és akarattal jutott el Epstein idáig, a kitért szájú oroszlánig, hogy kihúzhassa talpából a tövist, és tiszta szívvel remélte, hogy nemcsak ezért kereste őt, nemcsak ezért barátoktákká össze, és nem felejtí el, mennyi aggodalommal nézett ekkor órájára, egy olyan éjszakán, amikor az idő semmit sem jelentett, s megnyugodva gondolt arra, hogy van még idő az indulásig; aminthogy azt a pillanatot sem felejtí el, amikor megérezte, éppoly valóságosan, ahogyan egy kezét érzel az ember, hogy az idő csakugyan két irányba fut.*” Ez a szimultaneitás is része a mű polifóniájának, melyet a részben szépirodalmi – mint például a levél –, másrészt az egyáltalán nem regényre jellemző műfajok – termé-

szettudományos (atomfizikai, zoológiai) értekezés, repüléstechnikai útmutató, műszaki kézikönyv, filozófiai eszme-futtatások, regénytechnikai elemzések – és a hozzájuk tartozó stílus és szókinccs együttléte alkot. Szénási Ferenc fordítását mind mondatépítésében, mind szóválasztásában rendkívüli pontosság és művesség jellemzi, szakkifejezései helytállóak, ugyanakkor él benne a magyar nyelvi otthonosság megteremtésének igénye is – lásd az eredetiben is idegen *bleu d'usine* magyar megfelelőjét: *kékvázon*. A szöveg a fordítói virtuozitás megcsillogtatására is alkalmat ad (például a tűzijáték-jelenet hömpölygő mondataival), a fordító mégis a szöveg háttérében megbúvó stíluselemekre figyel elsősorban, melyek apró kövekként építik az egészet; nem véletlen hát, hogy a leíró-szemlélődő, monologikus részeknél van elemében. A komoly műgondal dolgozó fordítót valószínűleg nem befolyásolja a tudat, hogy munkája két-nyelvű kiadásban kerül az olvasók kezébe – a Szénási Ferenc alkotta szöveg stílusa mintha egy árnyalattal választékosabb volna az eredetinél: érezhetően átszűri magán a szöveget, miközben hű marad –, ám önként kínálja magát az egybevetésre. Végleges fordítás aligha lehetséges, ám Daniele Del Giudice (ha több művét is kiadják még nálunk) ezután így fog szólni magyarul. A kiadót sem didaktikai cél vezérelhetette, amikor a NYUGATI ATLASZ megjelentésekor a két-nyelvű forma mellett döntött, hiszen a mű már csak a nyelvi-lexikai nehézségek folytán is komoly erőpróba elé állítaná a nyelvgyakorlót, nekünk most jölesik a feltételezés, hogy a többnyelvűség talán még egy szólammal hozzájárult az egész polifóniájához. S miközben maga a regény is a hipotézisek szintjén mozog, hiszen Epstein és Brahe története látszólag megíratlan marad, az olvasó megtalálja az érintkezési pontot írás és igazság, irodalom és élet között. S különben is: „*Nem megírni volt fontos, hanem élni benne egy érzést.*”

Ajánlom ezt az atlaszt minden látni vágyó olvasónak.

Lukácsi Margit

A KONZERVATIVIZMUS ÉS AZ ÍRÁS MŰVÉSZETE

John Kekes: A konzervativizmus ésszerűsége
Fordította Balázs Zoltán
Európa, 2001. 380 oldal, 2500 Ft

A KONZERVATIVIZMUS ÉSSZÉRŰSÉGE a néhány éve megjelent, ugyancsak John Kekes tollából származó *A LIBERALIZMUS ELLEN* (Európa, 1999) című kötet társkönyve. (Mégsem élt sem a szerző, sem a fordító azzal a kézenfekvőnek tetsző lehetőséggel, hogy a két kötet szoros összetartozását jobban kifejező, noha némileg valóban félreérthető *A KONZERVATIVIZMUS MELLETT* címet válassza.) Míg az előző mű a Rawls és Dworkin nevéhez kötődő egalitárius liberalizmus kritikáját nyújtja, feltárván annak belső inkonzisztenciáját és abszurd következményeit, addig jelen könyvében konstruktív módon mutatja be ennek a liberalizmusnak egy ágát: a pluralista, történeti beállítottságú konzervativizmust, amelynek fő célja olyan politikai berendezkedés biztosítása, amely garantálja az embereknek a jó élet megélésének feltételeit (béke, biztonság, egészséges környezet, egyenlőség, igazságosság, jogok, jólét, rend, szabadság, szociális biztonság, tisztességesség, tolerancia stb.). A konzervativizmust az tünteti ki riválisaival szemben, állítja Kekes, hogy a jó élet feltételei közül nem választ ki egyet vagy néhányat – mint például a liberalizmus, amely az autonómiát, a szabadságot és a jogokat hangsúlyozván elfeledkezik a jó élet többi feltételéről –, hanem tisztában van azzal, hogy valamennyi egyformán fontos, illetve hogy melyik mennyire fontos, az adott pillanatban az adott helyen dönthető csak el. A konzervatívok tehát éppúgy rendelkeznek mércével a konfliktusok feloldásához, mint ellenfeleik, ám ez nem elméleti, a priori vagy globális mérce, hanem a megoldás konkrét, gyakorlati és helyi útja-módja (49.) Ez – teszi hozzá Kekes – olyan rugalmasságot biztosít számára, amellyel riválisai nem rendelkeznek.

Konzervativizmus sokféle van, folytatja Kekes, ő maga olyan konzervativizmust képvisel, amely négy tekintetben is középen áll: szkeptikusként racionalizmus és fideizmus között, pluralistaként abszolutizmus és relativizmus között, tradicionalistaként az egyéni autonómiát, illetve a társadalmi tekintélyt prioritá-

ló felfogások között, pesszimistaként optimizmus és fatalizmus között. A szkepticizmus elfogadja a racionalizmusnak azt az állítását, mely szerint lehet a politikai berendezkedés mellett és ellen érvelni, de a fideistákkal együtt tagadja, hogy ezek az érvek a világ természetével kapcsolatos tényállításokon nyugodnának, a közéletet a történeti reflexióban véli felfedezni (332.). A pluralizmus egyetért az abszolutizmussal, hogy vannak bizonyos erkölcsi igazságok, amelyek egyetemes és objektív érvényűek, de szemben az abszolutistákkal úgy gondolja, hogy ez csak az emberi fiziológia, pszichológia és szocialitás kétségtelen tényeiből származó s így valamennyi jó élet bizonyítottan elengedhetetlen feltételét jelentő minimumra vonatkozik. A relativizmusnak igaza van, ha a jó életéről való gondolkodást egyénenként, koronként, helyenként és társadalmanként különbözőnek írja le, de téved, ha azt állítja, hogy a jó élet egyetlen feltétele sem kivétel ez alól (316–317.). A tradicionalizmus kizárja egyrészt azt a felfogást, hogy az egyéni autonómiát elősegítő politikai rend mindig előnyben részesítendő a társadalmi tekintélyt előtérbe helyezőkkel szemben, másrészt azonban azzal a felfogással is vitába száll, amely a társadalmi tekintélyt az autonómia rovására igyekszik előmozdítani. Az autonómiát és a tekintélyt egyaránt szükségesnek, sőt egymástól elválaszthatatlannak tekinti (87.). A konzervatív pesszimizmus elutasítja az emberi tökéletesedésbe vetett optimista hitet, ám ez nem jelent reménytelen pesszimizmust, fatalizmust vagy cinizmust. E felfogás szerint az embernek egyaránt vannak jó és rossz hajlamai, de sem ő maga, sem a társadalom nem képes ezeket teljességgel ellenőrzése alá vonni. A jó politikai berendezkedés segíthet – s valóban segít is – abban, hogy a jó hajlamok erősödjenek, de az elképzelhető legjobb berendezkedés sem képes a rosszat teljesen megszüntetni (81.).

Bár a konzervativizmus rugalmat közép-ként, a szélsőségekkel lényegéből fakadóan szembenállóként való meghatározása nem szerencsétlen és főleg nem terméketlen gondolat, alapvetően új mozzanatot Kekes könyve nem tartalmaz, ami nem is meglepő, hiszen a konzervativizmussal kapcsolatosan lényegileg új felfedezést tenni ha nem is lehetetlen, mindenesetre meglehetősen nehéz feladat. Az ilyen tárgyú monográfiák téje sokkal

inkább lehet az, hogy a több évszázada ismételt alapelveket mennyiben sikerül aktuálissá tenni s meggyőzően újrafogalmazni. Több helyen tűnik úgy, hogy ezzel Kekes is tisztában van, s ambíciója nem is mutat túl ezen (pl. 18.). Könyvének legfőbb érdeme és legfőbb hiányossága is ezzel függ össze: konzervatív olvasói örömmel üdvözölhetik, hogy „*érvek és logika erejére támaszkodó*” (fülszöveg) konzervativizmuskötetet vehetnek kézbe, s bár érvelésének és megállapításainak többségét is – minden bizonytalansággal – rokonszenven fogják fogadni, az olvasás során mégis jogos hiányérzet támadhat bennük.

Roger Scruton a modern konzervativizmus kitüntető sajátosságának tekint egyfajta *szemantikai higiénit*, amely az elegáns, kifinomult fogalmazásban, a szavak körültekintő és gondos megválasztásában áll, s annak felismerésében, hogy az árnyalatokban gazdag kifejezéseket – éppen ebbéli jellegzetességük folytán – kiválóan fel lehet használni politikai és társadalmi helyzetünk leírására. Kekes újrafogalmazási kísérlete ezzel szemben inkább írható le *szemantikai sterilításként*, mint higiéniként. „*Az érvek szabatos, félreérthetetlen megfogalmazása, a szoros, végsőig letisztult, kérlelhetetlen logikájú gondolatmenetek*” (fülszöveg) nemritkán logikatankönyvek kváziformalizált *modus ponenseinek* hatását keltik, nem csupán a következtetés formájából adódóan, hanem a premisszák és a konklúzió (azaz az egymást követő mondatok) szinte teljesen azonos nyelvi megformálásából eredően. Ez a logikában elengedhetetlen feltétel, ennek hiányában a következtetés helyessége nem igazolható, hiszen a különböző megfogalmazások különböző állításokat jelentenek, amelyek között a kapcsolat a logika eszközeivel nem írható le. Ezzel a premisszák és a konklúzió szigorúan logikai kapcsolata is elveszne. „*A végsőig letisztult, kérlelhetetlen logikájú gondolatmenet*” így olyan nyelvet eredményez, amely nagyon messze van attól, amit Scruton a konzervativizmus jellegzetességének tart.

Történetekre, allegóriákra és erőteljes képekre csupán azért van szükség – állítja Kekes –, mert az egyszerű igazságok felismeréséhez előzetesen megfelelő reflexiót kell elvégezni, s ezt nem mindenki tette meg (252.). Ha megtette volna, akkor az effajta irodalmi segítségesszövegekre nem lenne szükség. (Bár a kö-

vetkezőkben egy rövid mondat erejéig ő maga is cáfolja ezt a nézetet, a mű egésze alapján mégis ezt kell tényleges álláspontjának tekinteni.) Kekes tehát tudatosan lemond azokról a lehetőségekről, amelyeknek nemcsak hírnevüket köszönhetik a konzervativizmus klasszikus szerzői, de amelyek talán a legjelentősebb hozzájárulásukat is jelentik a politikai gondolkodás történetéhez. Nem él hasonlatokkal, mint Fitzjames Stephen – Mill egyik legjelentősebb XIX. századi konzervatív kritikusa –, amikor a szabadságot vízcsőrendszer lyukaihoz hasonlítja, nem próbálja metaforákkal megragadni társadalmi, politikai létünk lényegét, mint Oakeshott, amikor a politikát parttalan tengeren való hajózásként írja le. S a retorika eszköztárát sem veszi igénybe, mint Burke a lovagiasság korának elmúlta felett bánkodván vagy éppen abban a pár mondatban, amelyet Kekes maga is idéz a TÖPRENGÉSEK-ből (36.). (Két kivétel azért előfordul: 346., 356.)

Noha az, hogy a konzervatívok túlnyomó többsége ez idáig jobbra nem a kekesi módon és stílusban fogalmazta meg álláspontját, önmagában nem jelenti, hogy ilyen formában ez ne volna lehetséges, valami tanulságnak azért mégiscsak adódnia kell ebből minden ésszerűen gondolkodó ember számára. Legalábbis akkor, ha a reflexió Kekes által is szükségesnek tartott történeti dimenzióját – azaz, hogy a jelenlegi helyzet mellett szóló érveket csak történeti vizsgálódás révén találhatjuk meg (40.) – komolyan vesszük és magára a konzervativizmus öndefiníciójának problémájára alkalmazzuk. Jogossá válik például a kérdés, hogy nem azért történt-e viszonylag csekély számú, a kekesihez hasonló kísérlet, mert a konzervativizmus lényegétől idegen az ilyenfajta megközelítés? Avagy: lehetséges-e egyáltalán szigorúan logikára alapozott konzervativizmus? Milyen következménnyel jár egy ilyen konstrukció, és ezek a következmények mennyiben egyeztethetők össze magával a konzervativizmussal?

Ha tisztán a logikára alapozunk, túl sok tere nem marad a véleménykülönbségeknek, hiszen a logika nem a pluralizmus terepe. S valóban: Kekes egyik legfontosabb alapfeltevése szerint sokkal több mindent meg lehet oldani ész segítségével, mint azt eddig akár a konzervatívok, akár riválsaik feltételezték, s hogy a határ, amelyen túl már nem lehet érvelni,

meglehetősen távoli (335.). A kiterjedt konszenzus logikus érvelésen alapuló kekesi programja azonban jelentős nehézségekkel terhelt. Az például, hogy a konzervatív Lord Devlin és az egalitárius liberális Ronald Dworkin közti nevezetes vita az erkölcsök kikényszeríthetőségéről tulajdonképpen csak egy félreértésen alapul (167.), és ha Devlin világosabbá tette volna álláspontját, akkor „*heves vitájuk lecsillapodott volna*” (171.), erősen vitatható kijelentés. Amikor azt állítja, hogy a mai Amerika erkölcsi hagyományának része, hogy „*a szüzesség és a takarékos életforma ma már nem számítanak erénynek*” (189.), konzervatív olvasói hördülnek fel, amikor pedig arról ír, hogy a Legfelsőbb Bíróság tagjaival szemben nagyobb tisztelet várható el, mint a kábítószer-nagykereskedőket védő ügyvédekkel szemben (221.), valószínűleg liberális oldalról kiáltanak magyarázat után. A széles körű konszenzus lehetősége Kekesnél jórészt a következő állításon áll vagy bukik: „*az erkölcsi identitások tartalma tehát valóban társadalomfüggő, azt azonban, hogy ilyen erkölcsi identitásra szükség van, minden jó társadalomnak el kell ismernie, mivel a benne élők jó élete ettől függ*” (327.). Ezzel indokolja ugyanis a társadalom hagyományainak védelmét a számára idegen életformákkal szemben, ami alapvető feladat a konzervatívok, gyanús és egyáltalán nem magától értetődő a liberálisok számára. Az erkölcsi identitás mibenlétének kérdésében azonban nem uralkodik akkora egyetértés, hogy a fenti kijelentés alapján bármiféle konkrét hagyomány védelmével kapcsolatban konszenzusra számíthatnánk. Bár a kekesi szöveg ezt sugallja, ez már messze nem az a terület, ahol a nézeteltérések szigorúan racionális módon feloldhatók volnának – akár a konzervativizmus javára, akár ellene. Ha pedig nem mondhatjuk (ahogy a konzervatívok túlnyomó többsége nem is mondja) azt, hogy a logika önmagában elegendő annak belátásához, hogy az igazság a konzervativizmus oldalán van, akkor – amennyiben nem akarunk lemondani olvasóink meggyőzéséről – más lehetőség nem nagyon marad, mint a konzervatív retorika hagyományos eszköztárának igénybevétele.

Egy másik probléma alapvetőbb, mert a természetes konzervativizmust érinti, amelynek minden politikai konzervativizmus kiindulópontjának kell lennie. A jó és a rossz egyidejű

jelenlétének elismerése valóban fontos összetevője a konzervatív attitűdnek – ezt Kekes jogosan hangsúlyozza –, de csak ebből és szigorúan logikai úton vezetni le a konzervatívok változtatással kapcsolatos álláspontját, már hibás következtetésekre visz. Merthogy a konzervatívokat nem csupán a választja el a progresszívektől, ami a jó és a rossz összetevők megkülönböztetéséből következik: hogy ugyanis a változtatást a jelenlegi állapotok kisebb-nagyobb javítása révén (amely a jót megőrzi, a rosszat kijavítja) és nem az egész újbóli felépítése útján képzelik el (amely jót, rosszat egyaránt megszüntet), hanem az is, hogy nem ritkán a jobb, vonzóbb „új” kedvéért sem hagyják ott a kevésbé vonzó „régit”. Abban teljesen igaza van Kekesnek, hogy az igazi konzervativizmus nem pusztán a megszokás, a familiaritás miatt védi a jelenlegi állapotokat, hanem annak tényleges értékei miatt (59.). Ez azonban még nem jelenti, hogy csak a jó vonásokat szeretnék a konzervatívok megőrizni, elképzelhető – s nagyon gyakran valóban ez is a helyzet –, hogy az értékes tulajdonságok kedvéért a rosszakat is óvják, mert ez utóbbinak elvesztése éppúgy veszélyeztetné a dolog identitását, mint az előbbieké (vö. Michael Oakeshott: KONZERVATÍVNAK LENNI, *Holmi*, XII. évf. 4. sz. [2000. ápr.]). A konzervatív attitűd e sajátossága pusztán a logika erejére támaszkodó konstrukcióban természetesen nem könnyen írható le, valószínűleg ezért hiányzik A KONZERVATIVIZMUS ÉSSZERŰSÉGÉBŐL is.

Kekes könyvét valószínűleg nem azok fogják a konzervativizmus határos védelmének tekinteni, akik egyetértenek vele. Fogalmazásának egyértelműsége, határozottsága és „kérelhetetlensége” nem a konzervatívok számára erény, az ő szemükben mindig gyanús, ha a nyelvi megformálás nem adja vissza a világ bonyolultságát. Ilyenkor azt érzik, hogy „nem lehet ez ennyire egyszerű”, s realitástól elszakadt, leegyszerűsítő konstrukciót gyanítanak a háttérben. A világ komplexitásának fel- és beismerését valamilyen értelemben saját konzervatív preferenciáik elé helyezik, s – Kekessel ellentétben – nem azon az alapon akarják megvédeni álláspontjukat, hogy ezek a kérdések nem is annyira bonyolultak, ha alaposabban végiggondoljuk őket. Természetesen megvannak győződve róla, hogy nekik van igazuk, de azt már nem gondolják, hogy a kérdést,

hogy kinek van igaza, el lehetne végérvényesen dönteni. Ha Kekes erre törekszik, akkor valójában nem is a konzervativizmust védi, hanem a racionális úton felismerhető legesszerűbb politikai alapelveket. Hogy ez történetesen a konzervativizmus egy fajtájával esik többé-kevésbe egybe, szerencsésebb, mintha az ellenkezőjére hasonlítana, mindazonáltal így is ugyanahhoz a (nem konzervatív) politikai stílushoz tartozik – mondhatják Oakeshott Hayekkel kapcsolatos véleményét parafrázálva.

Egyáltalán nem elképzelhetetlen persze, hogy Kekes szándékosan használta ellenfelei stílárius fegyverzetét saját elveinek megvédésére, hiszen végül is nem a konzervatívokat kell meggyőzni a konzervativizmus ésszerűségéről. Csakhogy a kérdés az, hogy idegen fegyverzetbe öltöztetve elvei saját elvei maradnak-e, vagy Scrutonnak van igaza, és retorika, azaz az írás művészete nélkül a konzervativizmus nem konzervativizmus többé?

Fülöp Endre

A BESZÉDAKTUS-ELMÉLET EGY ÚJ VÁLTOZATA

*William P. Alston: Illocutionary Acts and Sentence Meaning
Ithaca and London, Cornell University Press,
2000. 327 oldal*

William P. Alston, bár munkássága Magyarországon kevésbé ismert, a legjelentősebb amerikai analitikus filozófusok egyike, a Syracuse Egyetem (New York állam) nyugalmazott professzora. Jelen könyvét 1981-től írta, de mint megemlíti (xii. o.), filozófiai teológiai és episztemológiai munkássága el-elvonta figyelmét a témáról. Idevágó korai munkásságából nevezetes rövid nyelvfilozófiai bevezetője a maga korában igen rangos FOUNDATIONS OF PHILOSOPHY sorozatból, amelyben már legalább érintőlegesen foglalkozott a beszédaktus-elmélettel (Alston, 1964). Mindenesetre Alston az amerikai filozófia termékeny szerzője, s hazájában legalább olyan jelentős, mint például a nálunk

is jól ismert Arthur Danto és Richard Rorty, akik egyébként fiatalabb korukban (úgy az 1960-as években) szintén behatóan foglalkoztak nyelvfilozófiával is.

A beszédaktus-elmélet John Langshaw Austin (1911–1960) angol filozófus által kidolgozott és elsősorban tanítványa, John R. Searle által továbbfejlesztett nyelvfilozófiai elmélet, amely a nyelv használatát egyfajta tevékenységnek tekinti, alapja pedig az a felismerés, hogy minden megnyilatkozás tett is egyben. Az elméletnek – a fő mű fordítása mellett (Austin, 1990) – némi magyar nyelvű irodalma is van (például Kálmán, 1990, 1992, Reboul & Moeschler, 2000: 33–53., 239–240.), s az újabb pragmatikai, sőt szemantikai és tudománytörténeti kézikönyvek legalább egy fejezetet szentelnek neki (hogy csak néhányat említek: az angol Lyons, 1995: 234–257., az amerikai Yule, 1996: 47–58., a holland Seuren, 1998: 422–3., 441–5., az angol Cruse, 2000: 329–346.). Alston jelen könyve a beszédaktus-elmélet nem elsősorban nyelvészeti, hanem filozófiai szempontú átfogalmazására tett kísérlet.

Az ókortól fogva a retorikák és poétikák is részletesen tárgyalták azt a hatást, amelyet a szónoki beszéd vagy valamely irodalmi alkotás gyakorolhat a hallgatóra vagy az olvasóra, de csak az 1940–1950-es években a „hétköznapi nyelv” angolszász filozófusai kezdték el szisztematikusan vizsgálni, hogy milyen is elvben a nyelvi közlés hatásának mechanizmusa. A Cambridge-ben tanító Ludwig Wittgenstein rámutatott, hogy a nyelvi tevékenység alapjául szolgáló rendszer nem egységes: számtalan egymástól különböző, egyenként csak önmagukban tanulmányozható nyelvhasználati módból, „nyelvjáték”-ból áll. Wittgenstein a „nyelvjáték” fogalmát bevezető művében a következő kérdést vetette fel: „*De hányféle mondat van mégis? Mondjuk állítás, kérdés, parancs? – Számtalan ilyenféleség létezik: számtalan használatfélesége azoknak, amiket »jeleknek«, »szavaknak«, mondatoknak nevezünk. És ez a sokféleség nem rögzült, nem egyszer s mindenkorra adott, hanem új nyelvtípusok, nyelvjátékok – mondhatni – keletkeznek, s mások elavulnak és elfelejtődnek.*” (1953: 23. §.)

A fenti kérdésre az első szisztematikusan választ az oxfordi Austin adta, legrészletesebben pedig a Harvardon 1955-ben tartott, posztumusz kiadott William James-előadásában

(1962, 1990) fejtette ki elméletét. Austin a „*mit jelentenek a mondatok?*” kérdésből kiindulva jutott el a „*mit cselekszünk, amikor kimondunk egy mondatot?*” problémaköréhez. Ennek megválaszolására első lépésként a performatív-konstatív (végrehajtó-megállapító) különbségtételt vezette be, ezt követte a beszédaktusok átfogó elmélete.

A formailag kijelentő mondatok két csoportra oszlanak aszerint, hogy kimondásukkor mi történik. Ha azt mondom, *Gratulálok*, akkor – meghatározott feltételek mellett – éppen a mondatban foglalt cselekvést, a gratulálás aktusát hajtom végre. Ha azonban azt mondom, *Sétálok*, ezzel nem hajthatom végre a sétálás aktusát – még akkor sem, ha történetesen sétálnék is a megnyilatkozás kimondásakor. A *Gratulálok* típusába tartozó úgynevezett performatív kifejezések révén a beszélő végrehajt valamit, és ezek a megnyilatkozások nem jellemezhetők az igaz-hamis kategóriapárral. A mondatjelentés vizsgálatakor szokásos igazságértékekkel tehát nem minden mondat jellemezhető, a kijelentő mondatokon belül is számos olyan mondatféleség van, amelyet nem lehet az igaz-hamis minősítéssel ellátni. Míg a konstatív kifejezések (mint például a *Sétálok*) lehetnek igazak vagy hamisak, a performatívok „sikereseek” („szerencsések”, sőt „boldogok”) vagy „sikertelenek”. Ugyanakkor a performatív *Gratulálok* sikerfeltételei (szerencse- vagy boldogulási feltételei) nyilvánvalóan szoros kapcsolatban állnak a konstatív *János gratulál* igazságfeltételeivel. A performatív megnyilatkozások a nyelvi végrehajtható cselekvéseket valósítják meg, és egyik, bár nem meghatározó tulajdonságuk az egyes szám első személy, jelen idő. Bizonyos cselekvések – például bocsánatkérés, ígérés, részvétnyilvánítás, köszönés – kizárólag nyelvi úton hajthatók végre (például *Bocsánatot kérek!*, *Megíérem*, *Részvétem!*; *Szia!*), ugyanakkor gyakran megfelelő gesztusokkal járnak, és olykor a gesztus helyettesítheti a verbális cselekedetet. A *Sétálok* megnyilatkozás kapcsolata a világ tényeivel leíró jellegű: e mondat kimondásával elsődlegesen a megállapítás vagy valamely hasonló aktus (például tudósítás) zajlik le.

A performatív megnyilatkozások árnyaltabb jellemzésére Austin 1955-ös előadásában háromféle beszédaktust (beszédtettet, beszéd-cselekedetet), pontosabban a beszédaktus há-

rom aspektusát különböztette meg: a nyelvhasználatban való részvételt (lokúció), a beszéddel való cselekvést (illokúció) és az általa kiváltott hatást (perlokúció). A lokúciót vagy lokúciós aktust akkor hajtuk végre, amikor valamely nyelven valamit, például egy mondatot mondunk. Ezen aktus során fonetikailag rendezett hangsort képzünk, amelynek elemei egy szótárból valók, és grammatikailag is rendezettek, többé-kevésbé határozott jelentésűek. Az illokúció vagy illokúciós aktus során határozott szándékkal végrehajtottunk valamit. A perlokúció vagy perlokúciós aktus a megnyilatkozás azon aspektusa, hogy milyen hatást vált ki a hallgatóban, de ez már kevésbé szorosan tartozik magához a megnyilatkozáshoz. Jelen könyvében Alston is Austin felosztását követi némi módosítással: nála mondati (*sentential*), illokúciós (*illocutionary*) és perlokúciós (*perlocutionary*) aktusok (*acts*) szerepelnek (2. o.).

A beszédaktus, különösen az illokúció fogalma igen vonzónak bizonyult, a nyelvfilozófiában pedig számos korrekcióval, javaslattal, ötlettel jelentkeztek az elmélet gyenge és kidolgozatlan pontjainak eltüntetésére. Közülük legnevezetesebb Searle korrekciója, aki négy aktust különböztetett meg: a megnyilatkozás, a propozíció, az illokúció és a perlokúció aktusait. Ez az osztályozás tulajdonképpen csak a lokúciót bontja fel: a megnyilatkozás aktusa során grammatikailag megformált, szavakból összeszerkesztett mondatot mondunk ki, a propozíciós aktus során pedig megnyilatkozásunk logikai ítéletnek tekinthető tartalmat fejez ki. A propozíciós aktuson belül Searle megkülönböztette a referálás és az állítás aktusát.

Austin a performatív kifejezésekből kiindulva összehasonlította az úgynevezett elsődleges (rejtett, implicit) és explicit (nyílt) performatívokat: ez utóbbiak olyan performatív ígét tartalmaznak, amely az aktust hajta végre (például *ígérem, kérem*). Cselekvést különböző nyelvi egységek kimondásával végrehajthatunk. Az explicit performatívok esetében azonban egészen egyértelmű, hogy mi ez a cselekvés, az implicitekben viszont legalábbis jelentős mértékben a beszédhelyzettől, kontextustól függ. A *Tigris!* vagy *Jön a tigris!* kifejezések kimondása bizonyos helyzetekben egyenértékű lehet a *Figyelmeztetek, hogy jön a*

tigris kifejezés kimondásával, de jelentésükben (a proposíció vagy lokúció, a szemantika szintjén) ilyen egyenértékűségnek nyoma sincs.

Gyakorlatilag minden illokúciós aktusnak megvan a maga performatív igéje, amellyel explicit performatív alkotható. Például a *Pontosan két órákor itt leszek* elsődleges performatív explicit megfelelője a *Megígérem, hogy pontosan két órákor itt leszek*. Az elsődleges performatívval végrehajtott beszédaktus különböző szintjei így írhatók le:

Megnyilatkozás: *Pontosan két órákor itt leszek*.

Propozíció: Azt *mondta*, hogy pontosan két órákor itt lesz.

Ilokúció: *Megígérte*, hogy pontosan két órákor itt lesz.

Perlokúció: *Meggyőzött*, hogy pontosan két órákor itt lesz.

A performatív igék és az általuk végrehajtott illokúciók számos problémát vetnek fel. Azok az igék, amelyek az illokúciós aktusok leírására szolgálnak, nagyrészt az illokúciós aktusok véghezvitelére performatívként is használhatók. Egyelőre nem világosak azok a kritériumok, melyek alapján a performatív igék és a nekik megfelelő illokúciók csoportosíthatók. A nyelvvel végrehajtott cselekvések szótárának összeállításához minél több nyelvközösség gyakorlatát figyelembe kell venni. Idáig legnevezetesebbek Austin és Searle angol alapon végzett felosztásai, de például John Lyons véleménye szerint nem létezik minden nyelvre és kultúrára érvényes csoportosítás (1995: 249.). Az egészen egyéni nézeteket valló Anna Wierzbicka lengyel származású ausztrál nyelvész közel 2550 angol beszédaktusigé sajátos elemzését végezte el (1987). Itt érdemes megjegyezni, hogy a beszédaktus-elmélet fejlődéséhez jelentősen hozzájáruló nyelvészek (Ross, Householder, a Magyarországról induló Vendler, Lyons, Verschuren, Wierzbicka stb.) közül talán a francia Émile Benveniste volt az első, akinek már 1958-ból vannak idevágó tanulmányai (Benveniste, 1966), s a téma a nyelvészetben az 1970-es évektől népszerű (Helbig, 1986: 179–221.).

Austin ötös felosztása a következő: verdiktív (ítélkező), exercitív (végrehajtó), komisszív (elkötelező), behabitív vagy konduktív (viselkedő) és expozitív (bemutató). Searle (1969) is ötféle illokúciót különböztetett meg: reprezentatív (ábrázoló), amely tényállást mutat be

(például állítás, osztályozás); direktív (utasító, irányító), amely a hallgatót valami megtételére ösztönzi (például parancs, rendelés, kérés); komisszív (elkötelező), amelyben a beszélő elkötelezi magát valami megtételére (például eskü, fogadalom, ígélet); expresszív (kifejező), amely a beszélő pszichológiai állapotáról számol be (például köszönet, mentegetőzés, részvét); deklaratív (kinyilvánító), amely valamely – többnyire meghatározott intézményhez kötött – nyelven kívüli tényállás létrehozására szolgál (például szavazás, kinevezés, licitálás). Némi, főleg magától Searle-től származó módosítással (például reprezentatív helyett aszszertív) vagy anélkül ez a felosztás a legelfogadottabb (például reprezentatívval Yule, 1996, aszszertívvel Cruse, 2000).

Érdekes módon egy az Austinéhoz hasonló szintén ötös, de hibrid csoportosítást ajánl Alston jelen könyvében: asszertív, direktív, komisszív, exercitív, expresszív (3. o.), s műve első felét szinte kizárólag az illokúciók típusai elemzésének szenteli, bár később is kitér rájuk. Alston egyébként elsősorban Austin alapművéből indul ki, de a mára már világszerte mérvadó Searle nézeteit sem hagyja figyelmen kívül.

A performatív igék és illokúcióik az adott nyelvben a nyelvközösség tagjai számára „népi osztályozások” révén csoportosulnak, de léteznek kidolgozottabb részrendszerek is (például a jogi műnyelv).

A beszédaktusok a beszélők által elfogadott, konvencionális eljárás keretében zajlanak le: a megfelelő személyek a megfelelő feltételek között a megfelelő szavakat kimondják. Ellenkező esetben a megnyilatkozás hibásnak, érvénytelennek stb. minősül. Minden beszédaktusnak megvannak a sajátos sikerfeltételei, amelyek teljesülése feltétele a beszédaktus sikeres végrehajtásának. Az illokúció sikerességének elemi feltétele, hogy a lokúció megfeleljen a nyelvtan szabályainak. A beszédaktus-elmélet továbbfejlesztése során a feltételeket is csoportosították. Nem eldöntött kérdés – Wittgenstein említett, a beszédaktusok számára vonatkozó kérdéséhez hasonlóan –, hogy a feltételek véges számúak-e, s egyáltalán milyen kritériumok alapján csoportosíthatók.

Searle nyomán például az ígérés szabályai a következők: a proposicionális tartalom szabálya (az ígélet a beszélő jövőbeli tettéről szól),

előkészületi szabály (akkor lehet ígérni, ha ez a hallgató érdekét szolgálja, a beszélő meg tudja cselekedni, és egyébként nem tenné meg), őszinteség szabálya (akkor lehet ígérni, ha a beszélő valóban meg is akarja cselekedni, amit mondott), esszenciális szabály (ígérni annyit jelent, mint kötelezettséget vállalni valami megtételére).

A sikeres megnyilatkozások jelentésükön túl bizonyos „erővel”, úgynevezett illokúciós erővel (vagy illokúciós értékkel) rendelkeznek. Ezek az erők – például az állítás, kérdés, ígérés, figyelmeztetés, parancs erői – specifikálják, hogy az adott megnyilatkozást minek szánták, hogy az adott kommunikációs helyzetben minek tekinthető. Számos esetben – valószínűleg az esetek többségében – az illokúciós erő implicit, a beszédhelyzet, a kontextus elegendő a szándék kifejezésére. Más – feltehetően ritkább – esetben korlátozott számban rendelkezésre álló formális eszközök szolgálnak az illokúciós erő kifejezésére: bizonyos igemódok, hanglejtés, hangsúly, az írott nyelvben központozás, legegységelműbben pedig a performatív ige. A funkció és forma, az illokúciók különböző típusai és ezek formális megjelenítései közötti kapcsolat egyelőre kidolgozatlan terület. A prozódiai jelzések (hanglejtés, hangsúly, szünet) valamennyi beszédaktusban szerepet játszhatnak, és sokszor – kiváltképpen hiányos kontextus esetén – kizárólag ezek döntik el a megnyilatkozás illokúcióját, ekképpen pedig a beszédaktus alkotóelemei. A kérdés illokúciós erejét éppúgy adhatja egy adott nyelvben az ezt kifejező meghatározott partikula (például magyar-e), szórendi módosítás, külön hanglejtés, az írásban kérdőjel, mint egy adott nyelvközösségekben az ezt kifejező gesztus (például felvont szemöldök).

Austin maga is kitért arra a problémára, hogy a perlokúció azonosítható-e a következőkkel, és hogyan viszonyul a közlés szándékához. Míg az illokúciós aktusok szándékosak, a perlokúciós aktusok lehetnek szándékosak és akaratlanok. Az illokúciós erőket konvencionális nyelvi szabályok adják, a perlokúciós hatás azonban nem függ nyelvi konvencióktól, különböző megnyilatkozásoknak azonos körülmények között azonos lehet a perlokúciós hatásuk. Hasonlóképpen egy megnyilatkozás a legkülönbözőbb perlokúciókat válthatja ki,

például ugyanaz a megnyilatkozás megfélemlíthet, felháboríthat, elszomoríthat stb. Az említett különbségek ellenére az illokúció és perlokúció elhatárolása számos esetben – például a fenyegetés esetében – nem világos.

Aligha tartható a beszédaktus-elmélet némely korai képviselőjének az az álláspontja, mely minden egyes megnyilatkozáshoz egy-egy illokúciós erőt rendelt. Austin ezer körültre becsülte az angolban a performatív igék számát. (Talán helyesebb Wierzbicka említett elemzése, amely lényegesen több ilyen igét tárgyalt.) Kérdéses, hogy ugyanennyiféle vagy szinonímiájuk révén jelentősen kevesebb illokúciós erővel számolhatunk, vagy pedig többel, minthogy esetleg némelyikük másokkal (például performatív igék prozódiai elemekkel) összeadódva komplex illokúciós erőket képezhetnek. Mindenesetre egy-egy megnyilatkozás olykor többféle illokúció elérésére is szolgálhat, többféle illokúciós ereje is lehet. Például szolgálhatnak erre az úgynevezett indirekt (közvetett) beszédaktusok, amelyeknek legtipikusabb példája, hogy ami formailag kérdés, az gyakran funkcionálisan felszólítás lehet. Például egy felszólítás (*Csukd be az ablakot!*) kifejezhető állítással (*Szeretném, ha becsuknád az ablakot*), kérdéssel (*Becsuknád az ablakot?* vagy udvariatlanabban *Mi lenne, ha becsuknád az ablakot?*), sőt végső soron ugyanezzel a felszólítással lehet egyenértékű a *Huzat van!* felkiáltás vagy figyelmeztetés is. Az ilyesféle variánsok egyenértékűsége számos, egyelőre alig vizsgált nyelvhasználati szabálytól függ.

A beszédaktus-elméletben fontos, de nem kellően tisztázott szerepük van az úgynevezett illokúciójelölőknek, azaz azoknak a formai eszközöknek, amelyek a megnyilatkozás illokúciós erejét garantálják. A performatív elemzésnek az 1960-as évek végétől jelentkező, többnyire generatív-transzformációs keretben dolgozó képviselői (J. R. Ross, J. Sadock) az illokúciós aktusnak a mondatstruktúrába való beépítése révén formálisan is megkísérelték összekapcsolni a lokúciót és az illokúciót. Elképzelésük szerint minden mondatról külső performatív főmondatba ágyazott alárendelt mondatként adhatunk számot. A fakultatívan törölhető főmondatban egy első személyű alany, egy performatív ige és fakultatívan egy a címzetre utaló elem jelenik meg. Például *Az árak emelkednek* elsődleges performatívként

használható mondat megfelelője a *Közlöm veled, hogy az árak emelkednek* explicit performatívként használható, az előbbi mélystruktúráját is reprezentáló mondat. A performatív elemzés szerint minden elsődleges performatívként használható mondatnak van legalább egy explicit performatívként használható megfelelője, és az előbbi az utóbbiból vezethető le, mégpedig az úgynevezett „performatív-törlés” transzformációja révén. A performatív elemzés a korai generatív szemantika azon igényével találkozott, mely szerint egy megnyilatkozás jelentésének minden komponensét reprezentálni kell a mondat mélystruktúrájában. Meglepő módon az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején népszerű generatív szemantikának a legutóbbi időkig akad egy-egy kései képviselője (például Seuren, 1998). Bár a performatív elemzés révén a szintaxis, szemantika és pragmatika vonzóan egységes keretet kapna, kevés más érv szől mellette (például Lyons, 1977: 778–786., Reboul & Moeschler, 2000: 39–41.). Az 1970-es évektől jelentkező újabb elméletek (F. W. Householder, J. Lyons) lényegében a performatív elemzéshez hasonlóan a közlési egység, a megnyilatkozás (de nem a mondat) struktúrájának reprezentációjában szerepeltetik az illokúciójelző elemeket.

A performatív elemzéstől függetlenül a performatív igék számos érdekes tulajdonságot mutatnak mind szemantikailag (például előfeltevéseiket tekintve), mind szintaktikailag (például viselkedésük *hogy* kötőszós szerkezetekkel). Különböző nyelvekben különböző nyelvtani formák jelölhetik az illokúciós erőt, a performatív igék azonban univerzális – minden nyelvben rendelkezésre álló – eszközök. Jelentős részük – legalábbis számos nyelvben – több más igével az úgynevezett zárőjelező igék közé tartozik, azaz nemcsak a mondat elején, hanem végén (esetleg szintagmák között, a közepén) is megjelenhetnek explicit performatívot kifejezve. (Például *Pontosan két órákor itt leszek, ígérem*, vagy a nem explicit performatív *Az árak emelkednek, tudom*.)

Minden nyelv lehetőséget biztosít beszélőinek arra, hogy állíthassanak, kérdezhessenek, felszólíthassanak stb., ám ez nem jelenti azt, hogy ezek a különböző kitüntetett lokúciós erők minden nyelvben grammatikalizálódnának. (Ilyesféle grammatikalizálódás például a

magyar felszólító mód.) Nyelvenként legfeljebb fél tucat mondatfajta – ha van egyáltalán – még kevesebb igemódot szokás megkülönböztetni. A megnyilatkozások alapjául szolgáló mondatok jelentős része – tipikusan a kijelentő mondatok – viszonylag semlegesek, és különböző intonációval különböző illokúciók kifejezésére szolgálhatnak. Például *Az ajtó nyitva van* mondat kifejezhet állítást, tudakozó-kérdő intonációval kérdést, fenyegető-kérdő intonációval szemrehányást nyitva hagyásáért, illetve közvetetten felszólítást becukásáára, sőt kopogtatásra válaszként belépésre való felszólítás vagy arra engedély is lehet. Mindenesetre a beszédaktus-elmélet fogalmai immár nélkülözhetetlenek a mondatfajta és az igemódok kielégítő leírásához.

A beszédaktus-elmélet segédeszközének alkotta meg Searle sajátos szabályelméletét a regulatív és konstitutív szabályok, illetve a nyers és intézményes tények különbségeinek bevezetésével. Az emberi tevékenységet különböző szabályok irányítják: a regulatív (szabályozó) szabályok olyan tevékenységeket irányítanak, amelyek akkor is léteznének, ha ilyen szabályok nem volnának. Tipikusan regulatív szabálykészletek az etikettkódexek. A konstitutív (alkotó) szabályok viszont olyan tevékenységeket irányítanak, amelyek nem léteznének, ha nem volnának ilyen szabályok. (Például a sakkjáték szabályai, nyelvtanok.) A beszédaktusok olyan regulatív szabályokat követő cselekvések, amelyeket konstitutív szabályokkal összhangban viszünk véghez. A beszédaktus lokúciós tartalma, egyáltalán a nyelv szemantikája az „x (c kontextusban) y-nak számít” típusú konstitutív szabályok rendszerének fogható fel. Az illokúció viszont az „(y esetén) tedd x-et” típusú regulatív szabályokat követő cselekvés.

Searle szerint az úgynevezett nyers (angolul *brute*) tények nem előfeltételezik konstitutív szabályok meglétét, az intézményes (institucionális) tények viszont igen. Az intézmények – például a sakkjáték vagy a nyelv – konstitutív szabályok rendszerei, és csak általuk határozhatók meg, létüknek pedig előfeltétele, szemben a nyers tényekkel, bizonyos társadalmi intézmények megléte. Minden intézményes ténynek megvan a nyers megfelelője. Például egy bizonyos sakkfigura eltolása a táblán nyers megfelelője lehet egy intézményes tény-